

Kjønnnet retorikk?

En diskusjon av teori og en analyse av (eventuelle) kjønnede trekk ved den verbale og ikke-verbale kommunikasjonen i fire offentlige taler

Masteroppgave i Retorikk og språklig kommunikasjon (60p)

av

Hege Berg Løkken

Institutt for lingvistiske og nordiske studier

Universitetet i Oslo

Høst 2013

© Hege Berg Løkken

2013

«Kjønnretorikk? En diskusjon av teori og en analyse av (eventuelle) kjønnede trekk ved den verbale og ikke-verbale kommunikasjonen i fire offentlige taler»

Hege Berg Løkken

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

I denne oppgaven drøfter jeg hvorvidt det kan snakkes om en «kjønnet retorikk» i offentlig tale. Dette gjøres gjennom en teoretisk diskusjon og gjennomføring av en empirisk undersøkelse. Den teoretiske diskusjonen omhandler forskning som på ulike måter berører temaene språk, kjønn, retorikk og offentlighet. Dette for å finne ut hvilke bestanddeler som kan finnes i en eventuell kjønnet retorikk. Videre foretas en empirisk undersøkelse for å belyse hvorvidt teoriene om kjønns spesifikk språkatferd, i samspill med retorisk teori, er egnet for analyser av taler i dagens offentlighet. Etos, situasjon og sjanger er retoriske nøkkelbegreper.

Fremføringer, *actio*, av fire offentlige taler holdt av fire forskjellige retorer med høy anerkjennelse i norsk offentlighet, analyseres. Et actiofokus er mulig fordi analys materialet består av taler som er filmet og senere publisert på internett. Den digitale utviklingen muliggjør en studie av alle tegnene det kommuniseres med – både den verbale og ikke-verbale kommunikasjonen. Oppgaven diskuterer videre hvilken betydning etos, sjanger og situasjon har for den ikke-verbale kommunikasjonen i talene, og om det finnes en sammenheng mellom disse tre retoriske aspektene og en eventuell «kjønnet retorikk».

Med utgangspunkt i kvinnens historiske marginaliserte posisjon i det offentlige rom, har forskning, i den grad den har tatt for seg kjønns spesifikk språkatferd, i hovedsak forsøkt å forklare det «kvinnelige» verbalspråket og hvilke tilpasninger kvinnen har måttet gjøre for å gripe ordet i offentligheten. Det «mannlige» språket betraktes som «normalen» som ikke trenger ytterligere forklaring. Forskningen sier imidlertid lite om en offentlig *ikke-verbal kommunikasjon*, og dette legges derfor til som en ny dimensjon av denne oppgaven.

Forord

Kvinner språk beskrives tradisjonelt som impulsivt og følelsesdrevet – noe som gjør at kvinner overdriver kraften i ytringene sine. I denne oppgaven har jeg diskutert slike påstander, men nå som oppgaven endelig er i havn og de som fortjener det skal få sin takk, føyer jeg meg etter: For jeg er bare *så utrolig* takknemlig for all støtte jeg har fått på veien mot det ferdige produktet.

Først og fremst: Min dypeste takknemlighet til min gode veileder Johan L. Tønnesson. Din kunnskap og ditt engasjement har vært til uvurderlig hjelp gjennom hele prosessen. Jeg er imponert over din evne til å se alle store og små detaljer i tekstene jeg har sendt deg, og tilbakemeldingene fra deg har hjulpet meg stort. En stor takk også til Johan og Berit von der Lippe for at dere ga meg innsyn i boka deres, selv før den utgitt. Deres arbeid har gitt meg inspirasjon og motivasjon for å skrive denne oppgaven, og den har vært et viktig teoretisk bidrag. Takk til dere begge for givende samtaler.

Til mine nærmeste: Denne skriveprosessen har vært som en tur med berg- og dalbane. Jeg trives som regel godt i fornøylesparker, men for mye av det gode kan gjøre meg litt kvalm til tider. I de tidene har dere reddet meg. Takk til kullkamerater for gode faglige og ikke-faglige samtaler over mer eller mindre fersk Blindern-kaffe. Takk til verdens beste venner for gode råd, oppmuntringer og «heia»-meldinger i innspurten. En ekstra takk til Kine og Mariken for innspill i oppgaven. Takk til den fine familien min for at dere har lyttet, hatt trua på meg og er stolte av meg. Til slutt: En ubegrenset takk til Mads. For din evne til å sette deg inn i og interessere deg for alt jeg holder på med. For at du alltid er selvsikker på mine vegne, og for din uendelige tålmodighet med meg. Nå er det min tur til å lage middag.

Hege Berg Løkken
Blindern, Oslo, november 2013

Innholdsfortegnelse

1 Innledning	1
1.1 Likestilt offentlighet?	2
1.2 Behov for empiri anno 2013.....	4
1.3 Problemstilling	7
1.4 Kapitteloversikt	9
2 Materiale og metode	10
2.1 Analysematerialet – et korpus	10
2.1.1 Refleksjoner rundt utvalget.....	12
2.1.2 Etske aspekter ved analysearbeidet.....	13
2.2 Metodiske vurderinger	14
2.2.1 Retorisk taleanalyse	15
2.2.2 Å studere videoopptak	17
3 Teoretisk diskusjon	19
3.1 Feministiske perspektiver	20
3.1.1 Biologisk versus sosialt kjønn	24
3.1.2 Paradokser i offentlig diskurs	28
3.1.2.1 Den offentlige kvinnens utfordringer	30
3.1.3 Kjønnsspesifikt språk?	32
3.1.3.1 Den usikre kvinnen.....	34
3.1.3.2 Mannlige og kvinnelige språkegenskaper	38
3.1.3.3 Humor og kjønn.....	42
3.1.3.4 Kroppsspråk i kjønnsperspektiv	43
3.2 Retoriske nøkkelbegreper	47
3.2.1 Etos	48
3.2.1.1 Språkhandlinger som etosressurs	51
3.2.2 Fremføring i fokus	54

3.2.2.1 Kjønn og actio	58
3.2.3 Retorisk situasjon og kontekst	59
3.2.4 Sjanger	62
3.2.4.1 Visuell retorikk.....	64
4 Analyser.....	67
4.1 Kristin Halvorsen – publikumseksperter.....	67
4.1.2 En SV-er på Ap-territorium	70
4.2 Kristin Skogen Lund – manusrytteren.....	76
4.2.1 En godt forberedt opptreden	79
4.2.2 Det et manus ikke kan styre	85
4.3 Hadia Tajik – nykommeren.....	88
4.3.1 Kunnskap trumfer en «svak» etos?	90
4.3.2 Språkhandling antyder talestilens kjønnte egenskaper	93
4.4 Jens Stoltenberg - mannen.....	97
4.4.1 Nøkkelen til den norske suksessen	99
4.4.2 Ikke glem de moralske appellene!	102
4.5 Oppsummering av analysene.....	104
4.5.1 Sjanger	104
4.5.2 Talestil.....	104
4.5.3 Humor	106
4.5.4 Publikum og patos.....	107
4.5.5 Iscenesettelse.....	108
4.5.6 Kroppsspråk	109
5 Konklusjon og avslutning	111
5.1 Empiriske funn: kjønnte elementer og retoriske faktorer	111
5.2 I hvilken grad var teoriene egnet for undersøkelsene i denne oppgaven?	113
5.3 Avsluttende bemerkninger.....	115

Litteratur.....	118
Elektroniske kilder (URL).....	121
Vedlegg: Transkriberte taler og manustekster	123
Vedlegg 1: Transkripsjon av Kristin Halvorsens tale under Aps landsmøte i 2009. .	124
Vedlegg 2: Bilde av e-post fra Kristin Halvorsens politiske rådgiver	126
Vedlegg 3: Transkripsjon av Kristin Skogen Lunds tale på NHOs årskonferanse i 2012	127
Vedlegg 4: Manus tilsendt fra NHOs informasjonssjef Øyvind Lind-Fossen.....	134
Vedlegg 5: Transkripsjon av Hadia Tajiks tale på pressekonferanse i 2013	140
Vedlegg 6: Manus for Hadia Tajiks tale.....	144
Vedlegg 7: Transkripsjon av Jens Stoltenbergs tale på Stemmerettsjubileet i Kristiansand i 2013.....	148
Vedlegg 8: Manus for Jens Stoltenbergs tale	151

1 Innledning

Nu vel, mine Herrer, tænker paa dette, at det havde været Eders Moder, som i Kraft af Stemmeret og Valgret havde deltaget her i Stortinget igaar i Debatten om Konsulaternes Aflønning. Tænker Eder den ærværdige med sin stakkels Fistelstemme udbrede sig med al den Iver og Fanatisme, som let griber Kvinden, om hvorvidt det var rimeligt at beholde Konsulaterne i Wien og Rom! Er jeg den eneste, som vilde have fløyet i Rædsel fra Salen, hvis man tænker sig sin Moder i en saadan Situation? (Heuch 1890)

I den første stortingsdebatten om kvinnestemmerett i Norge fremla biskop Johan Christian Heuch sterke fryktappeller om noe som tilsynelatende var utenkelig for ham: kvinners inntog på den offentlige arenaen.¹ Mon tro om han hadde vært skuffet om han hadde fått oppleve utviklingen de siste hundre årene. «Katastrofen» han fryktet har inntruffet – kvinner har stemmerett og i tillegg til andre offentlige posisjoner, sitter de på Stortinget og bidrar med å styre landet.

Sitatet er brukt som en illustrasjon på denne oppgavens tema: distinksjoner mellom kjønnene i offentligheten og i språket. Heuch henviser til en kvinnestemme som er lys, type fistel, og at kvinner lett lar seg rive med av fanatisme og iver. På grunn av dette ville hun passet dårlig på mannens offentlige områder, som for eksempel på Stortinget. For Heuch var dessuten den offentlige kvinne ensbetydende med en prostituert – noe som antakelig ikke gjorde tanken om kvinner på Stortinget mer behagelig for ham.² En kvinnes opptreden, slik Heuch beskriver den, hørte ikke hjemme der hvor mannen og «det mannlige» var normen. Han gir ingen karakteristikk av den *mannlige* stemmen eller *mannlig* oppførsel, men ved å presentere kvinnens stemme og den nærmest apokalyptiske forestillingen om hennes deltakelse i seriøse, politiske beslutninger, er det underliggende at den skiller seg fra kvinnens og at det finnes en dikotomi som opphøyer det mannlige og undertrykker det kvinnelige. Oppgaven handler om denne mulige dikotomien og er en undersøkelse av eventuell kjønnretorikk i fremføringer, *actio*, av et utvalg offentlige taler. Kan vi snakke om en «kjønnet retorikk» eller kommuniserer kvinner og menn på samme arena på samme måte?

Enkelte kjønnede betingelser er vanskelige å komme unna – især de som er knyttet til *kroppen*. Tradisjonelt knyttes ulike antrekk og klesplagg til kvinner og menn, og kvinner og menn opptrer og vurderes også i kraft av sine biologiske kropper som mann/kvinne. I mediene finner vi stadig eksempler på at særlig kvinner utsettes for kritikk på kroppslig grunnlag: Erna

---

¹ Sitatet fra Heuchs tale er hentet fra databasen www.virksommeord.uib.no

² Når jeg tidvis bruker uttrykket «offentlig kvinne» i denne oppgaven, er begrepet ikke forankret til Heuch eller prostitusjon.

Solberg er for tykk, Karita Bekkemellem gikk for ofte i feminine kjoler, Hadia Tajik har blitt oppfordret til å kle seg penere, og Siv Jensens «leppestiftkjole» har skapt rabalder og debatt. Samme kritikk av kropp og klesstil kunne vært rettet mot for eksempel Lars Sponheim eller Per Sandberg, men de slipper i stor grad unna.

I dag er det lett for et publikum å observere kroppslige faktorer ved offentlige aktører. Vi trenger ikke engang være fysisk tilstede for å få med oss en tale – vi kan se den på TV og video, og opptaket lagres så vi kan se talen, og studere taleren, igjen og igjen. Den teknologiske utviklingen har ført til en intimisering av opptredener i det offentlige liv, og den gir oss tilgang til alle tegnene det kommuniseres med (Johansen 2002:24). Kroppsfikseringen er en del av actiodiskusjonen som skal tas i denne oppgaven. En eventuell kjønnet måte å kommunisere på skal diskuteres ved å studere videopptak av taler for å få tak i actiokomponenter som *mimikk*, *blikk*, *posering* og *gestikk* (Gelang 2008).³

1.1 Likestilt offentlighet?

«Inga värden sitter djupare inom oss än dem som definierar “manlighet” och “kvinnelighet”», skriver Karlyn Kohrs Campbell (1973:22). Det synes som om vi *trenger* dette skillet mellom kvinner /menn, feminine/maskuline egenskaper. Historisk sett har, som kjent, et hovedskille gått mellom mannen som økonomisk ansvarlig og kvinnen som omsorgsperson i hjemmet – et skille mellom den offentlige mannen og den private kvinnen. Tradisjonelle, naturaliserende forestillinger om offentlighet, kjønn, kjønnsroller og arbeidsfordeling, som Aristoteles (384-322 f.Kr.) tidlig forfektet, knyttet kvinner til hjemmet og menn til politikk og offentlighet. Aristoteles mente at det var vesensforskjeller i kjønnetenes biologi som skapte en slik samfunnsorden (Holst 2009:40), og at dette dermed var en naturgitt, selvfølgelig orden. Denne siden av Aristoteles’ tanker kan få oss til å glemme at han mente at samfunnet skulle være rettferdig organisert, også når det gjaldt kjønn. Rettferdighetsbegrepet hans handler om at like tilfeller skal behandles likt, og ulike tilfeller ulikt. Kvinner og menn var i Aristoteles’ øyne biologisk «ulike» tilfeller og kunne derfor behandles deretter (ibid.; Pettersen 2011:37). Kvinnens natur gjorde henne uegnet til deltakelse i et statsstyre, mens mannens natur sørget for en påfølgende mannsdominans i det politiske, offentlige rommet. Med dette synet var det en selvfølge at Aristoteles ikke inkluderte noen tanker om kvinner i teoriene om offentlighet og tale i hans *Retorikk* (2006; von der Lippe og Tønnesson 2013:22).

---

³ Actiobegrepet og –komponentene beskrives nærmere i kapittel 3.2.2 med utgangspunkt i Gelang og Kendons teorier. Empiriske studier med kjønnsperspektiv på kroppsspråk berøres også i delkapittel 3.1.3.4.

Dagens situasjon kan studeres i lys av historien om kvinners (ikke-eksisterende) posisjon i offentligheten. Til tross for en samfunnsutvikling i retning av likestilling, kan det godt tenkes at den lange tiden med patriarkalske normer og regler for språk, handling og samfunnsorganisering, har satt sitt preg på hvordan kvinner i dag kommuniserer i offentligheten. Feministiske retorikere vil hevde at retorikken konstitueres av mannsdominerte systemer og dermed bygger opp under den nevnte kjønnsdikotomien ved at «public discourse generally has been a space from which the woman rhetor has been excluded. Any general rhetoric that theorizes public speaking, as the sole legitimate subject of rhetorical theory, tends to silence or marginalize women» (Poster 1998:337). I 2013 er det ikke lenger slik at kvinner bryter med normen for kvinners oppførsel dersom de taler i det offentlige rom, slik det for eksempel var på Aristoteles' tid og i kvinnestemmerettskampen for 100 år siden.

Kvinner har måttet bane seg vei på mannsdominerte arenaer og hankses med etablerte patriarkalske systemer for å komme til orde i offentligheten. Men hvordan har historien preget kvinnens retoriske vei til offentlig deltakelse? Og hvilke tilpasninger har hun måttet gjøre for å lykkes i den offentlige diskursen, og anerkjennes som en *kvinne* i den? Den svenske retorikkprofessoren Brigitte Mral (2003; 2011) poengterer at kvinner legger seg opp mot en retorisk form som likner mannens. Det vil i så fall være en retorisk *strategi*, som synes å være noe annet enn en spesifikk *kvinnelig* måte å kommunisere på siden det heller vil være en ervervelse av *mannens* kommunikative språk. Dersom kvinners strategi i enkelte tilfeller er å bruke typisk mannlige retoriske grep, kan det være vanskelig å finne ut hva kvinner skal gjøre for å lykkes som en kvinne med offentlig anerkjennelse for sin posisjon *og* sitt kjønn. Robin Lakoff (1975:6) forklarer at en kvinne forbannes uansett:

If she refuses to talk like a lady, she is ridiculed and subjected to criticism as unfeminine; if she does learn, she is ridiculed as unable to think clearly, unable to take part in a serious discussion: in some sense, as less than a fully woman. These two choices that a woman has – to be less than a woman or less than a person – are highly painful.

Kvinnen i offentligheten møter en konflikt mellom hva som spesifikt forventes av henne som kvinne og hva som generelt forventes av en offentlig aktør. Om hun tilegner seg den mannlige, dominerende talestilen, bryter hun med de tradisjonelle forestillingene om kvinnen. Om hun holder seg til sin «kvinnelighet», konvensjonelt definert, passer hun ikke inn i formelen for offentlig opptreden, og bryter derfor de tradisjonelle forventningene om en

offentlig aktørs oppførsel.⁴ Berkeley-professoren Robin Lakoff skrev dette for 38 år siden, i FNs internasjonale kvinneår. Refleksjonen er interessant, men ikke nødvendigvis like aktuell i dag.

Mannsdominansen i samfunnet er ikke reelt synlig på samme måte som den var for 100 år siden, men det betyr ikke nødvendigvis at målet om full likestilling er nådd. En kommersialisering av kjønnsdikotomien underbygger et sterkt kjønnsdelt samfunn; Prior selger «prinsesse- og sjørøveregg», ulike leker synes å være forbeholdt det ene eller andre kjønn, og «jenteklær» er rosa mens «gutteklær» er blå. Og som offentlige aktører hanskes kvinner til en viss grad stadig med tradisjonelle, patriarkalske systemer og antifeministiske holdninger – noe som understreker hvorfor likestillingsprosjektet ikke er avsluttet og hvorfor kvinner og offentlighet fremdeles er en betent og aktuell tematikk, om enn på en annen måte enn den var på Heuchs tid.

1.2 Behov for empiri anno 2013

Det foreligger ikke mye forskning på retorikk og kjønn, især gjelder dette norsk forskning. Men denne forskningsinteressen finnes hos Berit von der Lippe og Johan Tønnesson, forfatterne bak *Retorikken i kampen om kvinnestemmeretten* som svært beleilig ble utgitt i 2013 – både med tanke på hundreårsmarkeringen for kvinners stemmerett og med hensyn til mitt prosjekt. Forfatterne har gjort retoriske taleanalyser med utgangspunkt i taler tilknyttet kampen om kvinnestemmerett, som tittelen antyder. Jeg sammenlikner mitt prosjekt med von der Lippe og Tønnessons på enkelte punkter, men vil legge til at deres arbeid er betydelig mer omfattende enn mitt eget. *Retorikken i kampen om kvinnestemmeretten* har blitt brukt til stor inspirasjon i arbeidet med denne oppgaven, og de to prosjektene deler visse felles interesser. For eksempel vil jeg støtte den samfunnsmessige og vitenskapelige relevansen for denne avhandlingen på von der Lippe og Tønnessons interesse med sitt prosjekt; å gi innsikt «i prosesser hvor marginaliserte grupper griper ordet» (2013:9). To relevante forskjeller er imidlertid at taleutvalget for min oppgave ikke er tematisk knyttet til hverandre på samme måte som deres, og at analyseperspektivene skiller seg fra hverandre. Von der Lippe og Tønnesson har gjort sine analyser uten å inkludere kommunikative og retoriske faktorer som

---

⁴ Dette «problemet» betegner Campbell (1973) som et *oxymoron* i kvinnebevegelsens retorikk – en selvmotsigelse som gikk ut på at kvinner måtte tilpasse seg og imøtekomme de gjeldende normene i det offentlige rom, men at de samtidig brøt med de samme normene nettopp ved å ta ordet (von der Lippe og Tønnesson 2013:68). Hennes arbeid om begrepet regnes som et av de første og viktigste teoretiske bidragene i feministisk retorikk.

ligger i ikke-verbal kommunikasjon, mens denne oppgaven har et tydelig actiofokus. Denne tilnærmingen er ny og muliggjort av digital utvikling – talene kan ses på internett.

Siden norsk forskning, utenom det nevnte bidraget, som kobler retorikk, kjønn og offentlighet er mangelfull, vil jeg i denne oppgaven også se både tilbake i tid og utenfor Norges landegrenser etter relevante teoretiske bidrag.⁵ I USA og Sverige har temaet kjønn og kommunikasjon vært betydelig mer populært å studere, og referansene vil i hovedsak komme derfra. Det skal imidlertid nevnes at referansene i liten grad omfatter et offentlig ikke-verbalt språk, som denne oppgaven beskjeftiger seg med. Videre presenteres, i korte trekk, tre teoretiske påstander om kjønn, språk og kommunikasjon. Disse vil være underliggende for oppgavens problemstilling og analyser, og de er interessante å se i sammenheng med moderne, offentlige aktører i Norge.

Robin Lakoff har forsøkt å definere noen kjennetegn ved kvinners måte å kommunisere på. I *Language and woman's place* (1975) er hennes viktigste poeng at det kvinnelige språket, eller kvinners måte å bruke språket på, i stor grad synes å være preget av usikkerhet. Hun hevder at kvinner i større grad enn menn snakker på en måte som vitner om at de er usikre, både for talesituasjonen og påstandene de fremlegger. I oppgavens taleanalyser vil jeg undersøke om teorien er overførbar på mitt analyseutvalg.

Kathleen H. Jamieson har, i *Eloquence in an electronic age* (1988), sammenfattet noen generelle forestillinger om hva som karakteriserer kvinnelig og mannlig kommunikasjon. Hovedskillet hun beskriver, er skillet mellom fornuft og følelser. Menns tale beskrives ofte som logisk styrt, mens kvinners tale er impulsiv og emosjonelt drevet, og dette følelsesmessige kan oppfattes som hysteri (Jamieson 1988). Mannlighet har i årtusener vært synonymt med effektivitet, noe som også finnes i karakteristikken av mannlig retorikk, som teoretikerne har påpekt som den privilegerte retorikken fra naturens side. Fordi mannlig talestil formodentlig drives av fornuft, betraktes den som saklig, analytisk, organisert og objektiv (op.cit:76), mens kvinner taler på en subjektiv, uorganisert og overdrevent dekorativ måte. Jamieson poengterer at individuelle variasjoner vil finnes, men at menns og kvinners tale oftest samsvarer med karakteristikken som er gitt for språket som knyttes opp mot deres biologiske kjønn. Vil dette stemme for de fire talerne som skal analyseres i denne oppgaven?

I Norge har Anne Krogstad (1994:200) forsket på kjønnede variasjoner i kommunikasjonen i politiske debatter. Hennes konklusjon er relevant for denne oppgaven:

---

⁵ Med et teoretisk utvalg som i hovedsak stammer fra andre land enn Norge, kan eventuelle kulturbetingede forskjeller tenkes å svekke holdbarheten for analyse materialet i denne oppgaven.

Hun kommer frem til at *status* har mer å si enn kjønn for kommunikasjonsstilen til en taler. Gjennom sine analyser finner hun at menn *uten* særlig status har en kommunikasjonsstil som ligger tett opp mot det hun betegner som typisk kvinnelig, mens kvinner med *høy* status kommuniserer på en måte som minner om det tradisjonelt mannlige «maktspråket».⁶ I denne oppgaven kan alle talerne i korpuset sies å ha en høy status, og det er derfor interessant å se om Krogstads konklusjon er holdbar for dette materialet, og om kvinnene da har tilegnet seg en mannlig retorikk.⁷

Det er problematisk, antakelig umulig, å fastslå at det finnes et særskilt kvinne- og mannespråk, et skille mellom «mannlig» og «kvinnelig» retorikk. Den forskningen som foreligger foreslår mulige forståelser og definisjoner av kjønnets kommunikasjon og talestil, snarere enn å konstatere hvilke egenskaper som finnes i henholdsvis kvinnelige og mannlige talemåter (Jamieson 1988). De tradisjonelle forestillingene om det mannlige og det kvinnelige som benyttes i denne avhandlingen, er derfor *generelle* forestillinger. Den naturlige disposisjonen for ulike kommunikasjonsstiler er vanskelig å fastslå fordi mennesker har en tendens til å internalisere oppførsler og holdninger som er godkjent av samfunnet eller samfunnsområdet vi lever i (op.cit.:81). Det er også vanskelig å konkludere på et felt hvor det åpenbart finnes store individuelle variasjoner. Men empiriske undersøkelser viser at enkelte språktrekk *er* hyppigere i bruk hos det ene eller andre kjønn, og at kvinner og menn bruker språket på forskjellig måte (Ryen 1976:9; Ås 2008:58). Det er derfor kjønnede *tendenser* eller *elementer* som skal analyseres i de kommende taleanalysene ved å utføre nye undersøkelser av de nevnte teoretiske bidragene.

Karakteristikkene som er gitt av kvinnelig og mannlig måte å tale og kommunisere på er nyttige å ha med videre i taleanalysene om kjønnets retorikk. Men her ligger en viktig innvending: Teoriene som anvendes ble, med noen unntak som Lippe og Tønnesson, Mral og Krogstad, utarbeidet for 30-40 år siden. Dette gjelder generelt for store deler av forskningen som er gjort på kjønn og språk. Det synes som om de gitte beskrivelsene av det kjønnede språket tar utgangspunkt i en tid hvor kvinner ikke hadde noen fremtredende posisjon i offentlig liv. Generaliseringer knyttet til kjønnede språkvariasjoner er i utgangspunktet

---

⁶ «Høy status» betyr her at aktørene er i maktposisjoner.

⁷ Krogstad (1994) har en sosiologisk tilnærming til analyser av kommunikasjonsstil i politiske debatter, hvor hun ser etter mønstre og kjønnede variasjoner i taletid, avbrytelser, profilering og liknende. Hennes studie innebærer mange momenter som ikke er direkte relevante for mine analyser av enkeltstående taler, og derfor inkluderes kun konklusjonen om (tilegnelse av) mannlig og kvinnelig talestil her.

vanskelig, og en generalisering på bakgrunn av de gamle teoriene anser jeg som ytterligere problematisk da det er nærliggende å tenke at den samfunnsutviklingen som har skjedd siden tekstene ble nedskrevet, er av stor betydning. En annen teoretisk innvending er, som allerede antydnet, at forskning om *offentlig, kjønnet ikke-verbal kommunikasjon* nærmest er ikke-eksisterende. I den grad kjønnsperspektivet har ligget til grunn for ikke-verbal språkforskning, har hovedfokuset vært på kroppsspråk i den private sfære, som for eksempel i Deborah Tannens innflytelsesrike *You just don't understand* (1991). Det er derfor på tide med nye undersøkelser for å teste de sentrale teoretiske bidragene om kjønn, retorikk og kommunikasjon.

1.3 Problemstilling

Denne oppgaven ønsker følgelig å belyse et tema som i Norge og retorikkforskningen har fått lite oppmerksomhet: en eventuell kjønnet retorikk i offentlig tale, med fokus også på ikke-verbal kommunikasjon. I oppgaven forsøker jeg å samle sentrale perspektiver fra et stort og upresist forskningsfelt, og å tilføye et empirisk bidrag gjennom retoriske taleanalyser. Å samle de mange teoretiske trådene og presentere en mulig innfallsvinkel til empirisk arbeid som sammenholder kjønn og retorikk, er de viktigste oppgavene denne avhandlingen søker å utføre. Hensikten er at teoriene skal belyse analysene og omvendt. Det empiriske bidraget gis ved å analysere fremføringer av fire taler av fire forskjellige talere (tre kvinner og én mann) som er fremtredende i norsk offentlighet.

Som kjent og nevnt, innehar kvinner i dag offentlige posisjoner og samfunnet har blitt mer likestilt. Er det da slik fremdeles, som Mral har antydnet, at kvinner tilegner seg en maskulin kommunikasjonsstil? Eller har verden beveget seg dithen at en kvinnelig kommunikasjon, slik den er beskrevet, nå er velkommen i offentligheten? Og holder menn seg stadig til den tradisjonelle talestilen for sitt biologiske kjønn, eller har deres retorikk også blitt preget av samfunnsutviklingen? Her gjelder ikke bare den sosiale utviklingen, men også den teknologiske som ble nevnt tidligere. Det kan tenkes at det ikke lenger kun er kvinnen som må tilpasse seg de patriarkalske normene, men at også den moderne mannens talestil påvirkes av stadig økende antall kvinner i den offentlige diskursen. Mral (2011:12) hevder at det i dag hersker en forestilling om at menn og kvinner snakker samme språk og kommuniserer på samme måte, så kanskje står vi nå overfor en kommunikasjonsstil som verken er utpreget maskulin eller feminin?

Denne avhandlingen kombinerer feministisk forskning og retorisk teori med mål om å kunne si noe om hvorvidt talernes kommunikasjon er kjønnet ut fra perspektivene som presenteres. Dette er grunnlaget for oppgavens overordnede problemstilling: *Hva kan være bestanddelene i en eventuell kjønnet retorikk?* Problemstillingen vil bli belyst både ved å gå vurderende gjennom tidligere forskning og ved å gjennomføre en empirisk undersøkelse. Den empiriske undersøkelsen vil også belyse følgende spørsmål:

- I hvilken grad er teorier om kjønnet retorikk, i samspill med retorisk teori, relevant for empiriske undersøkelser av menns og kvinners tale i dagens offentlighet?
- Hvilken betydning har etos, sjanger og situasjon for den ikke-verbale kommunikasjonsstilen i talene?
- Finnes en sammenheng mellom disse tre retoriske aspektene og en eventuell «kjønnet retorikk»?

Retorikkens begreper om etos, situasjon og sjanger vil altså benyttes som viktige analysebegreper for å besvare underproblemstillingene.

Med utgangspunkt i Krogstads konklusjon og Lakoffs og Jamiesons teorier, og at disse kan tenkes å være utgått på dato, fremlegger jeg følgende hypotese: Individuelle variasjoner overtrumfer de generelle karakteristikkene som er gitt for kjønns spesifikk språkatferd, og viktigere, at *etos*, den tillit taleren vekker hos sitt publikum, og *talesituasjonen* har mer å si for både hvordan de tre kvinnene og den ene mannen taler, enn det biologiske faktum at de er kvinner og han er mann. Jeg vil altså i stor grad bruke etosbegrepet for å undersøke om talernes retorikk samsvarer med de generelle karakteristikkene for «kjønnet kommunikasjon», og jeg ønsker å finne ut om biologisk kjønn synes å veie tyngre enn andre individuelle forskjeller i måten talerne kommuniserer på.⁸

Det eventuelt kjønnede ved de valgte talernes retorikk skal analyseres ved å studere *actio*, med fokus på både verbal og ikke-verbal retorikk. Den forskningen som finnes med kjønns perspektiv på språk og kommunikasjon, har i all hovedsak fokusert på verbalspråk. Dette innebærer at det ikke-verbale aspektet ved offentlige taler legges til som en til dels ny dimensjon av denne oppgaven. Videoopptak av talefremføringene muliggjør *actio*analysen

---

⁸ Når det gjelder etos legges det vekt på den etos taleren kan tenkes å ha før talen fremføres, *innledende etos*, og den som synes å etableres underveis, *avledet etos* (Kjeldsen 2006; McCroskey 2006). Begrepene presenteres mer inngående i kapittel 3.2.1.

fordi jeg vil kunne observere hvordan talerne bruker kroppen til å kommunisere, i tillegg til den verbale retorikken.

1.4 Kapitteloversikt

Den videre disposisjonen av oppgaven blir som følger: Kapittel 2 handler om analysematerialet som er valgt og den metodiske fremgangsmåten for gjennomføringen av den empiriske undersøkelsen. Korpuset av offentlige talere vil presenteres, og jeg vil redegjøre for retorisk taleanalyse som metode.

Oppgavens teorikapittel er delt i to. I den første delen presenteres språkforskning og kjønnsteori, mens den andre delen tar for seg den retoriske teorien. Kapitlet presenterer tidligere forskning og har som oppgave å etablere det teoretiske grunnlaget for å gjennomføre analysene. Alle fagfeltene som inkluderes (feministisk kjønns- og språkforskning, retorikk, sociolinguistikk og sosiologi) begrunner på ulike måter hvorfor temaet er retorisk interessant. Perspektiver på kvinnelig og mannlig språkbruk vil diskuteres i teorikapitlet og studeres i analysekapitlet. På grunn av oppgavens sterke forankring til feministisk teori, vil jeg begynne med en overordnet innføring i de mest relevante retningene og perspektivene på feltet. Disse tankene angir oppgavetemaets kulturkontekst og et bakteppe for kjønnsperspektivet i denne ellers retoriske og kommunikasjonsteoretiske oppgaven. De retoriske analysebegrepene vil deretter presenteres i kapitlets andre del.

Den empiriske undersøkelsen samles i kapittel 4. Der vil alle fire talene analyseres hver for seg, før jeg til slutt foretar en tematisk oppsummering. Jeg vil vurdere de ulike retoriske aspektene som studeres i talene og se dem i sammenheng med de forsøksvise, tradisjonelle forklaringene på skillet mellom mannlig og kvinnelig kommunikasjon. De enkelte taleanalysene vil struktureres kronologisk i tråd med talens innholdsmessige forløp.

I oppgavens siste del, kapittel 5, vil trådene samles og funnene diskuteres for å kunne trekke konkluderende slutninger. Jeg vil konkretisere hvordan problemstillingene har blitt belyst gjennom oppgavens teori- og analysedel og presentere eventuelle teoretiske implikasjoner. Avslutningsvis skisserer jeg noen problemstillinger for videre forskning.

2 Materiale og metode

I dette kapitlet skal jeg presentere korpuset som har blitt valgt som gjenstand for analyse og forklare hvilke metodiske vurderinger som ligger til grunn for gjennomføringen. Jeg vil også spesifisere hvordan jeg anvender enkelte av de teoretiske analysebegrepene. De relevante begrepene blir imidlertid forklart mer inngående i kapittel 3 – oppgavens teoridel.

2.1 Analyse materialet – et korpus

Jeg har allerede vært inne på at hovedmaterialet for denne oppgaven er videoopptak av offentlige taler(e). Korpuset består av fire taler holdt av fire forskjellige offentlige aktører: SV-politiker Kristin Halvorsens innlegg på Arbeiderpartiets landsmøte i 2009; NHO-president Kristin Skogen Lunds åpningsforedrag på NHOs årskonferanse i 2012; Ap-politiker Hadia Tajiks pressekonferanse i 2013 i forbindelse med mottakelsen av en rapport fra Tros- og livssynsutvalget; og tidligere statsminister og Ap-politiker Jens Stoltenbergs tale på stemmerettsjubileet i Kristiansand på kvinnedagen i 2013. Flere kriterier ligger til grunn for dette korpuset, hvor særlig to har vært ufravikelige: 1) talerne må være offentlige aktører med fremtredende roller i offentlig virksomhet, og 2) videoopptak av talene må finnes tilgjengelig. Det har også vært et kriterium at talene holdes av én person til et publikum, og at de representerer et visst politisk, sjanger- og kulturmessig spenn.

Min interesse har fra begynnelsen vært å studere kommunikasjonen i enkeltstående taler fordi det allerede finnes forskning med kjønnsperspektiv på debatter og sosiale grupperinger med begge kjønn representert.⁹ Mange offentlige personer kunne vært aktuelle å studere i denne oppgaven. Grunnen til at valget falt på akkurat disse fire, er hovedsakelig at alle kriteriene er oppfylt, men også fordi talene holdes innenfor en tidsramme, mellom fire og sytten minutter, som gjorde det mulig for meg å transkribere dem. Mange publiserte taler har vært uegnet fordi de innebærer at flere aktører konkret deltar i kommunikasjonen, for eksempel ved å stille taleren spørsmål underveis. Politisk debatt har som nevnt vært utelukket.

De fire talene er funnet på internett. Å bruke internett som informasjonskanal har vært «lettvint» fordi mange bedrifter og politiske partier selv publiserer taler som deres sentrale aktører holder – enten på egne hjemmesider eller på videodelingsnettstedet YouTube.

---

⁹ Denne forskningen innebærer da ikke kjønnsperspektiv i studier av offentlig ikke-verbal kommunikasjon, for her er kunnskapen som nevnt mangelfull.

Jeg startet med et utvalg kvinnelige talere, fordi det, selv om diskusjonen handler om *kjønn*et retorikk, i hovedsak er kvinners offentlige kommunikasjon jeg har vært interessert i å studere. Dette på grunn av de mangfoldige teoriene som sier noe om hvordan og hvorfor kvinner har kommet seg ut i det offentlige rom, hvordan og hvorfor kvinner har blitt marginalisert, og hvordan kvinners språk er slik og slik, vurdert ut fra det «maskuline språket» som norm. Det er imidlertid vanskelig å si noe om kvinners kommunikasjon uten å inkludere noe mannlig som et slags korrektiv. Jens Stoltenberg ble derfor valgt. Han er en «moderne» mann med åpenbar høy status i offentligheten. Med Krogstads (1994) konklusjon i bakhodet (se 1.2), vil det være interessant å se om Stoltenberg snakker på en måte som ligger tett opp til det maskuline maktspråket. Hans retorikk og ikke-verbale kommunikasjon skal sammenliknes med kvinnes. Selv om utvalget bare består av én mann, vil det være interessant å se om talerne kommuniserer på en «kjønnet» måte som skiller seg fra hverandre eller om de kanskje balanserer mellom det «kvinnelige» og det «mannlige». Ikke minst er det interessant å se om de teoretiske beskrivelsene som gis av kjønns spesifikk språkatferd kan gjenkjennes i hvordan en moderne, offentlig mann og tre av dagens offentlige kvinner kommuniserer.

Etter kontakt med Halvorsens tidligere politiske rådgiver, Katrine Gramnæs (se vedlegg 2), er det sannsynlig å tro at Halvorsen ikke hadde et like gjennomarbeidet manus å forholde seg til som de tre andre talerne. Ifølge rådgiveren bruker Halvorsen stort sett bare noen stikkord som hun snakker fritt ut fra når hun opptrer offentlig. For de tre andre talerne har skriftlige talemanus vært tilgjengelig.¹⁰

I tillegg til de skriftlige manusene, har jeg transkribert talene for å få tak i den ordrette kommunikasjonen. Transkripsjonene er gjort med programmet *Transcriber* og etter samtaleanalytiske (CA) transkripsjonsprinsipper. Jeg har imidlertid ikke inkludert alle de detaljene denne metoden kan gripe fatt i. I tillegg til hva som ordrett blir sagt, har jeg fokusert på informasjon om hvordan talerne legger trykk på enkelte ord og lengden på pauser og hvordan pausene eventuelt fylles. Disse elementene kan best observeres ved å transkribere, heller enn å stole på et «inntrykk» man har av talen etter egen hukommelse (Silverman 2011:279). Det er interessant å studere (u)sammenhengen mellom det planlagte som er nedskrevet og den muntlige fremføringen, som transkripsjonene gir et godt grunnlag for å gjøre. Hadde jeg bare gått ut fra talemanusene hadde jeg gått glipp av spontane forandringer

---

¹⁰ Stoltenberg og Tajiks manus er hentet fra databasen www.virksommeord.uib.no. Lunds talemanus har jeg fått tilsendt fra NHOs informasjonssjef, Øyvind Lind-Fossen. De tre manusene ligger vedlagt i oppgaven.

som gjøres av retoren gjennom actio. Det vil også være interessant å se om eventuelle forskjeller mellom talernes retorikk kan ses i sammenheng med hvorvidt de hadde et ferdigskrevet manus å forholde seg til.

2.1.1 Refleksjoner rundt utvalget

Innledningsvis var jeg inne på eventuelle vanskeligheter en offentlig kvinne kan møte i streben etter å oppnå anerkjennelse for sitt kjønn og sin posisjon. Alle talerne i oppgavens korpus er fremtredende i media og besitter offentlige, autoritative statuser. Det kan derfor tas for gitt at de tre kvinnene har lyktes, mer eller mindre, i å oppnå anerkjennelse som legitime og kompetente autoriteter på sine felt. Om de også anerkjennes i egenskap av å være *kvinner*, er vanskeligere å anslå.

Analysematerialet er, som leseren kanskje allerede har lagt merke til, noe «ensidig» situasjonsmessig. Med «ensidig» mener jeg ikke at det ikke er forskjeller på talesituasjonene årskonferanse, pressekonferanse, landsmøte og jubileumsmarkering, men at alle talene finner sted i positive eller festlige anledninger. Det betyr ikke at de politiske og moralske appellene som tas opp ikke er vanskelige eller alvorlige, men at de tas opp i en positiv innpakning. Tajik taler i forbindelse med en utredning hun nettopp har mottatt og som hun er fornøyd med. Det fremgår av talen at rapporten har vært etterlengtet og at det er hyggelig at den endelig er på plass. Lunds tale er saklig, politisk og kritisk, men NHOs årskonferanse er, som de politiske partienes årlige landsmøter, på mange måter en hyggelig begivenhet hvor mange samles og som representanter fra regjeringen og kongefamilien gjester. Halvorsen taler til stor begeistring som gjest på Aps landsmøte. Stoltenberg holder åpningstalen på Stemmerettsjubileets festforestilling på den internasjonale kvinnedagen. Dersom talesituasjonene hadde vært preget av større alvor eller vært mer deliberative, ville jeg fått innsyn i den kjønnede retorikken i en mer politisk faglig kontekst, som jo er den talerne normalt opptrer i. Hvis taleutvalget for eksempel hadde bestått av tilsvaret mot kritikk rettet mot talernes partier eller NHO, eller respons på en krisesituasjon de holdes ansvarlige for, ville retorene vært i en mer presset situasjon. Det kan tenkes at den eventuelle kjønnede retorikken da kunne vært annerledes.

2.1.2 Etiske aspekter ved analysearbeidet

Kvalitative undersøkelser innebærer generelt en tettere nærhet til forskningsobjektene enn kvantitative undersøkelser da forskeren gjerne arbeider direkte med kildene sine. I dette prosjektet studerer jeg fire individers uttalelser og kroppslige kommunikasjon.

Analysesituasjonen bidrar til en refleksjon rundt etiske spørsmål som er relevante når jeg studerer mennesker og bruker internett for å samle inn materialet. For hva innebærer det å studere noen som ikke selv vet at de blir studert? Burde talerne anonymiseres?

Det kan tenkes at jeg gjennom analysene risikerer å «henge ut» talerne som studeres ved å påpeke mer eller mindre bevisste aspekter ved deres kroppslige kommunikasjon, og mer eller mindre velfungerende aspekter ved kommunikasjonen med tanke på etosetableringen. Intensjonen er ikke å henge ut noen og jeg har vurdert det dithen at offentlige personer, politikere og andre, ikke er en sårbar gruppe som burde anonymiseres eller skjermes for sine egne uttalelser og kommunikasjon – verbal og ikke-verbal – i denne sammenheng. Dette fordi de frivillig er offentlige personer. Dessuten anser jeg det som legitimt å ha en analytisk tilnærming til videotallene, fordi de er offentliggjort og publisert, og at de er publisert av ansvarlige avsendere. Hele pressekonferansen der Tajik holdt sin tale ble publisert på regjeringens nettside. NHO har lagt ut videoklippet av Lunds tale på organisasjonens årskonferanse på sin egen hjemmeside. Stoltenberg holdt sin tale på stemmerettsjubileets TV-sending på NRK – noe som tilsier at han var klar over at talen ville bli publisert. Talen Halvorsen holdt på Arbeiderpartiets landsmøte ble lastet opp på YouTube av Arbeiderpartiet. Det er vanlig prosedyre for de fleste partier å publisere innleggene som holdes på deres respektive landsmøter, og det er sannsynlig å tro at talerne er klar over dette. Når talene er offentliggjort, er det heller ikke lagt noen restriksjoner på *hvordan* jeg eller andre skal se på dem – om det er av interesse for innsyn i hva et politisk parti, en person eller en organisasjon mener om ulike saksforhold, eller om det er for å bruke informasjonen i akademisk arbeid.

En fordel med dette forskningsopplegget er imidlertid at talerne ikke får mulighet til å tilpasse ytringer og gester med tanke på at de blir studert, eller at forskningen påvirker dem i talesituasjonen de er i. Retorikken og den ikke-verbale kommunikasjonen kan således studeres med utgangspunkt i autentisk empiri.

2.2 Metodiske vurderinger

I humaniora og samfunnsvitenskapen er det særlig tre metodiske hensyn som skal tas: hensynet til reliabilitet, validitet og generalisering. Disse er mer fastsatt i kvantitativ metode, men sosiologiprofessoren Tove Thagaard (2003:21) tilbyr tre erstatningsbegreper som er mer tilpasset kvalitativ metode: troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet. Før jeg går videre til aspekter ved oppgavens hovedmetode, retorisk analyse, skal jeg se litt på disse hensynene.

Innledningsvis poengterte jeg at de viktigste tingene denne oppgaven kan bidra med, for det første er å samle tråder på et stort forskningsterreng med mange ulike tilnærminger til kjønn, kjønnsnormer, offentlighet, kommunikasjon, språk og retorikk. Oppgavens andre formål, og hensikten med analysene, er å tilby et bidrag som undersøker overførbarheten av rådende teorier om sammenhenger mellom kjønn, offentlighet og kommunikasjon, for å analysere den «kjønnede» retorikken i moderne offentlige taler. For å utføre avhandlingens oppgaver er det ikke nødvendig å velge et stort utvalg talere som kan gi kvantitative resultater, men å sette sammen et korpus som egner seg for dybdeanalyser, som videre kan besvare oppgavens problemstillinger. Analysene av fire taleeksempler vil derfor kunne si noe om den spesifikke «kjønnede» retorikken i de fire talene, ikke generell kjønn, offentlig språkbruk. Generalisering vil altså være problematisk.

Når det gjelder bekreftbarhet eller validitet, å måle det som skal måles, kan, især for kvalitativ forskning, forskerens person være en utfordring eller et hinder. Min egen posisjon og holdning til både oppgavetemaet og korpuset, kan ha en betydning for forskningsarbeidet – både for tolkningen av teoretiske begreper og definisjoner, og for tolkningen av de empiriske observasjonene. Det er viktig at jeg, som forsker, er bevisst på å ikke ta parti for eksempel ut fra eget politisk ståsted eller personlige følelser som kvinne rundt teorier som marginaliserer eller diskriminerer kvinnen, hennes språk og hennes posisjon i offentligheten. På mange måter er det nettopp et engasjement rundt disse tingene som har fått meg til å skrive denne oppgaven, men det burde ikke styre hvordan jeg omgås teoriene eller vurderer de empiriske funnene. En forskers bevissthet rundt dette særdeles viktig.

Reliabilitet er vanskelig når man har en kvalitativ og normativ tilnærming til hva som skal studeres og av funnene. Andre forskere kan velge andre tilnærminger og løsninger, og reliabilitet kan bli problematisk å etterstrebe. Troverdigheten kan allikevel styrkes ved å etterstrebe en objektiv tilnærming til de teoretiske og analytiske diskusjonene som tas.

2.2.1 Retorisk taleanalyse

Retorisk taleanalyse brukes som en generell betegnelse for metoden i denne oppgaven fordi talene skal analyseres ved hjelp av retoriske nøkkelbegreper.

Det første metodiske spørsmålet som dukker opp når man skal begi seg ut på et forskningsprosjekt, er gjerne på hvilken måte problemstillingen best kan besvares. Metoden som brukes for å besvare problemstillingen og forskningsspørsmålene, er som nevnt i innledningen å gå vurderende igjennom tidligere forskning og å gjennomføre en empirisk undersøkelse. Jeg vil samle teorier som sier noe om kjønn, språk, retorikk og offentlighet, og trekke ut elementer som kan brukes for mitt materiale, for videre å kunne vurdere hvorvidt teoriene er egnet for analyser av dagens offentlige taler. Teoriene belyser således også hvilke metoder som tidligere har blitt brukt for å studere kjønnet kommunikasjon. Retoriske begreper vil benyttes i sammenheng med den kontekstuelle rammen som gis av feministisk teori. Etos er et retorisk nøkkelbegrep som i samspill med andre retoriske begreper, er egnet til å gi innsikt i hva som påvirker retorenes talestil, og om biologisk kjønn synes å være av betydning for kommunikasjonen i de fire talene.

Kvinnenes offentlige etos er interessant fordi offentlige taler gjerne knyttes til en maskulin kommunikasjonsstil, mens en feminin talestil likner den som finnes i mer private rom (Jamieson 1988:67). Kvinners lange historie utenfor det offentlige rom, og veien de har gått for etter hvert å komme inn i det, kan betraktes som en del av en offentlig kvinnes innledende etos. Dette innebærer at kvinners etos i utgangspunktet kan skille seg fra mannens på visse punkter – en kjønnsetos som konstitueres av historie og kulturell kontekst. Men også andre aspekter ved etos kan fremtre i de konkrete talesituasjonene. Forståelsen av talerens etos vil berikes av retorikkens sjanger- og situasjonsbegrep. Et mål er å få kunnskap om hvordan de ulike retorene snakker for å beherske talesituasjonene de befinner seg i og å etablere en etos som positivt bekreftes av publikum. Kunnskap om dette kan analysene gi gjennom å belyse følgende spørsmål: Hvilke sjangerforhandlinger finnes i talene? Og på hvilken måte kommer sjangeren til syne gjennom publikums tilbakemeldinger, eller mangler på sådanne? Det er viktig at også forskeren forstår hvilke sjangre talene tilhører, for å videre kunne vurdere retorikken i dem (Kjeldsen 2009:96).¹¹

Johan Tønnessons (2008:97-113) ni spørsmål for hvordan man skal forstå sakprosa har vært relevante i det begynnende metodearbeidet, noen av dem mer enn andre. Spørsmålene

---

¹¹ Operasjonaliseringen av de retoriske begrepene presenteres mer inngående i kapittel 3.2.

han stiller er nyttige for å øke forståelsen for tekster og taler generelt. Da jeg først begynte å arbeide med den teoretiske litteraturen og studiet av de offentliggjorte taleopptakene, tilpasset jeg Tønnessons spørsmål og tok dem med meg inn i det metodiske arbeidet: Hvilken kulturell kontekst dreier oppgavetemaet seg rundt? I hvilken situasjonskontekst skapes talen? Hvilken sjanger hører talen til? Hvordan oppfattes talene av publikum? Hvilke medier formidles talen igjennom? Hvordan opptrer de retoriske bevismidlene etos, logos og patos i talene?

Kulturkontekst og situasjonskontekst (Svennevig 2008:147-154) er relevante begreper i denne oppgaven, som jeg også skal komme tilbake til. Talernes retorikk kunne blitt studert isolert ut fra situasjonskonteksten de befinner seg i. Men spørsmålene jeg stilte innledningsvis oppstår ikke i et vakuum – de må sees i større sammenhenger. Her kommer kulturkonteksten inn: Det teoretiske utvalget jeg skal trekke frem i denne oppgaven, angir det store, kontekstuelle bildet ikke bare for talene som skal studeres, men også for oppgavens overordnede temaer «kvinner i offentligheten» og «kjønnet retorikk». Analysene vil således omringes av en kulturkontekst om hva tidligere forskning forteller om et eventuelt kjønnnet språk og i lys av kvinners utfordringer på vei inn i og i offentligheten. I tillegg er den mer spesifikke situasjonskonteksten vel så viktig: «Et sett med *deltakere* som er engasjert i en kommunikativ *oppgave* i visse fysiske *omgivelser* gjennom et visst medium (ibid.:147). Situasjonskonteksten favner den konkrete talesituasjonen de fire retorene befinner seg i.

Likhets- og forskjellsfeminisme blir presentert som en del av oppgavetemaets kontekst, men kan også knyttes opp mot analyseutvalget. Teorien om likhets- og forskjellsfeminisme kan benyttes i sammenheng med hvordan talerne kommuniserer i forhold til de teoretiske karakteristikkenes som gis av kvinnelig og mannlig kommunikasjonsstil. Om de kvinnelige talerne kommuniserer i tråd med de kjønnede beskrivelsene, kan dette betraktes som at talerne underbygger sin (biologisk) kjønnede identitet og at dette likner den forskjellsfeministiske tanken. Motsatt, hvis kvinnene kommuniserer på en tilnærmet «maskulin» måte kan dette kobles til likhetsfeminisme.

Språkhandlingsteori vil benyttes for å belyse etosetableringen retorene gjør gjennom talene de holdet. Teorien blir imidlertid noe overfladisk behandlet ved at jeg i all hovedsak presenterer Searles (1976) fem klasser, og at jeg ikke skiller konkret mellom mikro og makro – altså skillet mellom å studere samtaler på mikroplan, og mange ulike tekster i et makroperspektiv, for eksempel i forhold til ulike typer maktstrukturer som kjønn og klasse. At jeg ikke etablerer noe skille, skyldes at jeg implisitt kobler mikro og makro sammen: Jeg

studerer samhandlingen mellom talerne og deres publikum, men diskuterer også maktstrukturer som finnes mellom kjønnene i offentligheten.

2.2.2 Å studere videoopptak

Analyser av retoriske talesituasjoner med særlig fokus på sammenhengen mellom ikke-verbal kommunikasjon, etos, sjanger og situasjon, inviterer til et actiofokus. Det er stor forskjell på å studere tekst og tale, og særlig videotilgjengeligheten som muliggjør en actioanalyse øker forskjellen: Jeg får tilgang på mye mer enn hva en tekst kan informere om. Videoopptakene og muligheten til å *se* talefremføringene, ikke «bare» lese den, åpner for et innsyn i talens mange modaliteter, et bredt innsyn i situasjonskonteksten og en allsidig vurdering av talernes etos. Tilgang på både lyd og bilde gir innsyn i både verbalspråk og de ikke-verbale actioressursene – *hva* som formidles og *hvordan*. Den ikke-verbale kommunikasjonen innebærer gester, tonefall i stemmen, antrekk, kroppsbevegelser og posisjonering. Kroppsspråk forteller mye om retorens åpenhet eller lukkethet, og i hvilken grad de fremstår som autoritative, især når dette knyttes til kontekst og den verbale retorikken. Klesstilen forteller noe om tilhørighet, for eksempel til politisk parti og til eventuelle kjønnsnormer.

I tillegg til de mange modalitetene det kommuniseres igjennom, kommer også mottakelsen av talene til syne via tilhørernes respons. Latter, applaus og jubel, eller fraværet av slik respons, vil være viktig for å kunne gjøre en vurdering av retorenes etosetablering og den faktiske patoseffekten de har på tilhørerne sine. Hvordan publikum responderer på talernes humoristiske forsøk eller andre appeller som skal sette tilhørernes følelser i sving, er vanskelig å gripe fatt i ved å studere skriftlig verbaltekst alene, mens det i opptakene ligger svært latent. Det er særlig *lyd* som vil gi meg tilgang på slik informasjon for de fleste talene da kameraet i all hovedsak er rettet mot talerne fremfor mot publikum.

Min tilnærming til *avsenderen* kan kanskje kritiseres for å være begrenset da jeg i all hovedsak «bare» studerer *taleren*. Ifølge Christoph Sauer (gjengitt i Asdal mfl. 2008:219) er det ikke egentlig et individ som snakker i moderne politiske taler, men en representant for et parti eller en gruppe. Talernes parti- eller organisasjonstilhørighet vil ses på som en del av den totale situasjonskonteksten, og inkluderes i taleanalysene. Dette er helt vesentlig for å forstå talesituasjonen og konteksten, og fordi retorene ikke bare formidler et budskap på vegne av seg selv, men også den myndighet de representerer. Men – bak de fleste taler i dagens offentlighet står flere aktører og gode hjelpere – det finnes flere avsendere enn den retoren som fremfører dem. Politikere og andre offentlige personer holder gjerne taler ut fra godt

gjennomtenkte manus som er utarbeidet av eller i samarbeid med taleskrivere, spin doctors og kommunikasjonsrådgivere. Fordi jeg ikke kjenner til talenes bakmenn eller -kvinner lar det seg ikke gjøre å fastslå de kjønnede elementene ved de valgte talernes retorikk hundre prosent. Talene som er holdt av de kvinnelige talerne i denne oppgaven *kan* ha blitt skrevet av mannlige taleskrivere, og motsatt. Taleskriverne kan bestemme hva som skal sies og med hvilke ord, og dette vil åpenbart ha en betydning for retorikken i talene. Men det kan også tenkes at taleskrivere tar hensyn til hvem det er som skal holde talen, deri hensynet til talerens kjønn.

Informasjon om eventuelle taleskrivere inngår altså ikke i analysene, og kan derfor svekke grunnlaget for å trekke konklusjoner om retorenes «kjønnede retorikk». Betydningen av eventuelle funn kan allikevel styrkes nettopp på grunn av oppgavens actiofokus – at det er fremføringen som skal studeres. Selv om taleskriveren i stor grad bestemmer talernes ordvalg, skal det godt gjøres å kontrollere kroppsspråket deres. Gjennom actio tilfører talerne sin egen personlighet, og ved å studere videoopptak gis et innblikk i den personlige kommunikasjonsstilen. Vi blir kjent med hvordan talerne kommuniserer verbalt og ikke-verbalt, og dette legger grunnlaget for en vurdering av den eventuelt kjønnede retorikken i talene.

Innsynet videoopptakene gir, vil således gi en tilnærmet autentisk opplevelse av fremføringen, og dermed grunnlag for å besvare problemstillingen om etos', sjangerens og situasjonens sammenheng med en eventuell kjønnnet talestil. Før jeg går videre til analysene, skal jeg gjennom neste kapittel presentere en samling teoretiske perspektiver som på ulike måter belyser oppgavetemaet *kvinner i offentligheten*, og som skal besvare spørsmålet om hva som kan være bestanddelene i en eventuell kjønnnet retorikk.

3 Teoretisk diskusjon

De teoretiske perspektivene har som hensikt å forberede analysene gjennom særlig to punkter: Det første er å etablere en forståelse for hvorfor retorikk og kjønn er en viktig og interessant kobling. Dette gjøres ved å presentere et feministisk teoretisk grunnlag og tidligere forskning som har forsøkt å beskrive kjønnsbetingede faktorer ved kommunikasjon og språkatferd. Kapitlets andre formål er å presentere de retoriske begrepene som skal brukes i analysene og belyse problemstillingen om hva som kan være bestaddelene i en eventuell kjønnnet retorikk.

Jeg vil begynne den første delen av kapitlet med en rask historisk fremstilling av feminisme for å kontekstualisere den videre teoretiske diskusjonen og temaet for analysene. Deretter vil overordnede feministisk teoretiske perspektiver og forståelser av kjønn og offentlighet presenteres. Siden det er snakk om et eventuelt kjønnnet språk i denne sammenheng, vil tradisjonelle definisjoner og antakelser om kjønnsspesifikk talestil diskuteres. Skillet mellom det mannlige og det kvinnelige kritiseres i feministisk forskning og er derfor svært relevant i denne sammenheng. Debatten om den sosiale konstruksjonen av kjønn versus biologisk kjønn vil inkluderes fordi det er sentralt for det meste av kjønnsforskning. Også for en retorisk studie av kjønnnet retorisk praksis, er det nødvendig med en forankring i feministisk- og kjønnsteori for å diskutere mannlighet og kvinnelighet. Egenskaper ved det kjønnede språket som forskere har forsøkt å karakterisere, tar hovedsakelig utgangspunkt i verbalspråk. De studiene som har hatt genusperspektiv på kroppsspråk har gjerne brukt den private sfære og parforhold som empirisk utgangspunkt. Slike studier presenteres allikevel, i sammenheng med forskning om kjønnnet verbalspråk, fordi det kan tenkes at det private kroppsspråket og det generelle «kjønnede» verbalspråket kan henge sammen med den *offentlige*, kjønnede ikke-verbale kommunikasjonen. Ved å gå veien om hvordan kvinners og menns verbalspråk har blitt forsøkt definert, kan forhåpentligvis også det ikke-verbale språket forstås bedre.

Den andre delen av kapitlet inneholder en retorikkvitenskapelig avgrensning. Her vil jeg presentere de retoriske begrepene som anvendes i analysene av de fire offentlige videotalene. Hovedfokuset er lagt på *actio* fordi det er talenes *fremføringer* og talerens kroppsspråk som skal studeres og *etos* som kontinuerlig skal vurderes i samspillet mellom talenes situasjon og sjangertilhørighet.

3.1 Feministiske perspektiver

Det snakkes gjerne om flere *feminismer* med ulike synssett, teorier og visjoner. Allikevel kan en paraplydefinisjon gis med utgangspunkt i to argumenter: Det første er at det finnes en *maktubalanse* mellom kvinner og menn, og det andre er at en lik maktfordeling mellom kvinner og menn er noe å strebe etter (Edlund mfl. 2007:49). Feminismens paraplydefinisjon kan ses i sammenheng med temaet og utgangspunktet for denne oppgaven. Å diskutere, analysere og studere et eventuelt kjønnet språk, og særlig kvinners offentlige språk, er viktig på grunn av en lang historie med marginalisering av kvinners posisjon i det offentlige rom. Marginaliseringen kan tenkes å ha betydning for hvordan kvinner i dag kommuniserer i offentlige taler. *Kulturkontekst* er «de politiske, etiske og faglige temaene som står på spill» for talene, mens *situasjonskontekst* tilfører kulturkonteksten konkrete mennesker og intensjoner (Tønnesson 2008:98-99).¹² Talernes «kjønnede kommunikasjon» skal analyseres i lys av talenes situasjonskontekst, mens det teoretiske utvalget angir oppgavetemaets historiske kulturkontekst.¹³ Feminismen og feministiske perspektiver ligger således i den allmenne kulturkonteksten som favner oppgavens tematikk og analyser.

I *Hva er feminisme* presenterer Cathrine Holst (2009) en oversikt over feminismens historie. Denne deles gjerne inn i to «bølger» som reflekterer feminismens store prosjekt om frihet fra undertrykkelse, kampene for kvinners rettigheter og et likestilt samfunn. I den første bølgen finnes den viktige lovendringen som ga allmenn stemmerett til begge kjønn, og det viktige skillet mellom likhets- og forskjellsfeminisme som alltid har preget diskusjonen om kvinners rettigheter (Lindgren 2013). Den første bølgen startet i ca. 1850, mens den andre, som jeg kommer tilbake til, tidfestes til 1960- og 1970-tallet. Den første bølgen beskrives gjerne som preget av to kvinnebevegelser (Holst 2009:46): På den ene siden fantes den sosialfeministiske arbeiderkvinnebevegelsen som kjempet for kvinners fagorganisering og rettigheter i arbeidslivet. Med Fernanda Nissen som en av de mest profilerte aktørene, jobbet arbeiderkvinnebevegelsen mot en mannsdominert fagbevegelse og mot den andre bevegelsen i denne første bølgen: På den andre siden fantes den liberalfeministiske, borgerlige kvinnesaksbevegelsen som kjempet for statsborgerlige rettigheter og friheter. De borgerlige kvinnesakskvinnene var ikke innbyrdes enige, og fra uenigheten stammer de to hovedretningene innenfor feministisk filosofi; mange kjempet etter *likhetsfeministiske*

---

¹² Begrepene presenteres mer inngående i tilknytning til analysearbeidet i kapittel 3.2.3.

¹³ Dette i tillegg til å selvsagt være helt nødvendig for å besvare oppgavens problemstilling.

prinsipper, andre opponerte med *forskjellsfeministiske* argumenter. Likhetsfeministene snakket om kjønnetes likhet for å oppnå statsborgerlige rettigheter og friheter for kvinnen – at de skulle være de samme som mannens. Forskjellsfeministene mente at dersom kvinner skulle kreve det samme som menn, ville de dermed bli som dem (Holst 2009). Denne grupperingen mente at menn og kvinner har medfødte forskjeller, og fokuserte på likeverd gjennom å dyrke disse forskjellenes verdi. Forskjellsfeministene var ikke like opptatt av kvinners rettigheter som likhetsfeministene, og kan kanskje derfor ikke berømmes for de største gjennomslagene. De ønsket heller at samfunnet skulle anerkjenne kvinners verdi som mødre og husmødre og deres bidrag i kultur- og organisasjonsliv (op.cit:47).

I Morgenbladet-artikkelen *Kjønn i bevegelse* skriver Lena Lindgren (2013) at

det er vanskelig å se for seg at en forskjellsfeministisk argumentasjon ville gitt kvinner samme serie av rettigheter utover 1900-tallet. Likhetsfeminisme er også kjernen i det vi i dag kaller statsfeminisme, og som har gjort Norge til et av verdens mest likestilte land.

«Æres den som æres bør», skriver hun (2013) videre. Hun sikter kanskje også til enkeltpersoner, men når det gjelder feministiske retninger, synes det i alle fall som om hun gir likhetsfeminismen æren for at likestillingspolitikken er der den er i dag. Allikevel er Lindgrens ambisjon å slå et slag for forskjellsfeministene og kritisere synet på dem som «reaksjonære anti-feminister». I Norge har forskjellsfeminismen vært ambisiøs, romantisk og original, og selv om det kanskje ikke er dem vi har å takke for at kvinner for 100 år siden fikk stemmerett, har de hatt et positivt syn på kvinnens verdi som *kvinne*. Sigrid Undset var blant dem som kritiserte likhetsfeministene for å undervurdere kvinnens storhet og å ville ta «Kvinnen ut av kvinnene» (Lindgren 2013). Forskjellstenkerne opponerte mot synet på mannen som norm - de anså kvinners omsorgsevne som verdifull for politikken så vel som i hjemmet, og at menn derfor burde bli mer som kvinner, ikke motsatt.

Feminismens andre bølge preges av en økning i antall kvinner med høyere utdanning og yrkesaktivitet. Heri ligger retninger som sosialistisk og radikal feminisme, og sosiale bevegelser som miljøbevegelsen, fredsbevegelsen, venstresidebevegelser og den *nye* kvinnebevegelsen (Holst 2009:50). Mens det i den første bølgen ble fokusert på kvinners rettigheter i offentligheten, handlet det nå mer om rettigheter i privatlivet. Den sosialistiske feminismen ble inspirert av arbeiderbevegelsen og satte kvinneundertrykkelse i større politiske rammer og ser det som en del av klasseundertrykkelse (Edlund m.fl. 2007:49). Sosialfeminismen fikk et oppsving intellektuelt, med en teoriutvikling om kvinners undertrykking og frigjøring gjennom marxistisk kultur- og samfunnskritikk, og politisk, med

fokus på de økonomiske og sosiale betingelsene for kvinners frigjøring. Det handlet om abortkamp, kvinners seksuelle frigjøring, permisjonsrettigheter ved svangerskap og fødsel og barnehagelov.

Det er ingen enighet om at det eksisterer en tredje bølge av feminisme, men at *noe* har skjedd med feminismen før og etter tusenårsskiftet, er sikkert (Holst 2009:55). Dagens feminisme tar flere retninger, og et fellestrekk ved disse er at feminismen er *individualistisk*. «Det heter videre at feminismen av i dag har erstattet fokuset på likhet med et fokus på *forskjeller*», skriver Holst (op.cit.:56). Tidlige feminister hadde som mål å *finne* likheter mellom kvinner og *oppnå* likhet med menn, mens senere feminister søkte forskjeller, selv om denne distinksjonen også fantes, dog på en annen måte, mellom de borgerlige kvinnesakskvinnene på 1800-tallet. Kvinner skal ikke strebe etter å likne menn, men heller dyrke sin forskjellighet fra dem. I dag er det allikevel kanskje to andre aspekter ved feminisme og moderne samfunn som er mer fremtredende i denne «tredje bølgen»: *stats-* og *balansefeminisme* og *antifeminisme*.

Begrepet *statsfeminisme* ble introdusert av Helga Hernes i 1987 da hun ville beskrive hvordan feminisme inngikk i skandinavisk likestillings- og velferdspolitik (Holst 2009:114). I dag handler ikke begrepet mest om Skandinavia, men mer om feministisk kjønnspolitik i *statlig regi*, og uttrykket fungerer som en samlebetegnelse for aktivitetene til det offentlige som formelt er pålagt å fremme likestilling mellom kjønnene (ibid.). Kjønnskvotering er et statsfeministisk tiltak – et tiltak som er mye omstridt og diskutert. *Balanse* tilføres begrepet gjennom statsfeminismens mål om en 50/50 kjønnsbalanse, et prinsipp som tar utgangspunkt i det faktum at kvinner utgjør halvparten av befolkningen og ikke en prosentfordeling mellom 30 og 40 (Holst 2007). Men er en slik kjønnsbalanse det samme som likestilling?

Holst (2007) kritiserer balanseprinsippet i tidsskriftsartikkelen *Balansefeminismens begrensninger*. Hun mener at likestilling ikke bare handler om kjønnsbalanse, men også om *rettferdighet*. Rettferdighet oppnås ikke automatisk ved at kjønnene er likt representert, fordi det også må finnes en likhet i rettigheter, plikter, muligheter, innflytelse, familieliv, deltakelse på like vilkår, belønning av innsats, trygghet og mye mer. Lista er lang. Med Holst kan en kjønnsbalanse derfor betraktes som *nødvendig*, men ikke *tilstrekkelig* for å oppnå en ønsket tilstand (ibid.). Utilstrekkeligheten og den ufullstendige rettferdigheten kommer til syne ved at det som skal til for å oppnå deltakelse på like vilkår avhenger av hvilken type sosial samhandling det er snakk om (Fraser gjengitt i Holst 2007). Samtidig gjelder ikke rettferdighetsprinsippet bare kvinner og menn med visse felles interesser – fullverdig

likestilling krever at også klasser og etniske grupper inngår i det store bildet. Om balansefeminisme er veien til en tilstand «slik den bør være», er vanskelig å svare på. Men Holst (2007) hevder i alle fall at balanseprinsippet ikke kan forsvares uten å ta høyde for andre sammenliknbare grupper, i tillegg til kjønn, som tilsvarer gruppenes prosentvise andel av befolkningen. Kjønnsurettferdighet kan ikke isoleres fra andre typer urettferdighet. Og med utgangspunkt i Holsts diskusjon om balansefeminismen, er det tydelig at en «formel» for likestillingssuksess er vanskelig å finne og at «den offentlige kvinnen» stadig er oppe for diskusjon.

Samtidig som likestillingsarbeidet stadig pågår, finnes en bevegelse som synes å se problemer med retningen likestillingsutviklingen har tatt i samfunnet: *antifeminismen*. Det antifeministiske aspektet gjør det ytterligere problematisk å presentere kvinnesaksbevegelsene og likestillingspolitikken som «et avsluttet suksessprosjekt», tross at Norge har kommet langt på vei sammenliknet med mange andre land. «Antifeminismen har sannsynligvis fått et oppsving på 2000-tallet» (von der Lippe og Tønnesson 2013:154), og det kan knyttes opp mot såkalte *mannfolkdiskurser*. Et begrep som kan gi tilgang til:

en egen delkultur som ofte befinner seg under den synlige offentlighets-overflaten: Kanskje kan man hevde at de har kommet opp over overflaten i de sosiale medienes tid. Det dreier seg ikke her om organiserte fellesskap mellom menn som deler spesielle interesser, for eksempel motorsykelklubber eller krigsspill, men om spesifikt *kjønnspolitiske* «oss mannfolk imellom»-fellesskap (op.cit.:150).

Det antydes her at disse diskursene blir tydeligere og mer tilgjengelige gjennom dagens internettkultur. Von der Lippe og Tønnesson poengterer videre at det i internettets mange deloffentligheter er enkelt å publisere mannfolkdiskurs blandet med «vitenskapelige pseudodiskurser», og at publikasjonene åpner for at mange får innsyn i tankene (op.cit.:154). Denne påstanden ser jeg ingen grunn til å betvile, det er heller ikke vanskelig å forstå at mange av disse deloffentlighetene preges av en antifeministisk idé. To nokså ferske eksempler understreker poenget: Det første er et svensk dokumentarprogram med den Stieg Larsson-inspirerte tittelen *Menn som netthater kvinner* som ble sendt på NRK2 i begynnelsen av mars 2013. Programmet kritiserer menns nett-oppførsel overfor kvinner. Kjente og ukjente svenske kvinner stiller opp og leser høyt fra kommentarer og e-poster de har mottatt fra menn etter offentlige opptredener eller sin egen nettaktivitet (NRK2 2013). Programmet viser at netthets, særlig av kvinner, er et vanlig fenomen og at en slik oppførsel blir lettere å tillate seg fordi man kan gjøre det anonymt. Det svenske programmet skapte debatt også her hjemme, og

nylig, 25. september 2013, ble en tilsvarende norsk dokumentar, *Kvinne, jeg hater deg*, sendt på TV2. Netthets av offentlige kvinner er et problem i dagens digitale samfunn.

Det andre eksempelet er frykten for «vaginalisering» av samfunnet. «Hva skjer med Norge når maktbalansen vipper i kvinners favør, og vi ikke lenger har likestilling, men kvinnedominans?», skrev Harald Eia (mfl. 2013) i en kommentar i *Dagbladet*. Underliggende finner vi en skremselsretorikk i omtale av denne kvinnedominansen; kommentaren tar for seg overfladiske eksempler som at kvinnen har overtatt fjernkontrollen i hjemmet og at fjernsynskanalene preges av «kvinneprogrammer». Mer inngående ser vi en frykt for strukturelle endringer i samfunnet – at kvinner skal få for mye makt og at maskuliniteten svekkes. Fryktappellene i kommentaren minner om sitatet fra biskop Heuchs i 1890 som innledet hele denne oppgaven. Dagens antifeminister, og Ole Olsen Malms mannfolkdiskurs fra 1907 (analysert i von der Lippe og Tønnesson 2013:131-156), viser at det hersker en felles overbevisning om at feminisme og kvinnedominans truer samfunnsordenen. Det kan synes som om mange støtter opp om likestilling så lenge den innebærer en kvinnes tilpasning av det maskuline samfunnet og at *kvinnen* kan endres, men så fort kvinnene får makt og den oppleves som en dominans, blir *mannen* og *maskuliniteten* satt i en farlig posisjon – og *da* har likestillingen «gått for langt».

3.1.1 Biologisk versus sosialt kjønn

Innledningsvis ble Aristoteles' holdninger til kvinners posisjon i offentligheten kort presentert, med Jamiesons (1988) beskrivelse av tradisjonelle forståelser av kvinners språk som en «forklaring» på dette. Verken på Aristoteles' eller biskop Heuchs tid handlet det om å kategorisere hva som kjennetegner kvinnelig tale i offentligheten, men heller å forklare hva som var unaturlig ved at kvinnen i det hele tatt skulle ha en stemme i det offentlige rom. Aristoteles' natur- og kjønnsfilosofi har trolig liten relevans i dagens samfunn, men den fungerer som et godt utgangspunkt for å forstå argumenter for kjønnets forskjellsbehandling, skriver Tove Pettersen i *Filosofiens annet kjønn* (2011:38). Grunnen til at Pettersen hevder at Aristoteles' filosofi ikke er relevant i dag kan være flere ting – for å nevne noen: sosial, teknologisk og vitenskapelig utvikling. I dagens vitenskapelige tenkning og forskning er det, især i humanistisk og samfunnsvitenskapelig kjønnsforskning, vanlig å betrakte kjønn som en sosial konstruksjon. Der Aristoteles ser på kjønnede kvaliteter som naturlige og medfødte, ser feministiske tenkere som Simone de Beauvoir og Judith Butler på kjønnede kvaliteter som sosialt tilegnet eller skapt – noe man *blir* fremfor noe man *er*. Men Aristoteles' tanker, om de

så er utdaterte, har hatt stor innflytelse på ettertidens kjønnsstenkning – og for hvordan man kan forklare kvinnens (naturlige) utestengelse fra offentlig liv.

Aristoteles skrev i sin tid at kvinner har kaldere kroppstemperatur enn menn. Den lavere temperaturen gjør at kvinner har mindre sjel og liv enn menn, og han anser dermed det hunkjønnede og kvinnelige som mangelfullt. Kvinnen er en mangelfull mann (Pettersen 2011:40). I Aristoteles' naturfilosofi sammenliknes dyr og mennesker når det gjelder kjønnede karakterforskjeller. Forskjellene er synlige overalt, men mest åpenbare hos menneskearten som er den mest utviklede. Noen av karaktertrekkene Aristoteles beskriver er at kvinnen er *mer* medfølende, gråter *lettere*, klager *mer*, mister *lettere* motet, er *mer* skamløs, *mer* løgnaktig og har *bedre* hukommelse (gjengitt i Pettersen 2011:48). I tillegg ligger et skille i kjønnenes rasjonalitet: Både kvinnen og mannen er rasjonell, men kvinnen «har defekter i forhold til å iverksette sine rasjonelle overveielser» fordi hun mangler den autoritet som mannen har (op.cit.:54).¹⁴ Beskrivelsene viser at kvinner vurderes i forhold til menn og at mannens karakter brukes som målestokk. Mens menn har akkurat passe av alle karaktertrekk, blir konsekvensen for kvinnen, fordi de mentale forskjellene eksisterer i Aristoteles' filosofi, at hun enten har for mye eller for lite av de samme karaktertrekkene. Mannens overlegenhet og dominans over kvinnen som vi ser her, er fremtredende også i hans politiske filosofi.

For Aristoteles var det biologisk upassende for kvinner å bedrive politisk aktivitet (Jamieson 1988:68) siden han anså stillhet og beskjedenhet som kvinnelige dyder, og at en kvinnes mot best kommer til uttrykk ved at hun tar imot ordre og adlyder, mens det motsatte gjelder for mannen (Pettersen 2011:56). På tiden hvor kvinner sto utenfor offentligheten hersket også en tanke om at offentlig tale og kvinnelig fruktbarhet ikke gikk overens; «by risking their reproductive capacity through speech, women supposedly sacrificed their womanhood» (Jamieson 1988:69). Kvinnens «hysteriske» tale ble vurdert som et symptom på en syk livmor eller et bekymret sinn (op.cit.:71-72) som kom av at det ble for mye for den kvinnelige hjernen å blande seg i mannlige anliggender. I den aristoteliske ideen ville kvinners offentlige tale og annen politisk aktivitet føre til uttørking av deres livmor og dermed til at de mistet sin kvinnelighet. Kvinners tale sto altså i en direkte årsak/virkning-relasjon til sterilitet. Kvinner som talte på områder hvor kvinnelig tale ikke var anerkjent, risikerte, i tillegg til å miste kvinneligheten sin, merkelapper som «hore», «heks», «kjetter» og

---

¹⁴ Ulikheter mellom kjønnenes evne til å iverksette rasjonaliteten sin begrunner arbeidsfordelingen i husholdet og hvorfor øverste autoritet, i hjemmet og utenfor, overlates til mannen (Pettersen 2011:55).

«hysterisk» (op.cit.). Kjønnsperspektivene til Aristoteles har som sagt hatt stor betydning for tenkning om kjønn. Hans syn på kvinner som beskrevet her ble rådende gjennom hele middelalderen og har hatt konsekvenser for feministisk teori (Pettersen 2011:60).

At mange arenaer er mannsdominerte, som den offentlige, har med kjønn å gjøre, ifølge feministisk teori. Feminismen beskjeftiger seg med fire former: biologisk, sosialt, kulturelt og psykologisk kjønn (Holst 2009). Tanker, som Aristoteles', om det biologiske kjønn, representerer kjønnshierarkiet som begrunnes i hva kjønnene er disponert til fra naturens side, at kvinner og menn har ulike egenskaper. Det er *naturen* som underordner kvinnen mannen. Feminister flest ønsker å ta et oppgjør med ideen om det overlegne biologiske kjønn. Men også i snakk om kulturelt kjønn, finnes det en forskjellstanke som fortsatt fastslår enkelte normer og tanker om hva personer vil og kan ut fra deres kjønn. Det kulturelle kjønn varierer fra kultur til kultur, og gjennomsyrrer vår omgang med hverandre, det er «normer for hvordan kvinner og menn er og bør opptre, for hva som er kvinnelig og mannlig» (Holst 2009:37). Kjønn er noe man *gjør*, og dette performative må forholde seg til normer for oppførsel og handling som eksisterer i det gjeldende samfunnet. Språk er en måte å gjøre kjønn på (Coates 2004).¹⁵

I den feministiske filosofien er Judith Butlers teori om det sosialt konstruerte, performative kjønn, blant de mest kjente bidragene. I sin innflytelsesrike bok *Gender Trouble* (2006) argumenterer hun for at det ikke finnes noe naturgitt kjønn, biologisk, som står i motsetning til det sosialt og kulturelt formidlede kjønn.

«Gender is always a doing», skriver Butler (2006:34) og mener med det at kjønn er noe som *gjøres* gjennom performativitet.¹⁶ Det performative ligger i tanken om at vi *fremfører* kjønn gjennom *handlinger*, som oftest i relasjon til den gjeldende kulturens normer, forventinger og diskurser. Kjønn identitet er ikke noe som etableres av én handling, men gjennom «stylized repetition of acts» (op.cit.:191). Med et syn på kjønn som performativitet forsøker Butler å forklare at det vi ser på som den indre essensen av kjønn, faktisk er «manufactured through a sustained set of acts, posited through the gendered stylization of the body» (Butler 1999:xv). Ved kontinuerlige gjentakelser av spesifikke handlinger, iscenesetter

---

¹⁵ Når det videre skal handler om kvinnelige og mannlige egenskaper i en språklig og kommunikativ sammenheng, er det flere av kjønnsdimensjonene som ligger til grunn. Forskjeller i språket kan vanskelig gis med utgangspunkt i kjønn, men forsøkene som er gjort gir forklaringer både ut fra natur, og ut fra de sosiokulturelle faktorene som har undertrykket den kvinnelige tale i patriarkalske samfunnssystemer.

¹⁶ Mer om performativitet kommer tilknyttet actiobegrepet i kapittel 3.2.2.1.

vi en kjønnset identitet som mann eller kvinne. Hennes hovedpoeng er derfor at kjønn ikke er en predisposisjon, men noe vi kontinuerlig gjør; kjønn er ikke en konstant størrelse, men en flytende variabel som endrer seg fra kultur til kultur, og situasjon til situasjon. Kjønnset identitet er således sosialt konstruert, ikke naturlig koblet til biologien. Dessuten er også biologisk kjønn en kulturell konstruksjon, ifølge Butler.

Selv om Butler har hatt stor innflytelse på feministisk filosofi, skal det imidlertid sies at hennes blanke avvisning av biologiens betydning ikke er ubestridt. I *Hva er en kvinne?* støtter Toril Moi at feministiske tenkere må forkaste biologisk determinisme for å «kunne legge frem overbevisende forsvar for kvinners frihet» (2005:24), men hun kritiserer Butlers argumenter om at biologisk kjønn er kulturelt konstruert på samme måte som sosialt kjønn, og mener at de teoretiske løsningene hun presenterer ikke er tilfredsstillende (op.cit.:72). Moi mener Butler går for langt i å avvise den fysiske, biologiske kroppen, fordi biologien i hennes øyne bare er den performative effekten av sosialt kjønn. Slik blir ikke kroppslige aspekter ved vår eksistens inkludert, og sosiale forskjeller blir stående igjen som det eneste relevante å diskutere.

Butlers kampsak er å kjempe mot de tradisjonelle kjønnsrollene og kjønnsnormene. Det er problematisk at det hierarkiske skillet mellom menn og kvinner i stor grad opprettholdes ved at vi stort sett gjør kjønn i tråd med de forventningene som finnes. Løsningen ligger i *endringspotensialet* i kjønnenes performative handlinger. Dersom de bryter med forventningene som samfunnet og kulturen har til kjønnene, og dermed handler utenom normene, kan kjønnsrollene og dikotomien mellom maskulinitet og femininitet brytes ned – og det er målet (Butler 2006). Å bryte forventningene kan for eksempel gjøres ved at en kvinne går i dress og en mann går i kjole – en performativitet Butler for øvrig er svært begeistret for (Moi 2005:132). Til dette kan en spørre om hvor likestilt det egentlig er om kvinner «må» gå i dress for å oppløse den todelte tanken om kjønn og de tilhørende forventningene. Burde ikke forståelsen av kjønn kunne endres uten at kjønnene må opptre, *gjøre kjønn*, på en kontrær måte enn det tradisjonelt forventede? Hvordan man gjør kjønn kan tenkes å variere og forandre seg etter hvert som maskuliniteten og femininiteten endrer seg i tråd med øvrig samfunnsutvikling. Det er ikke veldig mange år siden Butler skrev sin kjente bok,¹⁷ men samfunnet endrer seg stadig, for eksempel ved de nevnte antifeministiske

---

¹⁷ Første utgave ble utgitt i 1990.

bevegelsene og nettsamfunns mannfolkdiskurser, og at kjønnene nå er mer likestilt i offentligheten, er antakelig ikke uten påvirkning på kjønnenes performativitet i lengden.

I analysene som følger skal de talende kvinnenenes retorikk, og deri deres retoriske strategier, studeres. Kvinnene har alle som mål å lykkes i oppnåelsen av anerkjennelse og respekt som legitime og autoritative aktører på sine felt, og det er interessant å se om de på veien søker mot det mannlige eller det kvinnelige – jamfør likheter eller forskjeller. Mønsteret i hvilke kvinner som velger hvilke retoriske strategier, om de velger ulikt, kan kanskje gi informasjon om retorikken og strategiene har tatt samme utvikling som feminismen eller ei. Kvinner har tidligere valgt å tilegne seg mannlige egenskaper når de befant seg på mannsdominerte områder, som jeg skal komme tilbake til, men strategiene har kanskje endret seg noe i vår digitale tidsalder. Dersom kvinner i dag, i samme posisjoner som de tidligere, velger å ikke erverve det «mannlige språket», kan det antyde at de søker offentlig (høy) status, ikke på tross av, men på grunn av sin femininitet, og dermed ikke følger Butlers oppfordring, men gjør som forskjellsfeministene ønsker.

3.1.2 Paradokser i offentlig diskurs

Flere forskere har kommentert og forsket på kvinners posisjon i offentligheten de etter hvert har kommet inn i. Dette delkapitlet presenterer noen av perspektivene de har kommet med.

Feministiske retorikere har ønsket å kritisere naturaliserende forestillinger om kjønn, med en målsetting om frigjørelse fra kjønnets undertrykking (Roer og Klugeff 2009:22). Allerede fra barnealder mottar jenter kritikk om de ikke forholder seg til gjeldende normer for hvordan de skal oppføre seg. Robin Lakoff la frem påstanden om at en jente som snakker røft som en gutt, normalt blir utstøtt, skjelt ut eller latterliggjort, og at jenter derfor lærer seg et annet språk gjennom sosialisering enn det gutter gjør (1975:5). Resultatet av den sosiale språktilpasningen er at jenter kan bli beskyldt for ikke å kunne uttrykke seg presist eller kraftfullt – noe som senere kan bli problematisk for den offentlige kvinnen. I innledningen ble også poenget hennes om at en kvinne forbannes uansett hvordan hun opptrer i offentligheten trukket frem – forbannelse fordi hun enten må bryte med normene for en offentlig aktør eller med normene for kvinnelig atferd. 16 år etter Lakoff presenterer Deborah Tannen tilsvarende bekymring:

Most distressing in a society where equality is the agreed-upon goal, and where more women are entering high-status positions, women in authority find themselves in a double bind. If they speak in ways expected of women, they are seen as inadequate leaders. If they speak in ways expected of leaders, they are seen as inadequate women.

The road to authority is tough for women, and once they get there, it's a bed of thorns
(1991:244).

Kvinner har beveget seg inn i en offentlighet som er mannsdominert med ditto krav til livsstil og væremåte. Dette ligger til grunn for en offentlig kvinnes vanskeligheter med å oppnå anerkjennelse for sin identitet som autoritet og kvinne, som videre har satt kvinner i en situasjon full av paradokser og vanskelige valg. Kvinner i offentligheten har opplevd en følelse av å bli «klemte mellom den nye statusen de har oppnådd og de ulike sett av forventninger som rettes mot dem» (Hagemann og Krogstad 1994:25). I *Politikerspråk i kønsperspektiv* skriver Kerstin Thelander (1986:16), med utgangspunkt i Sveriges riksdag, at kvinner har måttet tilpasse seg maskuline regler i det offentlige rom. Da kvinner etter hvert kom inn i politikken, gikk de inn i et allerede ferdig system med normer som hadde blitt utviklet over mange år med kun mannlige aktører. Både det politiske arbeidet og det politiske språket bar preg av mannlige tradisjoner. Det offentlige språket bærer preg av å likne skriftspråket, også mannens språk ligger tettere opp mot skriftspråket enn hva kvinnens gjør. Dette har gitt kvinner en lengre vei til å bli offentlige talere. Men ifølge Thelander har de klart å gå den veien: Kvinner erverver det offentlige språket, og i sine undersøkelser fant hun at språket «til og med» i kvinnelige riksdagsmøter nærmet seg det «mannlige» politiske språket (Thelander 1986).

Karlyn Kohrs Campbell (gjengitt i Roer og Klugeff 2009:180) studerte hvorfor Hillary Clinton ble mislikt under valgkampen i 1992, og fant at dersom kvinners retoriske stil bryter med samfunnets normer for kvinners tale og oppførsel i offentligheten er misnøye og sosiale sanksjoner et resultat. Men skal hun ikke også forholde seg til normene for *offentlig tale*? Det kan virke som om kvinner må bryte med forventninger den ene eller andre veien uansett.

Campbell (1973) snakker om «kvinnefrigjøringens retorikk» som ønsker å bryte med en patriarkalsk diskurs, og karakteriserer denne feministiske retorikken som et vekselspill mellom det personlige og det politiske. I spennet mellom likhetsfeminister som søker likestilling i rettigheter og forskjellsfeminister som vektlegger likeverd, finner vi en konflikt: En identitetskonflikt mellom å nekte å være kvinne på de vilkår som samfunnet tilbyr, når offentligheten fortsatt preges av den strukturelle og tradisjonelle mannsdominansen, og å representere kvinner nettopp på disse vilkårene (Campbell 1973; Hagemann og Krogstad 1994, Mral 2003). Kvinner skal være representanter for sitt kjønn uten å bryte med tradisjonelle normer for kvinnelighet, samtidig som de skal være aktører i en fornuftsstyrt, mannsdominert offentlighet. Dette oksymoronet innebærer å imøtekomme samfunnets

normer, samtidig som de brytes bare ved at en kvinne tar ordet. Von der Lippe og Tønnesson (2013:68) påpeker at dette kompliserer den retoriske situasjonen en kvinnelig taler står overfor.

3.1.2.1 Den offentlige kvinnens utfordringer

Ved innføringen av kvinners stemmerett i 1913 var kvinners representasjon i politikken mager – siden den gang har det skjedd en kraftig økning i representasjonen, og særlig har økningen skjedd de seneste tiårene. På veien inn i det offentlige rom har kvinner lært seg å beherske «det politiske språket» som er preget av mer kompleksitet i ordforrådet og konkurranserettet debattstil (Thelander 1986; Edlund mfl. 2007:151).

Den svenske retorikkprofessoren Brigitte Mral (2003; 2011) skriver om hvordan kvinner har måttet benytte bestemte strategier for å tale i det offentlige rom. Ved å snakke om kvinners mer eller mindre bevisste retoriske strategier, forsøker hun ikke å forklare medfødte og sosialiserte egenskaper ved kvinners språk, og at språket drives av en motivasjon om å skape dialog og konsensus, som vi senere i kapitlet skal se at andre språkforskere har gjort. «Retoriska strategier är styrda av talarens position i den samhälleliga och kulturella hierarkin, där dominansens retorik som oftast utövades av män» (Mral 2003:34). Dette fremkaller *motstandsstrategier* hos ikke-dominante grupper, en kategori kvinner inngår i. Mral har beskrevet strategiene grundig, men her tas utgangspunkt i to alternativer hun presenterer for den talende kvinnen: 1) Hun kan spille på sin kvinnelighet og distansere seg fra mannlig retorikk for å tilby noe annet enn det mannen tilbyr, jamfør forskjellsfeminisme, 2) Hun kan tilegne seg mannlige karaktertrekk og talemåte, og dermed distansere seg fra sin kvinnelighet, for å oppnå økt oppslutning om sin autoritet, jamfør likhetsfeminisme.

Lakoff (1975:10) påpekte lenge før Mral, og med utgangspunkt i det amerikanske samfunnet på 1970-tallet, at kvinner i økende grad bruker det maskuline språket, men at tilsvarende utvikling mot mer bruk av feminint språk ikke fant sted for menn. Grunnen knytter hun til at kvinner etter hvert tar jobber som tradisjonelt har vært forbeholdt menn, altså områder hvor det mannlige språket råder, mens få menn søker seg til for eksempel husmorrollen eller sekretærstillinger. Den engelske språkprofessoren Jennifer Coates skriver i sin sosiolingvistiske bok *Women, men and language* (2004) at det gjenstår å se om konflikten mellom kjønn og status er et midlertidig problem som har oppstått i en periode av sosial

overgang fra det rent mannlige til en blandet kjønssammensetning innen mange yrkesfelt, eller om dette er et varig problem for kvinner i offentligheten.

Når kvinner inntar lederroller i offentlig virksomhet, får de som nevnt reaksjoner som understreker vanskelighetene med å være kvinne med høy status. Studier som Louise Mullany (gjengitt i Coates 2004) har gjort av ulike kvinnelige ledere i England, viser at balansen mellom å være en autoritativ, selvsikker leder kombinert med feminin identitet og tilpasning av maskuline normer, er problematisk. En selvsikker kvinnelig leder ble beskrevet som sjefete og bastant. «[...] Although she is regarded as an effective manager by the company, her deviation from the hegemonic norms of feminine behaviour mean that she attracts criticism in the workplace» (op.cit.:200). Kvinner som tilpasser seg de hegemoniske normene, blir også kritisert. Et eksempel er en kvinnelig leder som ble borte fra jobb en periode for å få barn: Valget hennes ble kritisert for å være uprofesjonelt, og det ble hevdet at flere menn burde ansettes fordi barselpermisjoner femininiserte arbeidsplassen. Ikke én gang i sin undersøkelse fant Mullany holdninger om at en arbeidsplass var for maskulin. Altså: «There is a clash between what is expected of a woman and what is expected of a person with high status in the public sphere» (Coates 2004:201).

I Norge har medieforskeren Elisabeth Eide (2000) studert offentlige kvinner og hvordan de i større grad enn menn vurderes ut fra sin person og sitt privatliv. Hun viser at det fremdeles kan snakkes om en undertrykkelse av kvinner i offentligheten. Det er ikke uvanlig at kvinner blir omtalt på en annen måte enn menn i mediene: omtaler som beveger seg inn på den *private personen*. Hun eksemplifiserer påstanden med overskriften «Trebarnsmor blir direktør». For en leser virker dette mindre oppsiktsvekkende enn om det lite etablerte begrepet «trebarnsfar» hadde blitt brukt i samme kontekst. Et unntakseksempel er «sjubarnsfaren» advokat Geir Lippestad hvor farsrollen har blitt en del av den offentlige fremstillingen av ham. Implisitt viser Eides eksempel allikevel at menn ikke overrasker ved å ta krevende stillinger høyt oppe i arbeidshierarkiet selv om de har barn. Gjelder det samme en mor, er det, som overskriften antyder, en sensasjon som skiller vedkommende fra kvinner flest (op.cit.:200), noe som videre understreker det «avvikende» ved den offentlige kvinnen.

Berit Ås tilslutter seg Eides påstander om at offentlige kvinner omtales og vurderes på en annen måte enn sine mannlige kollegaer. Kvinnelige politikere får oftere kommentarer som angår utseende eller sex appeal fremfor innholdet i det de sier, og dette skjer gjerne «når kvinner tar opp temaer som tradisjonelt går inn under menns domene» (Ås 2008:67). Også når kvinner og menn i samme posisjoner utfører identiske oppgaver, blir de vurdert ut fra

forskjellige kriterier. Det samme gjelder omtale av suksess: Når en kvinne lykkes, tilskrives suksessen gjerne flaks og tilfeldigheter, mens en manns suksess skyldes egne evner og anlegg. Personens evner knyttes først til kvinnen når hun mislykkes – da er hun utilstrekkelig. Årsaker til at en mann mislykkes tilskrives gjerne ytre situasjoner som er utenfor mannens kontroll (op.cit.:58).

Ikke bare blir kjønnene *omtalt* på ulike måter, de blir også *behandlet* ulikt. Kvinner i offentlige styreverv blir sjeldnere avbildet og referert enn menn i samme posisjon (Ås 2008:67). Kvinner er ikke like synlige i mediene – menn slipper til fire ganger mer enn kvinner, og når kvinner først synes, er det på andre vilkår og på en nærmest diskriminerende måte (Eide 2000:200). Kvinner i lederposisjoner får oftere enn menn spørsmål om hvordan de kombinerer arbeidet med privatliv, barnepass og forholdet til ektefellen sin. En fremstilling av kvinner som mødre, koner, ofre eller seksualobjekter, er ikke uvanlig. Når dette er den behandlingen den offentlige kvinnen får, er det nærliggende å tro at det vil legge føringer på hvordan hun som offentlig aktør oppfører seg.

3.1.3 Kjønnsspesifikt språk?

Dette delkapitlet skal handle mer konkret om ulike perspektiver på et eventuelt kjønnsspesifikt språk. Selv om det er vanskelig å tilskrive språklige variasjoner til kategorien kjønn, har flere teoretikere gjort forsøk på å beskrive hva og hvilke forestillinger som ligger i et eventuelt «mannlig» og «kvinnelig» språk. På 1960-tallet begynte språkforskere for alvor å interessere seg for språkets sosiale dimensjoner, mens det feministiske utgangspunktet for språk- og kjønnsforskning først ble populært på 1970-tallet. Når de begynte å samkjøre språklige og sosiale variabler systematisk, ga variabelen kjønn nesten alltid stort utslag (Edlund mfl. 2007:47). Av ulike grunner får visse språktrekk status som for eksempel «typisk jentespråk» (Hasund 2006:13). Språktrekkene kan fungere som en positiv ressurs jentene bruker, for eksempel til å signalisere en kjønnsidentitet, men de kan også være begrensende og stigmatiserende (ibid.).

Vanlige teoretiske antakelser er at kjønnede språkforskjeller er resultat av sosialisering. Jenter sosialiseres til å opprettholde nærhetsrelasjoner og likestilling, mens gutter lærer seg å hevde sin posisjon i et hierarki når de omgås andre – de skal underholde og hevde seg når andre tar ordet (Nordenstam 1998:35). Når kvinner og menn er sammen, er det størst sannsynlighet for at språket som brukes er mest kjent og komfortabelt for mannen

(Tannen 1991:244), og både kvinners og menns talestiler blir vurdert ut fra standarden om menns talestil som norm.

Quintilian (ca.35-ca.100), Romerrikets første statslønnede professor i veltalenhet (Kjeldsen 2006:21), hevdet at en feminin form for veltalenhet er «totalt blottet for mannlig renhet, alvor eller det opphøyde og innehar derfor ingen verdighet, ingen troverdighet og intet alvor hos taleren selv» (gjengitt i von der Lippe 1999:54). Den tradisjonelle forståelsen av kvinners naturgitte tilknytning til hjemmet og det private, og utestengelse fra det offentlige, har vi allerede sett hos Aristoteles. Quintilian tar dette samfunnssynet over til retorikken ved å vektlegge talekunstens felt som «utelukkende en mannlig geskjeft» (op.cit.:56). Dersom språkbruken var feminin, ble den knyttet opp mot tyranni, løgnaktighet og svindel, og en feminin mann var synonymt med hykleri, som igjen kan henge sammen med at stilen oppleves som forførerisk. Holdninger til slike språklige forskjeller mellom kjønnene var lenge knyttet til biologien.

Den svenske språkviteren Gustaf Cederschiöld (1900) forsøkte tidlig å finne ut hva som konstituerer kvinnespråket – et språk han anså som sterkt avvikende fra den mannlige språknormen. I *Om kvinnespråk och andra ämnen* skrev han at det siden «urminnes tid» har vært kjent at «hos kvinnan dominerar känslan, hos mannen förståndet; hos henne är subjektiviteten större, hos honom objektiviteten» (Cederschiöld 1900:9). Kvinnen både prater og tenker raskere enn mannen, noe som ikke betraktes som positive egenskaper av Cederschiöld: «Den fart, med hvilken hon stundom kan kasta sig från en synspunkt till en annan, blir rent af svindlande för en karls fattningsgåfva» (op.cit.:15). Videre hevder han at det «finnes [...] sträfvandet att behaga, att visa sig älskvärd, att iakttaga den goda tonens fordringar, det passande, städade och höfviska» (op.cit.:20), og at streben etter disse tingene tydelig beveger seg i kvinners språk. Kvinnens ytringer er impulsive fordi hun lar seg rive med av situasjonen uten å la refleksjonen holde henne tilbake, hun overdriver og snakker i et raskt tempo. Hennes natur gjør henne altså ikke predisponert for en offentlig diskurs, i motsetning til mannen.

Politiker og veterinærdirektør Ole Olsen Malm knyttet, som Quintilian, tale og kjønn opp mot biologi. I et herostratisk berømt innlegg under stortingsdebatten om kvinners stemmerett i 1907, henviser han til en vitenskapelig undersøkelse i *Académie des sciences* som argument for at kvinnestemmerett ikke på noe tidspunkt burde innføres.¹⁸ Undersøkelsen

---

¹⁸ Malms innlegg finnes i databasen www.virksommeord.uib.no.

sammenlikner forskjeller i hvilken fysisk kraftanstrengelse det vil innebære for kvinner og menn å tale i større forsamlinger. Kvinner har lettere enn menn for å snakke på grunn av «taleorgane[t]s bygning». Av fysiologiske årsaker vil kvinnen medbringe offentligheten «timelange snak» uten støtte av «aandelig tyngde» (Malm 1907).

Som vi nå har sett, ble språkforskjeller mellom mann og kvinne tidligere forklart gjennom forskjeller i kjønnes iboende natur. I dag er det mer vanlig å betrakte språk som et resultat av kultur, sosialisering og samfunnsstrukturer (Coates 2004; Fishman 1990; Lakoff 1975). Språklige variasjoner anses å være sosialt bestemt ved å de henger sammen med at kjønnene har ulike funksjoner i samfunnet, at de oppdras ulikt, og at de møter ulike forventninger (Ryen 1976:11). Feministiske språkfilosofer som også oftest går ut fra at språket konstitueres kulturelt og sosialt, hevder at språkets utvikling i den vestlige kulturkrets, er en «symbolstruktur som underordner det kvinnelige det mannlige» (Holst 2009:38-39).

3.1.3.1 Den usikre kvinnen

Forskningen på kjønnsbetinget språk er, som nevnt innledningsvis, mangelfull, særlig etter oppsvinget den hadde på 1970- og 1980-tallet. Felles for teorien som foreligger er at den i stor grad forsøker å beskrive det *kvinnelige* språket. Det maskuline verbalspråket synes ikke å trenge en forklaring på tilsvarende måte som det kvinnelige. Stiler som er typisk for menn blir som regel mer positivt evaluert og sett på som norm (Tannen 1991:235), mens «kvinnelige» stiler påfølgende blir betraktet mer negativt og som avvikende. Jennifer Coates kritiserer tidlig språkforskning for å ha fokusert på menns tale i for liten grad. Forskere har tradisjonelt definert språk «in terms of male language; the way men talk is seen as the norm, while women's language is deviant» (Coates 2004:12). Således henger den ensidige forskningen sammen med holdningene om at det mannlige er det *normale*, mens det kvinnelige er det unormale, avvikende som må forklares – et syn som nok ikke har hjulpet kvinner på veien mot en likestilt offentlighet. Den teoretiske og empiriske oppmerksomheten som har blitt viet kjønnsforskjeller i språket, har gjerne dreiet seg om forskjeller i setningsstruktur, uttale og vokabular – en virksomhet som startet med det Judith Hall (1990:129) betegner som «the provocative arguments of Lakoff» som gir et stakkarslig inntrykk av det feminine taleregisteret.

Robin Lakoffs (1975) språklige forklaringer på kvinners posisjon i samfunnet har hatt stor betydning og påvirker fortsatt kjønns- og språkforskningen (Edlund m.fl. 2007:54).

Hennes teoretiske bidrag anses som et startskudd for den feministiske språkforskningen og ble en av de første «övergripande beskrivningarna» av kvinnens språk (op.cit:65; Thelander 1986:19).¹⁹ I *Language and Woman's place* antyder Lakoff en hierarkisk språkforståelse i beskrivelsen og forklaringen hun gir av kvinners språk. Hovedpoenget hennes er at brister som fantes spesifikt i «det kvinnelige språket» aktivt bidro til å underordne kvinnen i samfunnshierarkiet. Hun skiller mellom to språklige kategorier: det nøytrale språket, slik mannen snakker, og kvinners språk. Lingvistikkprofessoren går ikke videre inn på språket som er nøytralt, men forsøker å beskrive avviket. Ikke bare tar hun utgangspunkt i at kvinnespråket er avvikende, men også at det er diskriminert. «[...] Women experience linguistic discrimination in two ways: in the way they are taught to use language, and in the way general language use treats them» (Lakoff 1975:4). Når hun så skal kategorisere det kvinnelige språket, er hovedantakelsen at kvinnespråket er mindre kraftfullt og bærer mer preg av usikkerhet enn menns – og en offentlig autoritet skal være selvsikker og direkte. Hun peker på flere språklige aspekter som begge kjønn til en viss grad har i sin tale, men som er hyppigere brukt hos kvinner og som i bruken deres på ulike måter vitner om nøling og usikkerhet. Kvinnebevegelsen så på Lakoffs teori som interessant i sammenheng med at kvinner hadde mindre makt enn menn. Ved å avdekke «svakhetene» ved kvinnespråket kunne kvinnene lære seg å tale mannens språk og bruke det som en forandringsstrategi for å oppheve patriarkatet (Edlund mfl. 2007:48).

Det usikre ved «kvinnespråket» vises særlig gjennom det Lakoff kaller «tag-questions» (tilleggsspørsmål), «fillers» (fyllstoff) og «hedges» (forbehold/garderinger). Uttrykk med *tilleggsspørsmål* innebærer en søknad om bekreftelse og er en mellomting mellom en regelrett uttalelse og et ja-nei spørsmål av typen «Kari er her, er hun ikke?» (Lakoff 1975:15). Ofte viser disse spørsmålene til en faktisk usikkerhet, men Lakoff mener kvinner bruker det når usikkerhetsaspektet *ikke* er legitimt. Og det er bare den ikke-legitime bruken som har hyppigere forekomst hos kvinner enn hos menn. Et eksempel kan være: «Disse prisene er skyhøye, er de ikke?». Den kvinnelige taleren hevder noe, men mangler ifølge Lakoff (1975) selvsikkerhet rundt påstanden eller ønsker å unngå forpliktelse til et standpunkt som kan skape konflikt med mottakeren. Hun forventer et positivt svar, men demper sitt eget synspunkt ved å søke bekreftelse fra adressaten. *Garderinger* brukes som et

---

¹⁹ Diskusjonen Lakoff startet i 1975 lever stadig i den feministiske språkforskningen. I 2004 ble boken utgitt på nytt med omfattende kommentarer.

supplement til en større ytring (op.cit.:53), og er for eksempel uttrykk som «tror jeg», «antar jeg», «antakelig» og «eller noe sånt». Språklige uttrykk som disse forteller noe om talerens sikkerhet eller usikkerhet rundt de proposisjonene som legges frem i en diskusjon. De kan også øke eller redusere ytringers kraft, og er derfor viktige i både skriftlig og muntlig kommunikasjon (Coates 2004:88). *Fyllstoff* er ord eller fraser som ikke har noen funksjon i relasjon til innholdet i ytringen – uten fyllordene ville det semantiske innholdet fortsatt vært det samme, men det pragmatiske aspektet ville ha endret seg. Kvinner har en tendens til å bruke tomme adjektiver av typen «maten var *så* god», mens mannen bruker tilsvarende uttrykk i mindre grad. Som sagt finnes disse momentene hos både mannlige og kvinnelige talere, men kvinners *bruk* av dem, er for Lakoff et vitne om usikkerhet og nøling.²⁰

Lakoff blir ofte referert til i forskning om sammenhenger mellom språk og kjønn (f. eks. av Brekweg 1987; Fishman 1990; Coates 2004; Tannen 1991). Man kan lure på hvorfor verket hennes har fått så stor oppmerksomhet, siden teoriene kritiseres for å være utarbeidet uten empirisk belegg. Lakoff (1975:4) skriver selv: «I have examined my own speech and that of my acquaintances, and have used my own intuitions in analyzing it». I tillegg har hun delvis inkludert språk hun har observert i media. Det finnes empiriske studier som har testet Lakoffs teorier (bl.a. Brekweg 1987; Fishman 1990), og funnene samsvarer ikke helt med hennes påstander om det usikre i kvinners språk.²¹ I undersøkelser av teorien har det fremgått at kvinner jo bruker flere av de språklige usikkerhetskategoriene enn menn, men at deres *funksjon* må tas med i betraktningen. Bruken knyttes opp mot «kvinnespråk», men det kan diskuteres hvorvidt en mer frekvent bruk av disse lingvistiske formene er en *svakhet* (Coates 2004).

Pamela Fishman er enig i forståelsen av kvinners språk som et resultat av kvinnelig personlighet og sosialisering, men skiller seg fra Lakoff på en rekke punkter. De bedriver begge feministisk språkforskning, men har ulik tilnærming til de språklige forskjellene mellom kvinner og menn. Lakoff mener, som vi har sett, at kvinners språk er maktløst og at det er *språket* deres som forhindrer kvinners makt i offentligheten. Fishman tilhører en

---

²⁰ Lakoffs studie (og flere som skal presenteres) ligger tett opp mot samtaleanalysens (CAs) domene. Feministisk orienterte samtaleanalytikere er imidlertid kristiske til generaliseringene som gjøres i mange av bidragene til CAs kjønnsforskning. Det er også et problem at det i slike bidrag ligger en for essensialistisk forståelse av kjønnets identitet – at sosialt og kulturelt kjønn betraktes som det samme som biologisk kjønn (Speer 2005:25).

²¹ Tannen (1991:228) hevder at de fleste studier som tester Lakoffs teori støtter den, men hun nevner bare studier av «tag questions» i denne sammenheng.

tradisjon som snur om på årsaksforholdet: Det er den ujevne maktfordelingen mellom kvinner og menn som betinger hvordan kvinner anvender språket i samtaler med (sine) menn.

Fishman (1990) tilslutter seg ikke Lakoffs forklaring på den usikkerheten som preger kvinners språk. Hun tilbyr en ny forståelse av usikkerhetsmomentene gjennom sine samtaleanalytiske, empiriske studier hvor hun lot heterofile par leve med båndopptaker og undersøkte senere hvordan parene snakket sammen.²² Resultatene hennes viste at kvinner hadde mer kraft til å holde en samtale i gang ved å foreslå nye samtaleemner i større grad enn mannen, i motsetning til hva Lakoff hevdet femten år tidligere. Der Fishman observerte usikkerhet, fant hun at de språklige usikkerhetstegnene ikke nødvendigvis betyr at kvinner *føler* seg usikre i ulike talesituasjoner eller samtaler. Mens Lakoff hevdet at kvinners språkbruk vitner om nøling eller usikkerhet, argumenterer Fishman (1990:240) for at det er *samtalen* som er usikker og at kvinner forsøker å endre slike til mer vellykkede samtaler. Usikkerhetsfølelsen oppstår således i situasjoner hvor kvinners forsøk på samtale mislykkes og de må jobbe for å motvirke det utfallet. Slik sett kan kvinners språk vitne om en oppgave om å redde ulike sosiale situasjoner, noe som videre vil svekke Lakoffs hypotese om kvinnespråket som forklaring på deres underordning i samfunnet.

De språklige «omveiene» kvinner tar (Lakoff 1975), er ikke nødvendigvis bare tegn på lav selvtillit – omveiene kan også ha gode kommunikative egenskaper. Gjennom dette språket fremstår kvinnen mer høflig enn mannen, som også Lakoff (1975) hevder, og den retoriske effekten kan være at taleren modererer ytringene sine og tar forbehold og dermed fremstår som mer ydmyk, for eksempel ved å tillegge «jeg er ingen ekspert, men...» til proposisjonen. Uttrykk som «ikke sant» og «det virker som» kan også virke inviterende og dialogsøkende. Fyllord og garderinger kan betraktes som *modalpartikler* eller *diskursmarkører* (Svennevig 2009:240-242). Disse er partikler som har en pragmatisk funksjon – de kan blant annet være uttrykk for modalitet som gjør innholdet i ytringen mer subjektivt (op.cit.26, 241). Således kan usikkerhetsmomentene Lakoff trekker frem i kvinnelig tale, også være uttrykk for mellommenneskelige kommunikative egenskaper.

Fishmans argument om kvinners dialogiske og inviterende språkegenskaper kan sees i sammenheng med Sonja K. Foss og Cindy L. Griffins forslag til en ny forståelse av retorikk. I *Beyond Persuasion: a proposal for an invitational rhetoric* (1995) tilbyr de, som tittelen

---

²² Funnene sier riktignok lite om hvordan det usikre kvinnespråket er i en *offentlig* diskurs, og det kan tenkes at resultatene er annerledes i for eksempel offentlige taler, eller ville blitt annerledes med nyere CA-undersøkelser.

indikerer, et alternativ til den tradisjonelle og strenge forståelsen av retorikk som ren overtalelse – fra den klassiske retorikken og det latinske språket: *persuasio*. Alternativet er «invitational rhetoric». Den inviterende retorikken er en form for kommunikasjon designet for å generere en forståelse mellom individer med ulike perspektiver. Invitasjonen til forståelse skal skape «a relationship rooted in equality, immanent value, and self-determination», og en slik retorikk «constitutes an invitation to the audience to enter the rhetor's world and to see it as the rhetor does» (Foss og Griffin 1995:5). Definisjonen viser at inviterende retorikk er basert på feministiske prinsipper om likhet (equality), likeverd (immanent value) og selvbestemmelse (self-determination). Prinsippene omfatter forpliktelser til å basere menneskelige relasjoner på intimitet og fellesskap. De iboende verdiene som finnes i alle individer skal verdsettes på lik linje, for eksempel ved ikke å forsøke å endre folks synspunkter. Og individene skal tillates å ta egne valg om hvordan de ønsker å leve.

Inviterende retorikk tar to former som kan leses som retorens oppgaver. For det første skal retoren tilby perspektiver og presentere sitt syn på verden ut fra hva hun i øyeblikket vet og forstår. Siden inviterende retorikk skal resultere i gjensidig forståelse, må retoren i tillegg skape en atmosfære (external conditions) som tillater og oppmuntrer tilhørerne til å dele sine perspektiver med henne. For at interaksjonen mellom publikum og retor skal gå den ønskede veien, må retoren etablere en trygghetsfølelse (safety) for tilhørerne, lytte til synspunktene deres og forsøke å tenke ut fra dem (value) og unngå å legge restriksjoner på tilhørernes makt til å ta egne valg og bestemmelser (freedom) (Foss og Griffin 1995:7-12).

Fundamentert i de feministiske prinsippene tilbyr inviterende retorikk en retorikkmodell som åpner for at retor kan gjenkjenne situasjoner hvor hensikten ikke er å overtale andre, men å skape et miljø som legger til rette for forståelse, som omfavner verdien i og respekten for andres synspunkter, og som bidrar til å utvikle likeverdige forhold mellom mennesker (op.cit.). Den inviterende retorikkens egenskaper, og dens funksjon slik den fremstår her, kan gjenkjennes i mye av karakteristikken som ligger i kvinners måte å bruke språket på som kapitlet videre skal handle om.

3.1.3.2 Mannlige og kvinnelige språkegenskaper

Selv om det vil være problematisk å fastslå at det eksisterer et kvinnelig og et mannlig språk, finnes en tendens til at kvinnelig og mannlig samtalestil og språkbruk presenteres som to separate stiler som utgjør hverandres motsats (Edlund m.fl. 2007:63). Følgende utdrag, fra et

av Nederlands første bidrag i forskningen på kommunikasjon og kjønn, presenterer en generell, men konkret, definisjon:

[...] women apparently learn a speech style which is more appropriate for the domestic sphere; it is supportive, harmonizing, open-hearted, and “cooperative”. Men apparently learn a speech style more appropriate for the domain of public discussion: it is dominant, fast, loud, and “competitive”. These differences in speech styles reinforce the (unacceptable) division of labour between women and men: men are more visible in, and ideologically defined by, the public sphere, whereas women are relegated (either actually or ideologically) to the domestic sphere (Alphen, van 1987).

Sitatet viser til den nevnte motsatsen: I kvinnens talestil ligger anerkjennelse, relasjonsbygging, samarbeid, støtte og fortrolighet. I mannens talestil finnes konkurranse, effektivitet og statusmarkering. Van Alphen knytter kvinnens og mannens språklige egenskaper til henholdsvis hjemmet og offentligheten, og viser til at språket henger sammen med samfunnets sosiale strukturer og inndelinger. Else Ryen var i 1976 inne på tilsvarende tanke om likestillingssituasjonen. «Det offisielle bildet kan tyde på at det er likestilling mellom kvinne og mann. Men det er ikke vanskelig å finne belegg for at virkeligheten er annerledes» (Ryen 1976:12). Hun sikter til de like rettighetene til å stemme og ta utdanning, og at kvinner har tilgang til de fleste yrker og tillitsverv. Men *holdningene* har et godt rotfeste som understrekes av et undertrykkende språk. Det er et «kvinnelig fravær i språket» fordi den offentlige språkbruken er «gjennomsyra av maskuline betegnelser» (op.cit:72) blant annet av yrkestitler og betegnelser på tillitsverv. Tradisjonelle kjønnsinndelinger i arbeidslivet og mannen som den «naturlig» offentlige person, legitimeres fremdeles av denne språkbruken. I 2013, som von der Lippe og Tønnesson (2013:161) påpeker, har vi fortsatt kjønnede kategorier å forholde oss til. Vi har for eksempel ikke kjønnsnøytrale erstatninger for yrkesbetegnelser som «rådmann», «fylkesmann» og «jordmor».

Kathleen Hall Jamieson en tilnærming til kvinners språk som vektlegger styrkene ved det, særlig i relasjon til moderne teknologi som jeg skal komme tilbake til. I *Eloquence in an Electronic Age* (1988) forsøker hun å beskrive en «feminin» talestil. Et av hovedtrekkene hun finner er at kvinnens tale er emosjonelt styrt og at hun taler uttrykksfullt. Thelander (1986:16) ser dette i sammenheng med stereotypiske oppfatninger av hva som er kvinnelig og mannlig; når man tenker at kvinner er emosjonelle, ubesluttsomme, underlegne og personorienterte, og at menn anses å oppføre seg aggressivt, instrumentelt, objektivt og besluttsomt, er det også nærliggende å tenke at språket deres betraktes på samme måte. Med forventninger knyttet til kulturelle stereotypier, ser vi det vi forventer å se. Jamiesons videre beskrivelser underbygger Thelanders antakelse.

Jamieson betegner det tradisjonelle inntrykket av den kvinnelige stilen som «den hysteriske talen». Den gjenkjennes ved å være glorete, uttrykke for mye følelser og være lite fokusert på detaljer. Dette synet skulle gjøre kvinnens hysteri og fanatisme uegnet for den offentlige diskursen (Heuch 1890; Jamieson 1988). Videre er kvinnens tale preget av å være induktiv og basert på eksempler som oftest er forankret i personlige erfaringer (Campell gjengitt i Jamieson 1988:75), der hvor mannen heller tar et objektivt standpunkt. Jamiesons kategorisering viser at kvinnelig tale er emosjonell, subjektiv, uorganisert og i overkant dekorativ. Den maskuline talestilen er styrt av rasjonalitet og har vitenskapen som sitt forbilde, og mannen taler derfor på en måte som er faktabasert, analytisk, organisert og upersonlig (Jamieson 1988:76). Kvinner har også en tendens til å snakke for mye og med en pipende stemme, noe som kanskje er grunnen til at kvinnelige politikere, med Margareth Thatcher som et godt eksempel, har tydd til stemmetrening for å senke stemmeleiet (Krogstad 1999). De nevnte karakteristikkene av kvinnelig taletil anses ikke som positive i en offentlig diskurs, men kvinner sies også å være mer empatiske enn menn og bedre på å holde øyekontakt med dem de kommuniserer med. Den empatiske egenskapen ses i sammenheng med jenters tilknytning til sine mødre, og dermed sosiokulturelle påvirkning fremfor naturgitt, og påfølgende utvikling av egne moderlige egenskaper. Dette viser seg å være gode egenskaper når kommunikasjonen for eksempel finner sted på TV, og at den kvinnelige talestil etter lang tids undertrykking, omsider har fått en oppreisning gjennom å være den foretrukne stilen i dette mediet (Jamieson 1988).

Det er ikke bare distinksjonen mellom fornuft og følelser som trekkes mellom kvinners og menns talestil, men også en distinksjon mellom orden og uorden. Jamiesons teorier kan oppsummeres på følgende måte: mannlig retorikk, eller *talestil* for å bruke hennes egen betegnelse, er logisk og appellerer til fornuften. Den er alvorlig, rolig, klar og kompakt. Kvinnelig retorikk beskrives som en motsetning til mannens kvaliteter; emosjonell, hysterisk, eksempelrik og overornamental. Den konkurranse og stridslyst som også finnes i menns tale (Jamieson 1988; Fishman 1990; Tannen 1991), antyder at menns interaksjon handler om makt og konkurranse, mens kvinner følger en stil som er basert på samarbeid ved å bygge videre på hverandres bidrag, solidaritet, bekreftelse og støtte, særlig i samtale med andre (Coates 2004:126). Karakteristikkene kan sammenliknes med det vi har sett at Foss og Griffin (1995) legger i «invitational rhetoric».

Det finnes selvsagt unntak hvor menn holder «feminine taler» og omvendt, men talere presterer generelt i tråd med sine kjønn og deres «tilhørende» talestil, hevder Jamieson

(1988:76). Påstanden vil vurderes i analysene: Er det slik at Stoltenberg holder seg til den mannlige effektivitet, objektivitet og fornuft? Og at de tre kvinnene viser følelser, personlige referanser og hysteri? Eller viser det seg at Jamiesons teori ikke er holdbar for retorikken i talene til de fire retorene som vurderes i denne oppgaven?

Trevor og Shawn Parry-Giles (1996) ønsker i sin studie av kjønnet politikk å gi en revurdering av «den feminine stil». Jamieson (1988) mener at politiske talere må tilegne seg en mer kvinnelig eller feminin kommunikasjonsstil på grunn av TV-mediets invitasjon til å trekke den personlige stilen og det private selvet inn i den offentlige diskursen, og at dette er en fordel for kvinner (Jamieson 1988; Parry-Giles og Parry-Giles 1996). Denne påstanden kritiseres av Parry-Giles og Parry-Giles (1996). Flere teoretikere hevder at den feminine stilen er begynnelsen på en feminisert politikk og feminisering av den offentlige diskursen, og at dette feires som en slags revolusjon. Feiringen er forhastet og den eksisterende politiske kommunikasjonen er misforstått, ifølge Parry-Giles og Parry-Giles (1996:338). Selv om offentligheten fremstiller en feminin stil, beror den fortsatt på de rådende «maskuline» verdiene og sakene. De hevder videre at «instead of resulting in a feminized political sphere, contemporary campaign rhetorics reflect the continual marginalization of women in the political process and the general exclusion of women from political office and political power» (ibid.). For å belegge påstanden sin har de studert flere amerikanske presidentkampanjer, med mannlige presidentkandidater. Kampanjene er basert på en symbolsk, mektig konstruksjon som uttrykkes i en «feminin» stil. Konklusjonen deres viser at de er enige i at den feminine stilen *kan* resultere i mer åpne tekster og at velgerne blir mer involvert i prosessen. Stilen *kan* også vitne om en økt feminisering av den offentlige diskursen. Men denne antakelsen overser den potensielle reaksjonære påvirkningen av en slik stil: «The use of a “feminine” style may signal not the feminization of political discourse, but simply a shift in the expression of traditional, patriarchal political images» (Parry-Giles og Parry-Giles 1996:348).

Dersom dette sluttpoenget stemmer, er det desto større grunn til å studere offentlige taleprosesser, og hvordan menn og kvinner bruker både feminin og maskulin talestil for å anerkjennes som aktører i den offentlige diskursen. Premissene som stadig undertrykker kvinner må forklares. I 2013 kan det ikke godtas at kvinnen er den andre, at maskuliniteten er det opphøyde som underkaster det feminine og at alt skal vurderes ut fra mannen som norm.

3.1.3.3 Humor og kjønn

Det finnes en myte i vår kultur [Vesten] om at kvinner ikke har humor (Ohlsson 1998:165). Robin Lakoff (1975:56) skrev i sin kontroversielle bok at kvinner ikke forteller vitser eller har humor. Årsaken til denne oppfatningen forklarer hun med at kvinner ikke forstår andres spøker og at de ikke forteller vitser selv fordi de ødelegger poengene. Deborah Tannen er uenig med Lakoff: Det er en vanlig antakelse, stereotypisk, at kvinner ikke forteller vitser, men denne er feil. Kvinner forteller vitser, men er mindre tilbøyelige enn menn til å gjøre det i større forsamlings, spesielt dersom menn er til stede. På grunn av dette har menn ofte et *inntrykk* av at kvinner ikke spøker eller forteller vitser i det hele tatt (Tannen 1991:89).

Spøking kan synes som et trivielt innslag i kommunikasjonen, men er også en viktig del av det språklige repertoar som en retor har tilgang til og utnytter i varierende grad (Ohlsson 1998:165). Kvinnens varierende vilje og mulighet til å spøke kan sammenliknes med deres generelle mulighet til å ta ordet i ulike situasjoner. Fordi det i utgangspunktet er vanskeligere for kvinner enn menn å komme til orde i offentligheten, har kvinner også mindre spillerom for å spøke og vitse (op.cit.:179). Det kan også være vanskeligere for en kvinne å være morsom fordi en veldig morsom kvinne risikerer å oppfattes som ukvinnelig (op.cit.:165). Kvinner opplever iblant at deres forslag og meninger ikke vektlegges i møter og andre formelle situasjoner, noe som oppleves som ubehagelig. Ohlsson hevder allikevel at det antakelig er bedre at et seriøst forslag ignoreres enn at en spøk ignoreres, siden en ubemerket spøk kan få taleren til å føle seg sosialt inkompetent (op.cit.:179).

Det finnes både en kvantitativ og kvalitativ forskjell mellom kjønnene når det gjelder humor: Jenter og gutter spøker ulikt både når det gjelder mengde og innhold. Resultatene av en spørreundersøkelse Ohlsson har foretatt blant universitetsstudenter i Sverige, viser en signifikant tendens til at menn betraktes som morsommere enn kvinner. Flere gutter og menn enn jenter og kvinner trekkes frem som morsomme både i media, i familien og i skoletiden. I den grad kvinner trekkes frem er det knyttet til privatsfæren og det blir bare gjort av andre kvinner (Ohlsson 1998). Ohlsson påpeker, i likhet med Tannen (1991), at en mulig årsak til dette resultatet kan være at menn ikke merker at kvinner er morsomme på grunn av den nevnte stereotypien om at kvinner mangler humor. Det kan også være vanskelig for en kvinne å lykkes med sine humorforsøk siden hun ikke forventes å være morsom.

3.1.3.4 Kroppsspråk i kjønnsperspektiv

Beskrivelsene som er gitt av kvinners og menns verbalspråk har blitt begrunnet med at kvinner og menn sosialiseres til ulik språkbruk. Det samme utgangspunktet finnes i teoretiske antakelser om *kroppsspråk*.

Hall poengterer i *Nonverbal sex differences* (1990) at interessen for ikke-verbal kommunikasjon har vært størst i psykologifaget, men at det er viktig for alle som er interessert i menneskelig sosial atferd. De aspektene ved kvinnelighet og mannlighet som har betydning i sosiale relasjoner inkluderer all ikke-verbal atferd som legger føringer på handlinger vi gjør overfor andre, og som gjenspeiler og opprettholder våre kjønnede identiteter. Ikke-verbale kjønnsforskjeller er ofte subtile og vanskelige å måle, men Hall mener at de ikke er totalt flyktige (1990:141). Hennes bok beskriver mange av de kjønnede forskjellene som ligger i ikke-verbale ferdigheter og oppførsel, og selv om hun påpeker manglende dokumentasjon og litteratur på dette forskningsfeltet, mener hun at mengden empiriske bevis som er tilgjengelig for å foreta en evaluering, er like omfattende som for alle andre psykologiske kjønnsforskjeller.

Kvinner og menn synes å bli sosialisert til ulik ikke-verbal kommunikasjon, og det ligger kulturelle forventinger til hva som er et passende kroppsspråk. Kjønnsforskjellene styrkes ved at kvinner og menn sanksjoneres hvis de ikke klarer å tilpasse seg det som anses å være passende oppførsel: «A man who is too eager to smile may seem unmasculine and receive negative feedback; a woman who looks too serious for her sex may be admonished to “gimme a smile” or “cheer up”» (Hall 1990:71). Forskning viser at kvinner har mer uttrykksfulle ansikter enn menn og at de smiler oftere på grunn av livslang internalisering av forventinger om dette. Særlig voksne kvinner har mer uttrykksfulle ansikter enn menn; de smiler mer og stirrer mer. Det er lettere å bedømme følelser ut fra en kvinnes ansikt, og hennes smil *kan* reflektere nervøsitet. Hall ser på dette som en mulig konsekvens av presset som legges på kvinnen gjennom de kulturelle forventningene: Når kvinner streber etter å behage, overdriver de den oppførselen som har blitt ansett som passende for dem gjennom sosialiseringprosessen (ibid.).

I tillegg til mimikk diskuterer Hall ikke-verbale komponenter som bevegelse, posisjonering og stemme.²³ Å studere stemme vil som regel ganske raskt bli konfrontert med

---

²³ Hall og Tannen brukes her for å presentere kjønnsperspektiv på kroppsspråk. Adam Kendons (2004) og Marie Gelangs (2008) perspektiver på ikke-verbal kommunikasjon er mer allmenne og mer anerkjente innen retorisk forskning. Disse presenteres i delkapittel 3.2.2

kjønnede fysiologiske forskjeller. Stemmebåndene hos kvinner og menn har ulik størrelse og vil derfor medføre forskjeller i stemmefrekvensen. Stemmestudier avdekker en kjønnsforskjell ved at kvinners stemmer har en høyere tone enn menns, jamfør fistelstemmen Heuch (1890) refererer til. Hall er allikevel interessert i å studere stemme fordi de kjønnede frekvensforskjellene viser seg å være større enn man kunne anslå ved å kun ta utgangspunkt i fysiologi – især gjelder dette for hyppighet og lengder på pauser (op.cit:129). Når Hall studerer «stemmeoppførsel», inkluderes *forstyrrelser* som gjøres ved at innlagte pauser forsinkes eller forstyrrer taleflyten - men forstyrrelser er imidlertid ikke feil i seg selv. Hun er særlig interessert i «filled pauses» som handler om hvordan den som snakker fyller de ikke-verbale pausene. «Eh» er et eksempel på slikt fyll. De fylte pausene tilhører et kognitivt mønster og kan betraktes som indikatorer på kognitiv usikkerhet og et behov for å holde på ordet mens taleren bestemmer seg for hva hun skal si, i motsetning til en emosjonell usikkerhet og angst som Lakoff hevdet (op.cit:130). Av de ikke-verbale komponentene Hall diskuterer, er det i fylte pauser de største kjønnsforskjellene finnes. Seks ulike studier hun refererer til har funnet at kvinner avgir færre talefeil og fylte pauser enn menn. Talefeil og pauser skal imidlertid ikke ses på som det samme; fylte pauser synes å være et verktøy modne menn bruker for å gi seg selv tid til å vurdere de neste ordene de skal si, enten som en måte å unngå talefeil og/eller å miste ordet tidligere enn de ønsker (op.cit:132).

I *You just don't understand* hevder Tannen (1991) at kvinners og menns ulike talestiler beror på at samtalen har ulike funksjoner for kvinner og menn. For kvinner er samtalen et verktøy for å opprettholde relasjoner, mens menn bruker samtalen til informasjonsutbytte og for å beholde kontroll. Tannens ambisjon er å avdekke hva som ligger bak kvinners og menns verbale og ikke-verbale språk, og hvorfor de misforstår hverandre, for å bedre vilkårene for samtaler mellom dem. Hennes standpunkt er at språkforskjellene mellom mann og kvinne er rent kulturelle, fremkalt av oppdragelse og sosial interaksjon (Mral 2011:13), som vi har sett flere teoretikere mene. Med en forankring i kulturen, ligger også en mulighet for at forventningene til kjønnene kan endres og at kommunikasjonsvilkårene kan forbedres. Tannen har imidlertid et hovedfokus på hverdagslige samtaler og kommunikasjon i parforhold, men er også inne på det offentlige rom ved å betrakte nærmest all kommunikasjon utenfor hjemmet som offentlig.

Studier i mange disipliner viser at kvinner tilpasser seg mer enn menn i grupper hvor begge kjønnene er representert (Tannen 1991:235). Dette gjelder også kroppsspråk. Studier som tar for seg bevegelser og posisjonering inkluderer hode, kroppen, armer, hender, ben,

føtter og kroppsholdning – alt fra hvordan man lener seg mot noe, sitter, plasserer armer og ben til hvordan man for eksempel bærer bøker. Tannen henviser til Elizabeth Aries som har studert kroppspositurer til kvinner og menn i forsamlinger med bare menn, bare kvinner og både kvinner og menn. Aries fant at menn satt på samme måte uansett om det var kvinner til stede eller ei. Menn sitter gjerne i ulike avslappende stillinger uansett hvem som er rundt. Kvinner gjør det samme i større grad i nærheten av andre kvinner, men i nærheten av det motsatte kjønn ter de seg mer «ladylike», skriver Tannen (1991:236) videre. Altså, menns fysiske posisjonering er den samme uansett hvem de omgir seg med, mens kvinner føler seg mer «onstage» med menn til stede og «backstage» når det kun er kvinner i nærheten (ibid.). «Onstage»-begrepet kan forstås som at kvinnene føler at de er på utstilling for mennene som er i samme rom, og dette styrer den fysiske opptredenens deres. Den fysiske kroppen er slik sett ikke til å komme bort ifra – og den kvinnelige og mannlige kroppen synes å kommunisere på ulike måter i offentlige forsamlinger.

«Ladylike» oppførsel er en vanlig teoretisk antakelse om kvinners bevegelser (Hall 1990:119). Det er en måte å bevege seg på som angivelig vitner om mangel på sosial makt og at kvinner har for vane å oppta så liten plass som mulig. Det sies, ifølge Halls oppsummering av teoretiske antakelser, at kvinner forsøker å unngå å være rå, slurvete eller anmassende med sine fysiske bevegelser. Menn forsøker å unngå delikate, små bevegelser og en sammensetning av gester som kan gi inntrykk av at maskuliniteten deres er tvilsom – å sitte med bena i kors fremfor med én ankel hvilende på motsatt kne, er et eksempel Hall (1990:119) trekker frem som gjeldende i USA. Et annet funn som er helt klart, er at menn er mer avslappet enn kvinner (op.cit.:121). I sosiale forsamlinger slapper de generelt sett mer av og lener seg mer tilbake på stolen de sitter på enn kvinner. Menn er ekspansive og rastløse i bevegelsene og posisjoneringene sine, mens kvinners bevegelser nesten alltid er mindre åpne og mindre i omfang enn mens (op.cit.:126). Selv om menn synes å uttrykke mer rastløshet med kroppen, virker de allikevel mer avslappet enn kvinner – et paradoks som kanskje skyldes at menn er mer uhemmet enn kvinner til å bruke kroppene sine på alle mulige måter.²⁴ Ser man dette i en større kontekst, kan sosiale forventinger og ulike kjønnsnormer trekkes inn: «Men have space and freedom, women must be demure and physically unimposing» (ibid.).

---

²⁴ Det finnes visse variasjoner i henhold til kjønns sammensetningen i ulike grupper. Kvinner synes å være mer avslappet i grupper hvor det bare er andre kvinner og mer anspent når menn er tilstede. Menns kroppsspråk er ofte likt uansett hvordan kjønns sammensetningen er.

På den annen side kan kvinners små bevegelser knyttes til ulike kommunikative mål, og opp mot deres ønske om å kommunisere likeverd og fremstå som inviterende til samarbeid og gjensidig forståelse, jamfør Foss og Griffins «invitational rhetoric» (1995). Til tross for påstanden om deres lukkede kroppsposisjoner, bruker kvinner kroppen sin på en mer intim og vennlig måte enn menn. Tannen fant i sin studie at jenter og kvinner i alle aldre sitter nærmere og overfor hverandre og ser direkte på hverandre når de snakker sammen. Gutter og menn i alle aldre sitter oftest ved siden av hverandre og ser aldri direkte på hverandres ansikter. Hun ser på dette som et viktig funn fordi forskere tidligere har hevdet at kvinner er mer indirekte i sin tale enn menn, men at dette ikke er tilfelle når det gjelder kroppsspråk. Når det gjelder fysisk tilnærming, og verbale uttrykk for personlige ting, er det menn som har en tendens til å være indirekte (Tannen 1991:246).

Når man studerer bevegelser og posisjonering, kan det være vanskelig å skille mellom kjønnsforskjellene som skyldes klesstiler og de som kommer fra kjønnsrollesosialisering (Hall 1990:120). Tradisjonelt har kvinners antrekk hemmet deres bevegelsesfrihet. Korte og lange skjørt, ubehagelige sko og trange klær, begrenser på ulike måter kvinners fysiske bevegelser, og kan være noe av årsaken til at de for eksempel ikke uttrykker den samme avslappetheten som menn. «Most women would probably agree that wearing “unisex” (which really means masculine) clothes such as trousers and flat shoes confers much greater physical freedom and lack of self-consciousness about how they walk, sit, stand and lean over», skriver Hall (1990:120). Når kvinner «hemmes» av klærne de har på seg, kan bevegelsene signalisere angst eller ubehag for situasjonen, som minner om Lakoffs fordømmende betraktninger om kvinner, men de kan også bety at bevegelsene rett og slett springer ut av gamle vaner som har bygget seg opp av at kvinner over mange år har måtte tenke nøye over sin fysiske tilstedeværelse (op.cit.:121). Det skal imidlertid sies at kvinner i dag i større grad enn menn kan variere hvilke klær de har på seg – i og utenfor offentligheten. Kvinner kan velge å ha på seg kjoler, skjørt og bukser, mens menn stort sett har på seg bukser, og i formelle sammenhenger; dress. Dette øker ikke nødvendigvis bevegelsesfriheten til kvinnen, som beskrevet over, men den øker hennes muligheter for å uttrykke sin identitet gjennom ulike antrekk.

Både Hall og Tannen påpeker altså at det er sosialisering og kulturelle forventninger som i stor grad styrer kvinners og menns ikke-verbale kommunikasjon. Dette gjelder blikk, smiling, bevegelser, hvordan man sitter og hvilke klær man går med. Når kvinner ser direkte på andre de snakker med eller til, gjør de rett og slett det de er vant til å gjøre. Når en mann

blir bedt om å se direkte på noen, blir han bedt om å gjøre noe han har lite erfaring med. Tannen bruker særlig dette som et argument for å forsvare mannen mot anklager om at han virker uengasjert – han kan ikke dømmes ut fra standarder til kroppsspråk som tilhører en annen kultur enn den mannlige (Tannen 1991:268-269). Det betyr ikke nødvendigvis at han er sosialt uengasjert, men at han følger andre normer for hva som er passende kroppslig tilnærming til andre – akkurat som kvinner når de oppfører seg «ladylike». Tannens forklaring på hvorfor menn er sosialisert til ikke å «stirre», er at det å se direkte på en annen mann kan oppfattes som en fiendtlig handling, mens det mot en kvinne kan fremstå som seksuelt eller flørtende (op.cit.:269).

Selv om Tannen som sagt fokuserer på den private sfære, nære relasjoner og kjærlighetsforhold, vil jeg trekke hennes sistnevnte påstand til offentligheten. En offentlig mann, for eksempel en politiker, ønsker sannsynligvis å forføre tilhørerne sine, vekke tillit og øke oppslutningen om sitt politiske ståsted. Det kan tenkes at det er nødvendig for ham å ha blikkontakt med dem han snakker til eller med, da noe annet kan få ham til å fremstå som usikker og konfliktsky. Det kan være problematisk dersom Tannen har rett i at menn sosialiseres til et kroppsspråk hvor det å møte andres blick er feil – det virker lite treffende for offentlig kommunikasjon.

Tannen og Halls resonnementer om kjønnet kroppsspråk vil være nyttige for denne oppgavens empiriske undersøkelser. Om de kan overføres vil det bety at Stoltenbergs ikke-verbale kroppsspråk er ekspansivt, mens kvinnene tar lite plass og smiler mye.

3.2 Retoriske nøkkelbegreper

I dette teorikapitlets andre del rettes blikket mot retorisk teori. Begrepene som presenteres her vil benyttes i analysene og belyse problemstillingene om teoriens relevans for de fire talene og om sjanger, etos og situasjon har en sammenheng med en eventuell kjønnet retorikk. Så langt kapittel 3 handlet mye om språk og kommunikasjon med en kjønnteoretisk tilnærming. Videre handler det om mer allmenne aspekter ved kommunikasjon og retorikk.

Som nevnt i kapittel 2, er etos et nøkkelbegrep som kan ses i sammenheng med de andre retoriske begrepene. Etos presenteres derfor som en innledning til den videre diskusjonen av retorisk teori – definisjoner og perspektiver på den retoriske fremføringen, situasjonen og sjangeren.

3.2.1 Etos

Etos er ett av tre retoriske bevismidler, ved siden av logos og patos (Aristoteles bok I, 1356a). *Logos* handler om argumentasjonens saklige forankring som brukes for at taleren skal belære, opplyse eller undervise tilhørerne sine (*docere*); *patos* er tilhørernes følelsesmessige affekt som oppstår ved at taleren mestrer å bevege, vekke eller engasjere (*movere*); mens *etos* angår den moralske *karakter* som ligger til grunn for en talers *troverdighet* – en nødvendighet for å vekke tillit eller sympati (*delectare*) (Kjeldsen 2006:35). Til sammen er det disse tre bevismidlene som skal mobiliseres for å overbevise et publikum (Johansen 2002:30).

Aristoteles (bok I, 1356a) forklarer at «talerens karakter gjør sin virkning når talen fremføres slik at den gjør taleren troverdig». Han mener at retorikk handler om sannsynligheter, noe som understreker betydningen av etos. Når vi ikke vet ting helt sikkert, må vi stole på den som taler – *hvem* som sier hva er derfor særdeles viktig (Kjeldsen 2006:118). Slik påvirkes vi som tilhørere av taleren, og etos kan bidra til at publikum blir overbevist om et budskap (op.cit.:116). Det er da særlig viktig, som Anders Johansen poengterer i *Talerens troverdighet* (2002:71), at en taler «er seg selv» og «mener det man sier», for det er på den måten etos' oppriktighet og autenticitet ivaretas.²⁵ På grunn av usikkerhetsmomentene som en tillitsvekkende taler har kraft til å redusere, kan etos anses som det sterkeste av de tre bevismidlene. Det er også gjennom etos en taler kan kommunisere overbevisende og troverdig. Troverdighet er uhyre viktig for at en taler skal anerkjennes av tilhørerne, og jeg vil vektlegge dette aspektet mer enn overtalelsen, selv om de selvsagt er nært relaterte til hverandre da overtalelse vanskelig kan oppnås uten at talerens troverdighet etableres gjennom talen.

«[...] I streng teoretisk forstand handler ethos om mottagernes vurdering av avsenderens troverdighet. Ethos representerer oppfatningen av en persons karakter (dyd), kompetanse (forstandighet) og velvilje overfor tilhørerne», skriver Jens Kjeldsen (2006:118). Poengene sitatet gir er særdeles viktig for analysene som skal gjøres. Velviljen fra publikum, relatert til patoseffekt, vil kunne måles gjennom hvordan tilhørerne responderer på talerens appeller, siden talene er filmet og både lyd og bilde er tilgjengelig. Sitatet påpeker den betydningsfulle posisjonen tilhørerne har – det er tross alt de som skal vurdere om taleren fremstår som, og ivaretar, sin troverdige karakter. Dette innebærer at etos er en foranderlig

---

²⁵ Johansens empiriske forskning tar særlig utgangspunkt i etos på det politiske feltet. Autenticitet betrakter han for øvrig som en *moderne* etosverdi (2002:72) – et trekk ved etosetableringen som knyttes til vår tid.

faktor, ved at nye tekster kontinuerlig kan endre tilhørernes oppfatning av taleren, og at etos ikke bare er et trekk ved avsenderen, men også «den oppfatningen en mottager har av en avsender på et bestemt tidspunkt» (op.cit.:119). For at tilhørerne skal ende opp med et godt inntrykk av taleren, er talerens *autentisitet* en viktig troverdighetsverdi som bør etterstrebes. For å ivareta denne, må taleren ikke fremstå som iscenesatt, men vise personlig engasjement og ha en opptreden som er konsistent over tid (Johansen 2002).

«Talarens trovärdighet är en synnerligen komplex av rykte, samhälleliga förväntningar, omgivningens bild av talaren, dennes agerande – och slutligen den karaktär hon tar på sig i talarsituationen» (Mral 2003:37). Mral indikerer ulike oppdelinger av etosbegrepet. Hun selv skiller mellom primær og sekundær etos. Den primære er en foranderlig kategori, som omfatter talerens troverdighetskapital og den etos som taleren forsøker å etablere, og som tildeles henne i talesituasjonen. Sekundært etos er den karakter og troverdighet som taleren manifesterer retorisk og som tilskrives henne i selve kommunikasjonssituasjonen (op.cit.). Marie Gelang (2008) skiller, beslektet med Mral, mellom stabilt og foranderlig etos. Begge tilbyr gode inndelinger, men jeg vil allikevel benytte meg av James E. McCroskeys (2006:82) tredeling i *initial*, *derived* og *terminal* etos (innledende, avledet og endelig etos (Kjeldsen 2006:125-135)), som kan suppleres av forståelsen av stabilt og foranderlig etos.

Innledende etos er oppfatningen av en talers karakter og troverdighet *før* lesning av teksten eller fremføringen av talen. Denne etos tas med inn i talesituasjonen og omfatter de oppfatningene tilhørerne har av en taler før hun begynner å tale, og er dermed en forutsetning for den retoriske etos som skapes av taleren i den aktuelle talesituasjonen. Den er basert på tidligere tekster og den kjennskap tilhørerne har til taleren fra disse (Kjeldsen 2006).

”Ett stabilt ethos” kan vara fornippet med en viss position i samhället som t.ex. förälder, politiker, chef, lärare, präst, musiker. Då refererar ett ”stabilt ethos” till de förställningar om t.ex. politikers ethos som mottagarna i en retorisk situation har *innan* den politiske talaren framfört sitt tal (Gelang 2008:115).²⁶

Den stabile etos (innledende) er allikevel ikke konstant, som allerede påpekt, men kan variere over tid. Som medborger i et samfunn, er en taler automatisk en del av det som skaper innledende etos. Etos etableres gjennom talerens karakteristiske opptreden, men tilhørernes oppfatning av taleren er minst like viktig i denne prosessen. Dette etosaspektet, som blant

---

²⁶ Gelangs begrep om stabilt etos minner om de sosiologiske begrepene «rolle» og «rolleforventninger», men knyttes i denne retoriske sammenheng til den innledende etos.

annet beror på talerens posisjon i samfunnet, kan studeres som en påvirkningsfaktor for retorens talestil og retorikk. Anne Krogstad (1994:200) påpeker status' betydning for hvilken talestil retoren har. Jeg vil knytte hennes sosiologiske statusbegrep til retorikkens begrep om innledende etos, da de begge beror på hvilken posisjon retoren har i samfunnet.

Avledet etos er den etos en taler etablerer og tildeles *under* sin tale eller kommunikasjon (Kjeldsen 2006). Den etableres gjennom hvordan taleren fremstår gjennom talen – de inntrykkene som gis av talerens troverdighet. Det avledede etos henger sammen med forventningene tilhørerne har fra den innledende etos, og konstrueres gjennom fremføringen av en tale. Fremføringen og den «nye» etos kan styrke eller svekke talerens troverdighet slik den er knyttet til innledende etos, og er en del av det som styrer effekten av en fremføring. I talesituasjonen og gjennom avledet etos, får taleren en mulighet til å uttrykke en variert og personlig etos, samt variere og differensiere sin opptreden etter egen vilje og ønske (Gelang 2008:115-119). Som et produkt av innledende og avledet etos, går taleren ut av talesituasjonen med en *endelig etos*. Det er det inntrykket av en taler tilhørerne sitter igjen med når retoren er ferdig med å kommunisere (Kjeldsen 2006), men er i en fremtidig talesituasjon en del av innledende etos. Som Mral og Gelang, vil også jeg konsentrere meg om de to første etosfasene.

Talerens etos beror, på samme måte som patos, på fremføringen av en tale. Gjennom videotallene som skal analyseres, vil vi altså få innsyn i virkningen av disse bevismidlene, og søke etter kjønnede elementer. På hvilken måte er etos kjønnet? Etos etableres mellom taleren og publikum i talesituasjonen, og her vil derfor talerens evne til å skape kontakt med publikum ha en betydning (Mral 2003). Etos kan slik sett være noe annet for kvinner enn det er for menn, da denne *evnen* kan varierer mellom kjønnene. Kvinners språk er, ifølge de presenterte teoriene, mer samarbeidssøkende og relasjonsbyggende enn menns konkurransedrevne, analytiske tale – de ulike språkegenskapene kan tenkes å påvirke hvordan retor presenterer imøtekommende holdninger overfor publikum, og har derfor en praktisk betydning for etosetableringen. I tillegg til forskjeller i hvordan kvinner og menn kanskje handler for å fremstå som troverdige, finnes de samfunnsmessige forventningene til kjønnene som kan bety at kjønnene går inn i talesituasjoner på ulike vilkår. Dette skyldes at status, som altså inngår i talerens innledende etos, beror på talerens posisjon i det sosiale og kulturelle makthierarkiet (ibid.). Dette makthierarkiet indikerer kvinners lave status, som kan tas med i betraktning for de kvinnelige talerne i denne avhandlingen. Dog, det er ikke slik at de har lav status, selv om kvinner normalt rangeres lavere enn mannen i det sosiokulturelle hierarkiet.

Alle de tre kvinnelige talerne har både høy yrkesstatus og høy status i offentligheten. Men, deres etos kan allikevel tenkes å møte forventninger som er forankret i den tradisjonelle tanken om kjønn.

Begrepet om innledende og avledet etos, tas altså med videre i analysearbeidet. Med vekt på statusverdien som ligger i den innledende etos, vil jeg søke etter hvilken betydning den har for hvilket avledet etos som skapes gjennom talenes fremføringer. Dette perspektivet skal benyttes til å studere hvorvidt etos legger føringer på retorenes talestil, og forhåpentligvis kan det invitere til en fruktbar diskusjon om hvilken sammenheng som eventuelt finnes mellom etos' betydning for den retoriske fremføringen og retorens status som mann eller kvinne.

3.2.1.1 Språkhandlinger som etosressurs

Språkhandlingsteori handler om språk i bruk og kan ha en betydning for de kommende analysene. Språkhandlinger sier noe om *språkets funksjon* og hva vi gjør med språket i konkrete ytringer (Tønnesson 2008:108; Svennevig 2009). For denne oppgaven kan teorien anvendes til å gi relevant innsyn i særlig to ting: Det første er at talernes bruk av de ulike språkhandlingsklassene kan ha en betydning for etosetableringen i talene, og det andre at det kan være interessant å se etter kjønnede aspekter i den etosetableringen som fremgår av språkhandlingene.

Språkhandlingsteorien stammer fra John L. Austin og er senere videreutviklet av hans elev John R. Searle (Svennevig 2009:66). Språkhandlinger innebærer enkelt forklart at vi *gjør noe* ved å si noe, og teorien tilbyr en systematisk inndeling av de pragmatiske aspektene ved språket.

Austins bok (1976/1962), *How to do things with words*, er basert på en forelesningsserie han holdt i 1955 (Svennevig 2009:66). I den poengterer han at språket ikke kan forstås som et isolert fenomen fordi det ikke bare fungerer som en refleksjon av verden, men nettopp er en del av det det beskriver. Bruk av språk, å ytre noe, er *handling*, og dette er utgangspunktet for hans språkhandlingsteori: Å ytre en setning er ikke å beskrive en handling eller stadfeste hva som gjøres, men å faktisk *gjøre* det (Austin 1976:6). Språket tjener ikke bare til å representere verden, men også til å utføre handlinger overfor adressater. Gjennom språkhandlinger kan vi forplikte oss selv til handlinger eller søke å få andre til å gjøre noe, vi kan representere saksforhold i verden eller vi kan skape ny virkelighet.

Austin (1976/1962) presenterer tre nivåer av en ytring: *lokusjon*, *perlokusjon* og *illukusjon*. Han tar utgangspunkt i at alle ytringer består av disse tre nivåene, men skiller mellom «den lokusjonære handlingen [...] som har en *mening*; den illokusjonære handlingen som har en spesiell *kraft* i å si noe; den perlokusjonære handlingen som er *oppnåelsen av bestemte virkninger* ved å si noe» (Austin 1976:121, min oversettelse). *Den lokusjonære handlingen*, er det rent språklige og grammatikalske aspektet ved å *si* noe – altså selve ytringen. Denne språkhandlingen tilsvarer å «ytte en bestemt setning med en bestemt følelse og referanse» (op.cit.:109). Det andre nivået er *illokusjonære handlinger*. Disse refererer til det praktiske handlingsaspektet ved en ytring, som kan være å «informere, bestille, advare, foreta osv.» (ibid.). Handlingen er den samme uansett om den ønskede virkningen oppnås. Dersom du ønsker å advare noen fra å kjøre bil, forsvinner ikke den illokusjonære handlingen i ytringen selv om mottakeren allikevel velger å kjøre bil. De illokusjonære handlingene har en konvensjonell kraft, og denne kraften er *handlingspotensialet* i ytringen. Det siste nivået innebærer konsekvensene en ytring kan ha: *Den perlukosjonære handlingen* omhandler den faktiske virkningen av en ytring, og er ikke konvensjonell som den illokusjonære: «hva vi skaper eller oppnår *ved* å si noe, som å overbevise, overtale, avskrekke, og til og med, overraske eller mislede» (ibid., min oversettelse). Handlingen innebærer derfor å *uttale* en meningsfull ytring med en virkning, men virkningen kan ikke bedømmes ved bare å se på ytringen isolert – kontekst og mottakere må inkluderes.

I analysene vil perlukosjon studeres gjennom den responsen publikum gir taleren – altså den målbare patoseffekten. Også den illokusjonære dimensjonen hvor Searle (1976) tilbyr ulike språkhandlingsklasser, vil være av interesse. Dette fordi den praktiske handlingen, det illokusjonære aspektet, er i ytringen uavhengig av resultatet av den.

I de illokusjonære språkhandlingene ligger *proposisjoner*: forslag til eller formidling av, sanne eller usanne, antakelser eller saksforhold i virkeligheten (Svennevig 2009:51). «A proposition is what is asserted in the act of asserting, what is stated in the act of stating» (Searle 1976:29). Altså, er en proposisjonen for eksempel det som fastslås i en konstativ språkhandling (se nedenfor). En proposisjon er imidlertid ikke nødvendigvis uttalt eksplisitt – det kan også være snakk om *presupposisjoner*; ting som tas for gitt. Presupposisjoner betyr «forhåndsantakelser», og finnes til en viss grad i all kommunikasjon fordi vi regner med at den vi snakker med eller til kjenner til en del ting på forhånd. Presupposisjonene viser at retor tar for gitt at publikum besitter en bestemt kunnskap (Svennevig 2009:55).

Når en proposisjon uttrykkes er det alltid uttrykt som en illokusjonær handling. Den illokusjonære kraften i en ytring vurderes ut fra hvilken handling taleren utøver gjennom sin ytring av en setning (op.cit.:30) I en talesituasjon vil det være konteksten som indikerer hvilken illokusjonær kraft ytringen er.

De illokusjonære språkhandlingene deles gjerne i fem klasser ut fra hva ytringenes kommunikative poeng er (Searle 1979). Den første språkhandlingsklassen er *konstativer* som for eksempel kan forklare eller gjengi saksforhold i verden: «we tell people how things are» (op.cit.:viii). *Direktiver* har som hensikt å føre til en handling hos mottakeren: «we try to get them to do things». En taler kan også ytre løfter om handlinger taleren selv skal gjøre gjennom *kommissiver*: «we commit ourselves to doing things». Den fjerde klassen sier noe om emosjonell og psykologisk tilstand hos taleren, som for eksempel takknemlighet eller frykt. «We express our feelings and attitudes» gjennom *ekspressiver*. Til slutt kan en taler skape ny virkelighet gjennom *kvalifiseringer*: «we bring about changes in the world through our utterances» (ibid.). Selve handlingen, og konsekvensen av den, eksisterer ikke før en bestemt kvalifiserende ytring har blitt gitt. For at språkhandlingens hensikt skal slå i kraft, forutsetter særlig direktiver og kvalifiseringer tilstrekkelig autoritet hos taleren. Hvilke språkhandling som blir realisert i en bestemt sammenheng, blir bestemt både ut fra det språklige uttrykket og konteksten det oppstår i. Konteksten vil også være avgjørende for hvilke tolkninger tilhørerne gjør. I analysedelen av denne oppgaven vil derfor språkhandlingene ses i sammenheng med den kontekstuelle talesituasjonen.

Jeg vil antagelig finne at flere språkhandling inngår i en og samme ytring, et problem Searle (1979) også påpeker. Den konstative klassen, å si noe om verden, kan gjerne indirekte oppfordre til endring og dermed også berøre den direkte språkhandlingen om å få noen til å gjøre noe ut fra talerens hensikt. Det må derfor også tas hensyn til indirekte, eller implisitte, språkhandling. Searle (1979:ix) påpeker en relasjon mellom bokstavelig setningsbetydninger (literal sentence meaning) og talerens ytringsmening (speaker's utterance meaning), «hvor ytringsmeningen varierer fra den bokstavelige meningen av uttrykket som ytres» (ibid.). Med indirekte språkhandling mener taleren noe mer, i tillegg til meningen ved det hun faktisk sier.

Den pragmatiske forståelsen av språk, språk som performativitet, er tilknyttet omstendighetene rundt en ytring (Austin 1976). Det er gjennom konteksten ytringen kan forstås og tillegges mening. Gjennom *kairos* skal vi se at det er essensielt å si de riktige tingene til riktig tid og sted – dette inngår i en ytrings omstendighet. De omkringliggende

faktorene, og konteksten disse utgjør, er ikke bare betinget og betingende for hva som sies, men det legger også grunnlaget for hvordan ytringene skal forstås. Kontekstuelle faktorer som hvem som sier hva, til hvem, med hvilken hensikt og i hvilken sammenheng, vil inkluderes i talenanalysene, for å kunne forstå talenes helhet.

Det er interessant å se på språkhandlinger i talene, og om det eventuelt finnes noe kjønnet ved hvordan de fire talerne bruker dem.

3.2.2 Fremføring i fokus

Den klassiske retorikken beskriver en tales forarbeidsfaser i fem trinn: inventio, elocutio, dispositio, memoria og actio (Kjeldsen 2006:38). De fire første trinnene ligger bak de fire talene som analyseres i denne oppgaven, og blikket rettes hovedsakelig mot *actio* – gjennomføringen av talenes *fremføring*. De andre forarbeidsfasene vies ikke stor oppmerksomhet, da det er retorikken som ligger i den offentlige fremføringen som er interessant for å si noe om en eventuell kjønnet retorisk opptreden. Det er i denne fasen talens suksess best kan måles, og actio er viktig når fremstillingsmediet som studeres er video/TV. Videotilgjengeligheten åpner for et bredt innsyn i en tales mange modaliteter. Den kroppslige retorikken, mimikk og gestikk, er et aspekt ved retorikken som kan sanses *visuelt*, men er allikevel noe annet enn den visuelle retorikken som knyttes opp mot digitalisering og teknologi.²⁷

I den antikke retorikken beskrives actio som «en resurs då talaren skall framföra sitt budskap övertygande och trovärdigt» (Gelang 2008:46). Marie Gelang, universitetslektor ved Örebro Universitetet, har forsket på retorikkens actio. Hennes teorier gir innblikk i hvilken betydning ikke-verbale, semiotiske ressurser har. Gelang definerer actio som nettopp den ikke-verbale kommunikasjonen som omfatter gester, mimikk, stemme og andre kroppslige modaliteter. Når disse ses på samlet, og i tilknytning til den verbale kommunikasjonen, er det snakk om *multimodalitet*. Forskeren tilbyr følgende definisjon av actiobegrepet:

Actio [är] den ickeverbala kommunikation som framförs i en retorisk situation där intentionen är att, i någon bemärkelse, vara övertygande, medan definitionen av ickeverbal kommunikation kan gälla alla situationer där någon form av kommunikation sker. Actio behöver således inte föregås av någon bestämning som “retorisk actio”. Actio är per definition retorisk (Gelang 2008:29).

---

²⁷ Presenteres i avsnitt 3.2.4.1

I *Actiokapitalet – retorikens ickeverbale resurser* (2008) forklarer Gelang at den *retoriske* ikke-verbale kommunikasjonen, *actio*, skiller seg fra annen ikke-verbal kommunikasjon ved å bære med seg elementer av overbevisning og troverdighet. «Retoriker och andra lärde ut gester, tonfall, mimik osv. med målet att kunna påverka, övertyga och därmed erhålla makt på den offentliga arenan» (Gelang 2008:46). Gelang har nyansert *actio*-begrepet i sitt arbeid. Hun ser på det som en gestaltet, kroppsliggjort kunnskap, som uttrykkes gjennom et samspill mellom flere modaliteter og som må forstås i en kontekstuell sammenheng (op.cit.:36), derfor er hennes teorier betydningsfulle for oppgavens taleanalyser som i stor grad tar for seg talenes multimodalitet.

Ikke-verbal kommunikasjon får sin betydning i «ett språklig kulturrellt, sosialt sammanhang» (Gelang 2008:35). Gestikk oppstår altså ikke i et vakuum og betyr sjelden noe i seg selv. «Det är konteksten som ger gester dess innebörd» (ibid.). Den kroppslige retorikken vil rett og slett ikke være hensiktsmessig dersom den ikke står i sammenheng med den totale retoriske konteksten. Nærmest all ikke-verbal kommunikasjon er tvetydig uten referanse til den sosiale konteksten den oppstår i – også andre verbale og ikke-verbale aspekter må legges til for å fullt ut forstå en gest. For eksempel kan betydningen av det å ta på håret sitt variere fra situasjon til situasjon: Det kan signalisere flørting, en seksuell invitasjon, at taleren er usikker eller ukomfortabel, eller at frisyren av ulike årsaker trenger å fikses (Hall 1990:120).

I tillegg til kontekst påvirkes den ikke-verbale kommunikasjonen av «sändarens intention och mottagarens tolkning» (op.cit.:27). Den ikke-verbale kommunikasjonen, som gester, er noe som skjer her og nå, og som er personlig. De «eies» av taleren og er «färdighet som inte oförändrad kan överföras till en annan individ» (op.cit.:27). En taler må tilpasse uttrykk og talestil til innholdet i det som blir sagt, det må være samsvar mellom den kroppslige gestikken og det språklige innholdet (Kjeldsen 2006). For eksempel tar det seg ikke godt ut å snakke lett og lystig om et alvorlig og sensitivt tema, og det samme gjelder den kroppslige retorikken: den henger sammen med, eller burde i hvert fall gjøre det, talestilen. Koordinasjon mellom innholdet i en tale og for eksempel gester, er viktig for hvordan en taler tolkes (Gelang 2008:15). Slik kommer det frem at *etos*-begrepet kan knyttes til de andre retoriske verktøyene, som for eksempel *actio*. Blant annet det viktige *etos*-aspektet *troverdighet* og hvorvidt taleren fremstår som iscenesatt, er noe gestikken kan gi innsyn i, i samspill med andre kontekstuelle faktorer.

Gelang (2008) deler *actio*-begrepet systematisk inn i fire komponenter: disse er *mimikk*, *blikk*, *gester*, og *stemme* – samlet betegnes disse som *actiokvaliteter*, som ble introdusert

allerede i innledningskapitlet. Actio er en multimodal aktivitet: et samarbeid mellom kroppens samtlige modaliteter (op.cit.:52). Forskning på mimikk og gestikk (Kendon 2006; Gelang 2008) har fokusert på betydningen av blikkontakt og generell mimikk med øynene. Her har det blitt påpekt kjønnede forskjeller (Gelang 2008:97), men særlig gjelder dette i samtale mellom to eller flere aktører, som vi har sett i Tannens (1991) teori om kroppsspråk. Kanskje kan antakelsen også overføres til en talers blikk mot sitt publikum. Men det er en vesentlig forskjell i avstand mellom to mennesker som snakker sammen og den avstanden som befinner seg mellom en retor og et publikum i en stor sal. Jeg vil benytte Gelang og Kendons teorier videre, men det kan være vanskelig å vurdere talernes blikk mot publikum utover observasjoner om hvorvidt de ser ut i rommet mot dem eller retter blikket i andre retninger.

Det viktigste med *stemmen* til en offentlig taler, er at artikulasjonsvolumet er høyt nok til å nå ut til en stor folkemasse, selv med mikrofon vil det merkes om retoren har en svak stemme. Et passende artikulasjonsnivå, er ifølge Jamieson (1988) et problem for kvinnelige talere, men noe mannlige talere mestrer. En sterk stemme gir uttrykk for talerens engasjement og energi, mens en senket stemme viser en avslappet og varsom taler (Cicero gjengitt i Gelang 2008:55). Det viktigste er å bruke stemmen på en måte som viser og styrker talerens egne følelsesuttrykk slik at disse kan påvirke talens tilhørere (ibid.). *Mimikk* og *øyne* er, i tillegg til stemmen, de mest uttrykksfulle actionmodalitetene. Mimikken omfatter samspillet mellom alle delene i ansiktet, og skal på samme måten som stemmebruken reflektere retorens «inra själsliga tillstånd» (op.cit.:56,86) – følelser kommer best til syne gjennom øynene. *Gestene* vektlegges sterkest i søken etter eventuelle forskjeller mellom kjønnene i denne oppgaven. Kroppslige gester er de som tydeligst kan *tale* – vi kan bruke hendene til å befale, telle, vise frykt, spørre, benekte, bekjenne og vise ulike følelser som glede og sorg (op.cit.:57).

I *Gesture. Visible Action as Utterance* har Kendon (2004) gått grundig til verks både for å definere ulike typer gester og forklare deres betydninger kontekstuellt. Han interesserer seg spesielt for hvordan den ikke-verbale kommunikasjonen tilpasses og påvirker partene i en samtale. Ordet «gestura» oppsto i middelalderen (Kendon 2004:17-18) og viste til ulike måter å handle eller oppføre seg på. Gestura omfattet alle kroppslige bevegelser som en taler brukte bevisst til formål for sin egen intensjon eller formidling.

Kendon forklarer at gester er merkelapper for handling som kjennetegnes av «synlig bevisst ekspressivitet» (features of manifest deliberate expressiveness). De er de handlingene eller aspektene ved en observert aktørs handlinger som, når de har disse kjennetegnene,

oppfattes som kontrollert av taleren og som brukes for å tjene uttrykkene, heller enn et praktisk formål (op.cit.:15). Altså gjøres avsenderen ansvarlig for gestene sine, som Gelang (2008) også er inne på – de vitner om en talers intensjon og påvirker hvordan vedkommende fremstår overfor andre. Men for at tilhørere skal gjøre seg opp en mening om en talers opptreden, og deri gestene, spiller selvsagt konteksten en avgjørende rolle. For eksempel kan en hevet pekefinger vitne om ulike intensjoner i ulike kontekster. Den kontekstuelle betingelsen innebærer også at gestene, som jo er synlige og uten lyd (Kendon 2004:343), samarbeider med de verbale uttrykkene. De er *bidrag* til de språklige uttrykkene som har en referensiell mening i den konteksten de oppstår i.

Kendon (2004) skiller mellom *intensjonelle*, *fokusforandrende*, *umotivert objektmanipulerende* og *nervøsitetsbetingede* gester. De intensjonelle gestene, er de som samsvarer best med innholdet i talen. De er bevisste og en del av det budskapet taleren fremlegger. Fokusforandrende gester gjøres for å flytte tilhørernes oppmerksomhet, for eksempel fra et tema til et annet. Denne typen gester kan skje mer eller mindre bevisst. Objektmanipulerende gester innebærer at taleren fysisk holder noe i hendene sine; for eksempel en liten gjenstand som flyttes fra den ene hånden til den andre, eller å fikse noe på håret eller antrekket sitt. Som regel har disse gestene en praktisk funksjon. Selv om gester stort sett har blitt betraktet som noe bevisst, gjelder ikke det for de nervøsitetsbetingede gestene. Uttrykk for nervøsitete kan minne om gamle vaner, og blir ofte ansett som ubevisste (Kendon 2004). Her finnes for eksempel gester som rykkende håndbevegelser, umotivert nikking med hodet også videre. Det kan være interessant å se etter slike ikke-verbale nervøsitetstegn i sammenheng med Lakoffs (1975) teorier om verbale uttrykk for usikkerhet. Men også den bevisste gestikken vil studeres for å se etter kjønnede variasjoner. Derfor – kan gestene være kjønnede? Er det forskjeller i måten de kvinnelige talerne og Jens Stoltenberg bruker armer og hender på når de taler? Og hvilken etos etableres gjennom de ulike gestene?

Actio skal i denne sammenheng studeres for å kunne gripe fatt i den eventuelt kjønnede retorikken, derfor er det også relevant å se hvordan actio henger sammen med talerens etos. Kroppslige uttrykk, som actios ikke-verbale ressurser, kan fortelle noe om talerens karakter. Både språk, klær, sminke, hår og gester, som kan observeres gjennom actio, er en forlengelse av personen som taler (Krogstad 1999). Det som er foranderlig ved talerens etos, eller retorens opptreden og oppfatningen av hennes karakter, åpner for at taleren kan variere actio og gjøre det personlig, ettersom hvordan retoren selv ønsker å fremstå.

3.2.2.1 Kjønn og actio

Mannsdominansen i retorikken har naturligvis påvirket synet på hva slags actio som anses passende i offentligheten. Menn har «oppdratt» menn i denne sammenheng (Gelang 2008:78). Gelang påpeker dette og hevder at det derfor er vanskelig å fastslå hva som kjennetegner *kvinnens* ikke-verbale kommunikasjon (op.cit.:63). Igjen ser vi det stadig tilbakevendende faktum at den mannlige talestil, verbal og ikke-verbal, er normen – noe som antyder at det også i actio kan finnes kjønnede elementer. Gelang tar ikke diskusjonen om kjønn og actio videre i sin bok, selv om hun mener at det burde være interessant for videre forskning å studere det mannlige versus det kvinnelige i den ikke-verbal kommunikasjonen. For å se actio i sammenheng med kjønn, er det relevant å gå tilbake til Butlers teorier om det performative kjønnnet.

Når Butler hevder at kjønn kan *gjøres* og *endres* gjennom performativitet, kan actio forstås som en kanal for dette formålet, og her henger både kropp, kroppslige faktorer, kjønn og (verbal)språk sammen. «[...] Acts, gestures, enactments, generally construed, are *performative* in the sense that the essence or identity that they otherwise purport to express are *fabrications* manufactured and sustained through corporeal signs and other discursive means» (Butler 2006:185). Sitatet knytter kjønnets performativitet sammen med actios ikke-verbale ressurser, samt det verbale aspektet, blant annet ved at identitet uttrykkes gjennom kroppslige tegn og andre diskursive midler. Videre skriver Butler at «the effect of gender is produced through the stylization of the body and, hence, must be understood as the mundane way in which bodily gestures, movements, and styles of various kinds constitute the illusion of an abiding gendered self» (op.cit.:191). *Illusjon* er et nøkkelord, for kjønn er ikke en varig, statisk instans i Butlers øyne, men en konstituert «sosial midlertidighet» som innebærer at det kjønnede kan variere fra situasjon til situasjon. Du kan forhandle deg til en forandring av den kjønnede oppfattelsen av deg selv gjennom kroppslig, ikke-verbale kommunikasjon. Slik sett er Butlers kjønnsperspektiv ikke bare interessant for det feministiske oppgjøret mot de tradisjonelle kjønnsnormene, men for actio, retoriske situasjoner og analyser av en eventuell kjønnretorikk.

Butler mener at kjønn skal *gjøres* på en måte som bryter med de tradisjonelle forventningene når målet er å kjempe mot de etablerte dikotomiene. Men kvinner vekker reaksjoner når de opptrer på «gutteaktige» måter, hevder Lakoff (1975). Da er det relevant å spørre om påstanden fremdeles gjelder: Oppstår de reaksjonene i dagens offentlighet hvor det også forventes at taleren tilpasser seg normene for den offentlige diskursen som i stor grad

defineres ut fra mannens språk? Butlers poeng er stadig at de tradisjonelle kjønnsrollene er problematiske, og viser til at det performative kjønnnet også kan kobles til tale. Hun anser språk som «a condition of both bodily seduction and the threat of injury» (1999:xxvii). Hun viser her til talehandlinger som en kombinasjon av det teatraliske og det lingvistiske, og ser på språk som en betingelse for kroppslig forførelse og skaderisiko. Hennes kroppslige poeng henger sammen med betydningen av gester i talers fremføring. At språket også innebærer en skaderisiko kan sees i sammenheng med den retoriske situasjons påtrengende problem, som vi nå skal se nærmere på.

3.2.3 Retorisk situasjon og kontekst

Fra den klassiske retorikken og senere med Lloyd Bitzer, har vi fått begrepene *kairos* og den retoriske situasjon. *Kairos* er i retorikken et begrep om å tale på rett måte til rett tid (Kjeldsen 2006). Begrepet innebærer en fornemmelse for hva som er «det rette» i relasjon til tid, sted og handling – en fornemmelse som er avgjørende for en talers etosetablering og suksess.

Retorikken anvender *kairos* for det rette øyeblikket for tale, det som er passende og det som krever en avgjørende og bestemt handling (Gelang 2008). Det passende betegnes som *aptum* i den klassiske retorikken. Det er særlig *ytre aptum* som er interessant i relasjon til *kairos*. «[...] Talens innhold og språklige utforming må egne seg for taleren, emnet, talesituasjonen, publikum osv.» (Eide 1999:29). Det er handlingsaspektet som skiller retoriske situasjoner fra andre situasjoner, og *kairos* omfatter altså det øyeblikket hvor en taler kan handle i samsvar med behovene i situasjonen (Gelang 2008:132).

*Kairos*begrepet, hva som er det passende til bestemte tider, henger sammen med begrepet om *den retoriske situasjon*, hvor det *rette* å si er den optimale responsen på situasjonen taleren skal håndtere. Retorisk tale har noe overtalende ved seg, og det skal finnes en mulighet for at talen skal føre til en forandring av noe slag – gjerne i form av beslutninger eller handlinger hos tilhørerne. Retoriske situasjoner omhandler forholdet mellom teksten eller talen og den situasjonelle konteksten, og Bitzer (1968) er anerkjent for sin forklaring av begrepet.

«Den retoriske diskurs [...] får sine egenskaper som retorisk fra situationen som afføder den» (Bitzer 1968/1997:10). For Bitzer er det udiskutabelt at retorikk er noe situasjonelt, og han ser det på den måten at det er *situasjoner* som skaper retorikk. Den retoriske situasjonen er derfor

en sammensatt enhet av personer, hendelser, genstande og relationer som utgjør et faktisk eller potensielt påtrengende problem (*exigence*) som helt eller delvis kan afhjælpes hvis den diskurs som indføres i situasjonen kan fremtvinge menneskelig beslutning eller handling i en sådan grad at det påtrengende problem afhjælpes væsentligt (op.cit:12).

Altså må en taler forholde seg til en situasjon som åpner for at noe skal bli sagt og tilhørere, og tale deretter. Disse begrepene ligger til grunn for å forstå kontekstens betydning når man skal forta retoriske taleanalyser. I definisjonen er Bitzer inne på de tre aspektene han mener konstituerer den retoriske situasjon: det første er det påtrengende problem. Det påtrengende problemet er behovet som skaper situasjonen, og er retorisk først når det kan endres ved hjelp av en diskurs. Den avhjelpende diskursen, responsen på problemet, varierer fra situasjon til situasjon.

Det påtrengende problemet og den avhjelpende diskursen kan føre oss over til begrepet om *topos*. En taler ønsker gjerne å overbevise tilhørerne sine om hennes egne standpunkter. Hun kan imidlertid ikke overbevise om uten at det finnes enighet om noe i forkant. Retoren bør derfor møte tilhørerne på et «felles sted» ved at argumentasjonen tar utgangspunkt i noe allment eller felles synspunkter som taleren deler med sine tilhørere (op.cit.:151). Et slikt felles ståsted kalles i retorikken for *topos* (fl. *topoi*), som på gresk betyr nettopp plass eller sted (Eide 1999:133). Disse stedene hvor retoren kan hente sin argumentasjon fra, bidrar til at retoren kan fange tilhørernes oppmerksomhet og bli forstått av dem. Begrepene om påtrengende problem og *topos* er relatert til hverandre i så måte at det påtrengende problemet åpner for visse *topoi*.

De to andre aspektene Bitzer legger i den retoriske situasjon, henger sammen: Det er et publikum (*audience*) som skal drives til en beslutning eller handling, og tvingende omstendigheter (*constraints*) som påvirker taleren og som skal gjøres gjeldende for publikum. Tilhørerne er mottakelige for påvirkning gjennom overtalelsesmomentet som ligger i den retoriske talen. Handlings- og endringsmotivasjonen for retorisk tale, krever alltid et publikum. De tvingende omstendighetene finnes i situasjonen og er virksomme der ved at de kan «afgrænse og fremtvinge de beslutninger og handlinger som er nødvendige for at afhjælpe det påtrengende problem» (Bitzer 1968/1997:13). Slike faktorer kan være trosforestillinger, holdninger, fakta, tradisjoner, dokumenter osv.

Når oppstår så den retoriske situasjonen? Som vi har sett ved at det foreligger et påtrengende problem – Bitzer (1968) og Carolyn R. Miller (1984) ser på den retoriske situasjonen som inviterende til tale, og at den derfor kommer før talen. Men begrepet kan også

forstås som den situasjonen taleren befinner seg i. Richard E. Vatz (1973) kritiserer det statiske synet han mener Bitzer har på den retoriske situasjonen. Han ønsker å dekonstruere ideen om at det er situasjonens omstendigheter som styrer talerens retorikk – ideen om at taleren må tilpasse seg de behovene som finnes i situasjonen for å nå ut med sitt budskap. Den opphøyde verdien av situasjonen begrenser retorikkens kraft i seg selv – Vatz tar et oppgjør med dette ved å legge mer makt i selve *retorikken* som ifølge ham kan kontrollere situasjonen. På den måten får også retoren større betydning i den retoriske situasjonen ved å velge hvilke handlinger som skal motiveres frem og skape *mening* (Vatz 1973).

Moderne retoriske situasjoner er antakelig oftest mer sammensatt enn tidligere: Hvem som bestemmer hvem som sier hva i disse tider hvor mange offentlige talere har et stort nettverk av PR- og kommunikasjonsrådgivere rundt seg. Vi vet at dette er bakenforliggende faktorer, men kan retor allikevel fremstå som troverdig? Det kommer kanskje an på *måten* budskapet fremlegges. Når Stoltenberg og de tre kvinnene skal studeres, er den sammensatte kommunikasjonsgruppen bakenforliggende også der. Men klarer de allikevel å redde sin egen autenticitet og troverdighet gjennom *actio*?

For forskning om kjønnet retorikk, kan den retoriske situasjon invitere til interessante diskusjoner. Kan retoriske situasjoner være kjønnede? Er det noe som skaper retoriske situasjoner som er kjønnet *i seg selv*? Det vil si: Oppstår enkelte «problemer» som krever en diskurs på grunn av at kvinner (i dette tilfellet) er der de er? Et tenkelig eksempel, som også henger sammen med hvordan kvinner omtales i media som ble diskutert tidligere, er den mye omtalte «Valla-saken». Skandalen som oppsto da Ingunn Yssen i 2007 sa opp sin stilling som internasjonal sekretær i LO etter det hun opplevde som langvarig trakassering fra daværende LO-leder Gerd-Liv Valla. En del av saken dreiet seg om Yssens graviditet og at hun følte seg mobbet i den situasjonen. Graviditet er en åpenbar kjønnet faktor, og slik sett var også den retoriske situasjonen kjønnet. Det kan også tenkes at omfanget rundt saken har en sammenheng med kvinners måte å håndtere konflikter på. En konflikt er ikke noe kjønnet fenomen i seg selv; menn kan også oppleve liknende situasjoner. Men *hvordan* konflikten *arter* seg retorisk, kan være kjønnet. Det er for eksempel ikke utenkelig at menn krangler på andre måter enn kvinner.

I denne oppgaven vil den retoriske situasjonen benyttes for å danne et bilde av talenes kontekst, altså det som følger *med* teksten, med utgangspunkt i en antakelse om at denne kan ha en påvirkning på retorenes talestil. Konteksten er sentral for å kunne tolke og forstå både konkrete ytringer og *actios* ikke-verbale aspekter, og den «kommer før teksten i det virkelige

livet» og «situasjonen er forut for diskursen som relateres til den» (Halliday 1998:69). Derfor er det relevant å introdusere begrepet om *situasjonskontekst* litt grundigere enn tidligere.

Michael A.K. Halliday trekker begrepet tilbake til antropologen og lingvisten Bronislaw Malinowski, som trengte en term for å beskrive omgivelsene (som omkringliggende faktorer) rundt feltarbeidet sitt på Trobiandøyene. Begrepet skulle beskrive «de totale omgivelsene, inkludert de verbale omgivelsene, men også inkludert situasjonen som teksten ble ytret i» (op.cit.:70). Han landet på termen «situasjonskontekst». Halliday (1998:76-77) viderefører Malinowskis teorier som skal tjene til å tolke en teksts sosiale kontekst – de omgivelsene der mening utveksles.

Halliday (1998) hevder at kulturkonteksten, i tillegg til situasjonskonteksten, må tas i betraktning for å danne adekvate forståelser av teksten. Tønnesson (2008:98-99) forklarer de to kontekstuelle faktorene på en enkel og forståelig måte. Den (sosio)kultur(elle)konteksten er de politiske, etiske og faglige temaene talen dreier seg rundt, og de holdningene som finnes rundt den tematikken i tidsperioden og miljøet talen holdes i. Situasjonskonteksten tilføyer kulturkonteksten konkrete mennesker og intensjonen talerne har med den talen de skriver og senere holder. Det situasjonelle er tidfestet her-og-nå og omfatter konkrete, navngitte aktører og de felles begivenheter som omringer talen.

Premissene som ligger til grunn for en tale, varierer ut fra situasjonskonteksten. Det er ikke bare det påtrengende problem og den avhjelpende diskurs som skaper og definerer den retoriske situasjonen, særlig ikke dersom vi inkluderer Hallidays situasjonskontekst, det gjør også større deler av konteksten, som medium og arena. Sjanger inngår også i talens totale situasjonskontekst, og dette understreker hvorfor begrepet er relevant i diskusjonen om sjanger og visuelle medier. Hvilke saker talerne snakker om, hvorfor de tas opp til den tid de gjør, hvilke formidlingskanaler som brukes og hvilke kulturelle holdninger retorikken er forankret i, ligger til grunn for å forstå hvorfor retorene snakker på den måten de gjør og hvilke retoriske strategier de velger for å oppnå tilhørernes velvilje. Og til syvende og sist, har denne veien blitt valgt for å kunne si noe om hvordan retorikken arter seg mellom de to kjønnene.

3.2.4 Sjanger

Den retoriske situasjon kan forstås som en faktor som påvirker talestilen til talerne. Når kairos innebærer å si rett ting til rett sted, viser det at situasjon og talestil henger sammen. Bitzers

anerkjente teori har også bidratt til forståelsen av sjanger og moderne forskning på fenomenet. Carolyn Miller (1984) har kommet med et viktig bidrag til internasjonal sjangerforskning gjennom sin pragmatiske og retoriske teori. I *Genre as Social Action* fremstiller hun en relasjon mellom den retoriske situasjon og sjanger. Med sjanger mener Miller en «konvensjonell diskurskategori basert på en omfattende typifisering av retoriske handlinger. Som handling får sjanger mening fra situasjonen og den sosiale konteksten den oppsto i» (Miller 1984:163; oversatt i Asdal m.fl. 2008:194). Sjanger kan forstås som et middel både taleren og tilhørerne bruker til å oppnå noe bestemt (Tønnesson 2008:100), og er også den bestemmende faktoren for hvordan talen skal forstås.

Sjanger er et vidt begrep fordi det på mange måter inngår i andre retorisk relevante områder og begreper, eksempelvis den retoriske situasjon, kontekst eller medium. Jamieson (gjengitt i Kjeldsen 2006:96) var den første som koblet sammen teorien om den retoriske situasjon og sjangeranalyse. Analysene som følger vil illustrere den nære relasjonen mellom sjanger, situasjon og medium.

Når vi snakker om *retorisk* sjangerteori, er det snakk om grupperinger eller kategorier av ytringer (Kjeldsen 2006:94-95). For å danne en sjanger må to krav oppfylles: Enhetene som plasseres i sjangerklassifiseringen må dele sentrale trekk slik at de gjenkjennes ved sin likhet med hverandre, og videre må disse enhetene skille seg fra andre enheter og grupperinger som inngår i andre sjangerklassifiseringer. I tillegg til likhet mellom uttrykkene, er en retorisk sjanger karakterisert ved *den retoriske situasjonen* og *ytringens funksjon*.

Aristoteles (2006, bok 1, 1358b) kom tidlig på banen med å kartlegge retoriske sjangre som forbinder talerens intensjoner med tilhørernes roller og forventninger. Han etablerte et skille mellom tre hovedarter, situasjoner eller sjangre i retorikken: politisk rådstale (deliberativ), juridisk rettstale (forensisk) og lovprisende eller risende tale (epideiktisk). Men det er gjerne ikke slik at en tale tilhører kun én sjanger – i én enkeltstående tale kan elementer fra flere sjangre forhandle med hverandre, og dette poenget vil i analysene betraktes som *sjangerbalanse*.

Den teknologiske utviklingen medfølger at «talens rom er utvidet» (Asdal 2008, 218). Dette og *situasjonen* kan vise at anledningene åpner for en balanse mellom flere sjangre. Berit von der Lippe og Johan Tønnessons (2013) har inkludert en grundig sjangerdiskusjon i sine analyser av taler som ble holdt opp mot innføringen av kvinners stemmerett i 1913. Hos Anne Rogstad, Norges første kvinnelige parlamentariker, finner de en balansegang mellom de tre hovedsjangrene i klassisk retorikk: lovtalen, rådstalen og oppvisningstalen. I tillegg til

forensiske, deliberative og epideiktiske elementer, ser de en balanse mellom *det politisk avveiene* og *det moralsk vurderende*. Kombinasjonen mellom disse sjangerkomponentene, vil vurderes hos talerne fra moderne tid som studeres her.

Den viktigste talesjangeren innenfor det politiske feltet, er den politisk-rådgivende, fremtidsrettede talen (Asdal mfl. 2008), noe som gjenkjennes i Aristoteles' (2006, bok 1, 1358b) forklaring av sjangeren. Den deliberative talen retter seg mot fremtiden ved at appeller for fremtidig arbeid fremlegges. Appellene handler om å enten fraråde eller anbefale konkrete saker eller tiltak. Den epideiktiske talen har som oppgave å rose eller kritisere. Tidmessig plasserer Aristoteles denne sjangeren til nåtid «for all ros og kritikk retter seg mot den foreliggende situasjon» (ibid.), men det er heller ikke uvanlig at retoren trekker inn fortiden eller kommer med antakelser om fremtiden.

I taleanalysene som følger er det den klassiske retorikkens talesjangre som skal diskuteres, med fokus på den deliberative og den epideiktiske sjangeren. Alle talene er politiske i større eller mindre grad, noe både situasjonene og appellene vitner om.

3.2.4.1 Visuell retorikk

Før jeg går over til analysene, vil jeg avslutte dette kapitlet med å presentere noen perspektiver på hvilken formidlingsevne som synes å være best egnet for digitale kanaler. Dette fordi oppgavens empiriske undersøkelse tar for seg videoopptak av talefremføringer, og således omhandler retorikk som kan sanses visuelt.

Uttrykket «the medium is the message» stammer fra Herbert M. McLuhan (gjengitt i Kjeldsen 2006:59), og omhandler ideen om at mediet påvirker det budskapet det formidler. Men med mediets nære tilknytning til sjangerbegrepet, kunne tilsvarende uttrykk ligget der: *sjangeren er budskapet*. Begge deler inngår i talens situasjonskontekst, og gir rammene for hvordan tilhørerne skal tolke budskapet.

Mediet er forlengelser av menneskers sanser (Jamieson 1988, Kjeldsen 2006). Når nye medier introduseres i en kultur, vil dette påvirke den gjeldende kulturens måte å sanse og oppfatte på. Det skyldes at det nye mediet får en sentral og betydningsfull plass i den menneskelige kommunikasjonen. Fjernsynet, internett og andre digitale medier er på mange måter den moderne tids retoriske situasjon og kanalene for vår tids retorikk (Kjeldsen 2006). Den digitale hverdagen har særlig tre virkninger på den offentlige retorikken: For det første blir fremstillingen mer intim og etosorientert, noe som gjør at mottakerne føler en nærhet til

taleren og budskapet (ibid.; Johansen 2002). For det andre blir både lyd og bilde tilgjengelig – en auditiv og visuell orientering – og for det tredje blir uttrykkene mer fragmenterte enn tidligere (Kjedsen 2006). I den visuelle retorikken er *actio* av størst betydning, mens de andre forarbeidsfasene havner i bakgrunn.

Kairosbevissthet – evnen til å si de rette tingene til rett tid, tilpasset tilhørerne – og visuell retorikk henger sammen fordi «det riktige» påvirkes av digitale medier. Den visuelle retorikken i den billed- og datateknologiske verden, vitner om språkets betydning som «vår viktigste og farligste redskap» (von der Lippe 1999:7). Hva som er riktig retorikk i den digitale tidsalder, styres i stor grad av formidlingsmediet som setter rammene for en tale. Retorikk er produksjon og resepsjon av ytringer, og de retoriske ytringene må ses i sammenheng med en (total) situasjonskontekst, en kontekst som mediet inngår i. Mediets visuelle retorikk er sentralt for å tolke talernes retorikk, og søken etter kjønnede trekk ved den. Å vite hva den teknologiske utviklingen har gjort med den offentlige retorikken, er viktig fordi den også gjør noe med hvordan den offentlige retorikken kan *analyseres*. Og som nevnt er det, med det foreliggende analysematerialet, både verbal og ikke-verbal retorikk som skal studeres gjennom talenes *actio*. Etos, gestikk og klessymbolikk kan lettest vurderes gjennom det *visuelle mediet*. Jeg vil stadig søke etter eventuelle kjønnede, retoriske aspekter, og da er det relevant å spørre: På hvilken måte har dagens teknologi en betydning for kjønnet talestil? Jamiesons (1988) teorier kan brukes til å få noen svar på dette. Det skal imidlertid nevnes at klassisk TV, som hun tar utgangspunkt i, har mistet mye av sin dominans til internettet. En likhet er allikevel at de begge er visuelle medier som gir innsyn i kommunikasjonen som formidles gjennom kroppen.

Når vi ser på TV-mediet som en del av den offentlige tales sjangerområde, ser vi at det egner seg godt for den kvinnelige retorikken som beskrives som emosjonsdrevet. Jamieson påpeker et paradoks i denne utviklingen: For at en kvinne skulle etablere seg i det offentlige rommet, var det nødvendig at hennes talestil bar preg av visse mannlige egenskaper. Kvinner må påfølgende gjenvinne den kvinnelige stilen for å oppnå politisk likestilling (Jamieson 1988:89). Men i den «elektroniske tidsalder», som Jamieson kaller det, er det tradisjonelt definert «kvinnelige» å foretrekke: «In the television, men would have to learn and women recapture the “womanly” style» (op.cit:80). Sjangerforskeren hevder at fjernsynet er et medium som er spesielt velegnet for kvinnelige talere og den «kvinnelige» talestilen, og presenterer med det en arena hvor en tilegnelse av den mannlige talestil ikke er den mest

fruktbare strategien²⁸. TV-mediets styrke, og andre digitale medier, er at det egner seg godt til å formidle følelser – således er en kvinnelig talestil en fordel. Mediet belønner og foretrekker den forsonende, feminine tale fremfor den mer stridslystne, maskuline stilen.

It seems that women are more disposed to display their reactions in emotional terms. Females are advantaged in conveying emotion by their more expressive faces and body movements and their general skill in deciphering the nonverbal cues of others (Jamieson 1988:81).

Kjeldsen (2006:65) er enig i Jamiesons påstander om fjernsynets følelsesformidling, og legger til at «visuelle fremstillinger appellerer emosjonelt til våre instinkter».

Fjernsynets multimediale natur og emosjonelle appeller fremsetter såpass «mange påstander [gjennom] både lyd og bilde» at seeren ikke kan behandle dem alle analytisk. Menns manglende evne til å dele av følelser og det private selvet i et intimt massemedium som fjernsynet, har vist seg å være en barriere for de fleste menn i dagens politikk (Jamieson 1988:81). Synspunktene fra Jamieson presenteres som et gode og en fordel kvinner har, at de selv tar et valg om å blande det offentlige med det private. Men er dette noe kvinnene alltid ønsker? Er det snakk om bevisste strategier når kvinner gjør denne blandingen ved bruk av emosjonelt språk og personlige referanser? Kvinner blir, kanskje på grunn av nettopp dette, stadig vekk vurdert som et privat menneske i den offentlige diskursen (Eide 2000), og oftere enn menn kritisert for sin person heller enn sakene de fremlegger. TV-mediets intimisering og etosorientering setter *saken* i skyggen og trekker *formidleren* i frem i lyset (Kjeldsen 2006). Dette kan ha uheldige konsekvenser for kvinners streben etter anerkjennelse som likeverdige menn som offentlige aktører. Når en mannlig taler vurderes, er det *hva* han har sagt og *saken* han omtaler som står i sentrum. Når en kvinnelig taler vurderes, dukker det opp en rekke spørsmål om for eksempel hennes personlige relasjon til saken hun omtaler eller vurderinger av hennes utseende og privatliv for øvrig (Eide 2000, Ås 2008).

---

²⁸ Her tar jeg ikke høyde for kritikken av Shawn og Trevor Parry-Giles (1996) som ble presentert i kapittel 3.

4 Analyser

Dette kapitlet inneholder min empiriske undersøkelse og mitt forslag til hvordan studier som kobler retorikk og kjønn kan gjøres ved å analysere taler. Talenes ulike utforming og struktur medfører at også de enkelte analysene vil bygges opp på ulike måter og ta forskjellige former. De fire taleanalysene i denne oppgaven vil presenteres én etter én i dette fjerde kapitlet for å bringe de retoriske funnene frem så tydelig som mulig. Deretter vil funnene sammenfattes tematisk og sammenliknes med hverandre for videre å kunne trekke noen mulige konklusjoner i oppgavens sluttkapittel.

4.1 Kristin Halvorsen – publikumseksperthen

En bestemt SV-leder, som hun var på tidspunktet for talen, stiller seg på talerpodiet og tar et bredt, fast grep med en arm på hver side av bordet foran seg – en kroppsposisjonering hun beholder gjennom mesteparten av talen. Et raust publikum applauderer henne frem. «Ja, kjære *kamerater* [publikum jubler], her hadde jeg *aldri* trodd jeg skulle stå [publikum jubler og klapper ytterligere]». Retoren indikerer allerede ved talens åpning at det er noe uvanlig ved denne talesituasjonen. Talen holdes på Arbeiderpartiets landsmøte, som også var en markering av Gro Harlem Brundtlands 70-årsdag, den 20.april 2009. Kristin Halvorsen (49)²⁹ er ikke på SV-hjemmebane, men hun er i aller høyeste grad kjent med å holde politiske taler og innlegg. Det er derfor sannsynlig å tro at hun ikke er ukomfortabel i den gjeldende talesituasjonen, selv om hun i innledningssitatet etablerer en viss avstand mellom seg selv og publikum. Halvorsens tale handler i all hovedsak om regjeringssamarbeidet mellom Senterpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Arbeiderpartiet – hvordan det har vært så langt og hvordan det bør være i tiden fremover.

I tillegg til å være leder for Sosialistisk Venstreparti var retoren på tidspunktet for talen også finansminister. Ledervervet besatt hun i 15 år og er med det den SV-lederen som har sittet lengst. I et feministisk retorisk perspektiv er Halvorsen interessant å studere av flere grunner: Ikke bare er hun en kvinnelig politiker, men hun ledet et radikalt opposisjonsparti som etter hvert kom i regjeringsposisjon. Opposisjonspartier møter mye motstand og må være mer utholdende enn andre (Sølhusvik 2012; SV.no³⁰). Denne utholdenheten må antakeligvis

---

²⁹ Den alderen som oppgis for talerne, er alderen de hadde på tidspunktene for talene.

³⁰ Søkeord (som gjengis i litteraturlista): «SV, mer utholdende enn andre».

også partilederen besitte, og dette bidrar til å gjøre Halvorsens retoriske strategier interessante. Politikeren er også interessant fordi hun, tross mulige motargumenter, kan sies å ha *lykkes* som en kvinnelig, offentlig aktør. Johansen (2002) har studert den politiske valgkampen fra 2001, og påpeker at talerens sterke karakter og *etos*, var grunnen til SVs suksess. Han konkluderer med at Halvorsen opptrådte mer troverdig enn alle motstanderne sine i TV-debattene hun deltok i, og at hun fikk mye plass selv om hun ikke var en statsministerkandidat. Analysene fra 2001-valgkampen viste at Halvorsen virket ekte i sitt engasjement og at hun mente det hun sa. Hennes folkelige språk appellerte til velgerne og hun virket «ivrig, konsentrert og nærværende» (Johansen 2002:62-63). Talerens evne til å fremstå troverdig, er nøkkelen til en positiv etosetablering og vellykkede retorikk. Disse karaktertrekkene, den tillit og troverdigheten taleren har idet hun begynner en tale, tar hun med seg videre som en del av sin *innledende etos* i senere talesituasjoner (se 3.2.1) – som for eksempel denne på Aps landsmøte i 2009.

Etter den humoristiske inngangen til talen, fortsetter Halvorsen med å gratulere Gro med dagen:

Før jeg sier noe mer så har jeg lyst til å gratulere Gro Harlem Brundtland med dagen. For da jeg kom inn i rikspolitikken da var det *tøft* å være Gro, og det var *tøft* å være en *markant kvinnelig* politiker med styringsevne og styringsmulighet. Og jeg vokste opp i Hanna Kvanmos skole, og i den skolen så lærte vi at vi alltid tok damer som var i storm i forsvar. Og jeg er evig takknemlig for alle de *dørene* som Gro åpnet, og den generasjonen av damer har åpna for oss som kom etterpå, for det er veldig lett for oss å glemme hvor *tøft* det har vært å stå i de frontene. Og vi som har bare gått rett igjennom de åpne dørene, vi må tenke på det i innimellom.

Introduksjonen som hyller denne viktige arbeiderpartikvinnen, og andre kvinner, passer godt til talesituasjonen. Retoren fremstår ydmyk ved å gi epideiktisk ros til sine forkvinner og ved å by på referanser fra sitt eget liv, som for øvrig også er et trekk som gjenkjennes fra teori om kvinnelig kommunikasjonsstil (se 3.1.3.2). Et smart trekk er det også å begynne med en appell om Gro. Siden Halvorsen tilhører et annet politisk parti, styrker appellen retorens *etos* som ydmyk gjest.

Jeg skal komme tilbake til retorens etosetablering gjennom talen på Aps landsmøte og hvilke retoriske actioutfordringer denne spesielle talesituasjonen bringer med seg. Men før jeg går videre vil jeg angi et bilde av talerens estetiske presentasjon og talens sjangertilhørighet, for å sette den overordnede rammen for den retoriske kommunikasjonen.

En vurdering av antrekket til taleren kan vise at det finnes en underliggende symbolikk som markerer talerens forhold til tilhørerne i salen. Om det symbolske er bevisst eller ei, vites ikke. Politikere bruker ofte klær med farger som er tilknyttet partiene de representerer.

Regjeringen som satt på tidspunktet for Halvorsens tale var «den rødgrønne», som jo viser til de tre regjeringspartiene. Ap har rødt som sin farge, og samlingslokalet for årsmøtet preges av dette. For Kristin Halvorsen er fargene rødt og grønt som finnes i SVs partilogo sentrale, men stort sett dominerer rødfargen i antrekkene hennes – den røde blazeren er en gjenganger. I denne anledningen har hun imidlertid valgt å dempe det røde: Hun har på seg et svart skjørt, røde sko og rød topp under en svart, gjenkneppet blazer, og de røde elementene er detaljer som ikke tiltrekker seg stor oppmerksomhet. Hvorfor er den røde fargen som pleier å være fremtredende nå plassert i bakgrunnen? Etablerer taleren en (liten) avstand mellom seg selv og tilhørerne? Salen er full av Aps røde farge, enten det er på klærne, i hjertet eller i ideologien. Halvorsen kommer fra et annet parti og antrekket kan forstås retorisk som at hun implisitt viser at hun ikke er «én av dem» hundre prosent, men bare «nesten». Større avstand ville kanskje blitt skapt dersom hun hadde valgt å opptre grønnkledd.³¹

Den offentlige talen er tydelig knyttet til den politiske sjangeren (Asdal m.fl. 2008:185). Halvorsens tale er politisk av flere grunner: Den retter seg mot fremtiden, den er rådgivende i henhold til hvilken politikk som skal føres videre, og ikke minst er taleren en politiker og talesituasjonen på landsmøtet politisk i seg selv. Den deliberative sjangeren kommer til syne gjennom motivasjonsappeller for fremtidig politisk arbeid, selv om retoren ikke direkte tar ansvar for å fraråde eller anbefale konkrete saker, som jo kjennetegner denne sjangeren (Aristoteles 2006, bok I, 1358b, se 3.2.4). Den epideiktiske talen søker å rose eller kritisere (ibid.), og taleren og tilhørerne er gjerne samlet til en rituell eller festlig anledning. Arbeiderpartiets årlige landsmøte kan ses på som en rituell situasjon, og de epideiktiske aspektene presenteres når taleren roser alle regjeringspartiene for hvordan de står sammen og danner et sterkt lag. I tillegg begrunnes talens epideiktiske tilhørighet av publikumets respons gjennom applaus, latter og jubel. Talen fremstår derfor som en deliberativ tale med epideiktiske elementer som følgende sitat eksemplifiserer:

Vi må ut av finanskrisa med bedre løsninger for den store krisa som ikke kommer til å være over i løpet av noen få år – nemlig klimakrisa med bedre løsninger for å bekjempe klimaproblemene enn da finanskrisa startet. Og vi er på god vei til å få til det! [applaus] Nå har vi samarbeidet i... snart fire år, og det er sånn at på vårt beste så er Arbeiderpartiet, SV og Senterpartiet bedre enn summen av oss [kort latter fra salen].

---

³¹ Selv om antrekket kan forstås som den nevnte symbolikken, er det lite som tyder på at det var en bevisst strategi for Halvorsen. Hun hadde nemlig på seg omtrent det samme på SVs landsmøte samme år, med unntak av at blazeren var åpen og at det røde da syntes noe bedre.

Finanskrisa fra 2008 er en del av denne retoriske situasjonens kontekst som betinger både det påtrengende problem og de spesielle topoi talen dreier seg rundt. Som finansminister kjenner taleren selvsagt godt til krisa, og hun kan bruke omfanget av den, og regjeringens håndtering av den, i sine argumenter. Talerens innledende etos antas å være høy med utgangspunkt i hennes lange fartstid i politikken og hennes posisjon som finansminister, og den kompetanse og forventninger som knytter seg til det. I tillegg til at sitatet knytter talen til både den deliberative og epideiktiske sjangeren, finnes en balanse mellom *det politisk avveiene* og *det moralsk vurderende* (von der Lippe og Tønnesson 2013). Tematikken og appellene i dette taleutdraget er politiske og rettet mot fremtidige utfordringer, men samtidig epideiktisk rosende for det arbeidet som allerede er nedlagt og troen på at styrken til de tre partiene skal takle videre utfordringer. Publikums applaus underveis viser at de er takknemlige for den tilliten Halvorsen presenterer når hun kan fortelle at de *sammen* er på god vei mot bedre løsninger for håndtering av den store klimakrisen. Appellen synes å virke motiverende for tilhørerne.

4.1.2 En SV-er på Ap-territorium

Når Halvorsen i det innledende sitatet forteller at hun ikke hadde forestilt seg noen gang å holde en tale i en begivenhet som denne, viser hun selvsagt til at hun leder et annet parti og at det derfor er SVs landsmøter hun vanligvis deltar på. I denne talesituasjonen er hun en gjest som holder en tale som partileder for ett av Aps samarbeidende regjeringspartier. Tilhørerne i salen synes å være svært fornøyde med gjestens opptreden. Talen er filmet og publisert på videodelingsnettstedet YouTube, noe som åpner for at multimodaliteten kan studeres og at publikums stemmer, eller fraværet av disse, enkelt kan observeres. «Jeg hadde aldri trodd jeg skulle stå her og jeg hadde aldri trodd at dere skulle klappe» [latter], sier Halvorsen videre i begynnelsen av talen som en tilbakemelding på publikums begeistrede applaus, latter og jubel. Publikum, som består av både kvinner og menn, gir taleren en enorm anerkjennelse gjennom den begeistrede responsen allerede ved talens begynnelse, og den stemningen som etableres her vedvarer gjennom hele talen.

Halvorsen bruker humor på en måte som fungerer for tilhørerne, og det synes som om dette er et viktig aspekt ved talerens retorikk for å vinne publikum og oppfylle talesituasjonens krav. Taleren er ikke redd for å kombinere saklige, politiske appeller med humoristiske poenger. Dette kan vitne om at hun er trygg på seg selv etter mange år i politikk

og offentlighet. At hun er humoristisk, blir en del av talerens etos. Det er interessant med tanke på Lakoffs (1975:56) påstand om at kvinner ikke forteller vitser eller har humor, som implisitt kan bety at hun ser på humor som et trekk ved en «maskulin» talestil. Tannen (1991:89) er, som tidligere påpekt, uenig med Lakoff fordi hun mener at kvinners humoristiske forsøk bare er vanskeligere å observere fordi kvinner ikke forventes å være morsomme. Publikummet Halvorsen står overfor synes ikke å ha problemer med å anerkjenne retorens humorappeller. Det er ikke nødvendigvis et maskulint trekk ved Halvorsen som observeres her selv om det henger sammen med den teoretiske antakelsen, men kanskje heller et tegn på at taleren er sikker på sin status og relasjon til tilhørerne sine.

Responsen fra salen tyder på at taleren er godt likt: Hennes omdømme er positiv, hennes innledende etos er sterk og hun mestrer å tilpasse seg et publikum fullt av Ap-politikere. Halvorsen taler ikke hovedsakelig til sine største fans, men det er naturlig å anta at de fleste i salen i det minste er tilhengere av regjeringssamarbeidet de har med hennes parti. Disse faktorene danner grunnlaget for talerens retoriske strategier – strategier for å mestre den retoriske situasjonen hun befinner seg i. Hvordan, i tillegg til de humoristiske appellene, vinner den kvinnelige SV-eren et Ap-publikum?

På vårt beste [...] er det sånn at vi får brynet oss, diskutert politikk... Når Arbeiderpartiet tar med seg all sin styringserfaring, industrireising, kontakt med fagbevegelsen [noen ler], blandet med en god porsjon av SVs utålmodighet og sterke miljøengasjement og Senterpartiets jordnære kontakt med distriktene [noen ler] – da er vi bedre enn summen av oss sjøl [jubel og applaus fra salen].

Igjen kommer sjangerbalansen til uttrykk – her er både epideiktiske og deliberative momenter. I ytringen fremlegger taleren en *probatio*-argumentasjon. *Probatio* betyr «å vekke tiltro til» eller «å overbevise om» (Eide 1999:29), og forbindes med den positive argumentasjonen (Andersen 1995:52). Taleren trekker frem positive egenskaper ved alle regjeringspartiene og forklarer hvorfor de er sterke sammen. Hun etablerer en følelse av alle partienes høye verdi og betydning. Mest oppmerksomhet for sine gode egenskaper får allikevel Arbeiderpartiet, uten at det fører Senterpartiet eller SV i skyggen. Fokuset på Ap vitner om at taleren er kairosbevisst. Hun vet hvor hun er, hvorfor hun er der, hvem som skal hylles og hvilke appeller som er passende. Det er gjennomgående at retoren smiler når hun forsøker å være morsom, mens ansiktsuttrykkene er mer alvorlig når hun fremlegger politiske appeller. Halvorsen sier rett ting til rett tid, og publikum responderer med begeistring – slik sett lykkes hun med sin retoriske strategi. Taleren fortsetter i samme sjanger og med liknende argumentasjon:

Fordi vi har god erfaring i å samarbeide så vet vi at vi har et godt felles verdigrunnlag og fordi vi vet at de fire åra vi har foran oss blir mer krevende enn de fire åra vi har bak oss... Så vet velgerne at dette kan vi få til. Vi vet det. Nå er utfordringen vår at Arbeiderpartiet gjør et så godt valg de kan, at SV gjør et så godt valg de kan, at Senterpartiet gjør et så godt valg de kan – og *summen* av det er *solidaritet* og peke veien inn i framtida! [lang applaus]

Solidaritet er et ord som går igjen flere ganger i talen, og det presenteres som kjernen og styrken til den sittende regjeringen på tidspunktet for talen, samtidig som det er hovedmålet for det videre politiske arbeidet. Publikum ser ut til å sette pris på Halvorsens analyse av hva som er vellykket med regjeringssamarbeidet. Etter at taleren har fremlagt denne politiske appellen, rettes kameraet mot publikum, og deres begeistring skinner igjennom rommet – de fleste smiler og ser nærmest frelst ut av Halvorsens deliberative appeller og epideiktiske ros. Omtrent fire minutter ut i talen, kan en kontakt mellom Bjarne Håkon Hansen og Sylvia Brustad observeres: Hansen snur seg mot Brustad og nikker smilende og fornøyd mens han applauderer retoren. Brustad sier noe til Hansen – det trengs en ekspert i å lese lepper for å vite nøyaktig hva hun sier, men ved ukvalifisert gjetting ser det ut som hun sier noe som «hun er bra, assa». Ansiktsuttrykkene forteller i hvert fall med sikkerhet at det er noe positivt som blir sagt.

I de to siste sitatene som har blitt trukket frem, er Halvorsens gestikk av en interessant retorisk betydning – både i uttrykk og innhold. Retorens høyre arm heves i luften med knyttet neve flere ganger gjennom talen, oftest tilknyttet uttrykk som appellerer til motivasjon for videre politisk arbeid. Gestikken preges av å være «bred» fordi bevegelsen er stor – armen er langt utenfor kroppen og høyt opp i været – i motsetning til en «smal» gestikulering som er mer beskjeden og kroppsnær. Den dominerende kroppslige posisjoneringen til Halvorsen gjennom talen er, som hun markerte ved talens begynnelse, at hun holder et bredt grep rundt talerbordet foran seg. Unntaket er når hun hever høyre hånd over eller i hodehøyde med flat hånd eller knyttet neve. Eller når hun tidvis «mimer» det hun sier som når hun klører med hendene i lufta til at «kapitalister verden rundt [står] og *skraper* på statens dører».

I henhold til teorien om kjønnet kroppsspråk, kan den ikke-verbale kommunikasjonsstilen til Halvorsen knyttes til det «maskuline». Kvinner har ifølge Hall (1990) ikke blitt sosialisert til, og har derfor ikke for vane, å bruke kroppsbevegelser som medfører at de tar mye plass i rommet. Et slikt ekspansivt kroppsspråk er vanligere

hos menn. Forskjellsfeministene mente det ville være synd om kvinner «ble som menn» som en konsekvens av den likhetsfeministiske tanken (Holst 2009), og at det «kvinnelige» hadde en verdi i seg selv ved å være noe annet enn det maskuline. Halvorsens kroppsspråk kan knyttes opp mot likhetsfeminisme. Hun ser ikke ut til å bry seg stort om å se seg «lady like», og det ser heller ikke ut til at publikum reagerer negativt på det. Judith Butler (2006) ville nok applaudert Halvorsens «maskuline» opptreden fordi hun *gjør* kjønn på en annen måte enn hva som forventes av henne som kvinne.

«Hytte-med-neven»-bevegelsen passer til Halvorsens talestil og den styrker troverdigheten rundt hennes personlige engasjement for det hun snakker om. Hun knytter neven hardt sammen og holder den (og stemmen) hevet høyt lenge mens hun slår neven fremover, som om hun *mener* det. Gestikuleringen henger altså sammen med stilen for øvrig. Når en tale omhandler sterke saker, i hvert fall når de fremstår som det for retoren, vil *actio* preges av sterke emosjoner, voldsom gestikulasjon og høylytt diksjon (Kjeldsen 2006:74). Dette gjenkjennes i Halvorsens tale.

En hevet knyttneve er et kjent, politisk symbol som ofte har blitt illustrert på plakater for politisk propaganda. «[Den hevede knyttneven] er brukt av marxister, anarkister, sosialister, kommunister, pasifister, fagforeningsaktivister og innen svart nasjonalisme. Knyttneven er vanligvis betraktet som et uttrykk for *solidaritet* og *styrke*» (Knyttneve 2013, min kursivering). Definisjonen samsvarer til en viss grad med ytringene hvor Halvorsen bruker denne typen gestikk, og gestikuleringen binder uttrykk og innhold sammen (Kjeldsen 2006). Gester og stemmeleie skal tilpasses de følelsene som hører til talerens budskap (Gelang 2008:48), altså for å oppnå ønsket patoseffekt på tilhørerne. Taleren ønsker å understreke solidaritetsbegrepet, og bruker en bevegelse som kan forstås som en kampappell. Hun viser ikke til noen ønsket revolusjon, som knyttneven har symbolisert i historien, men maner til en kamp for å opprettholde og fortsette med det politiske arbeidet og verdiene regjeringen allerede har begynt med, og hun virker *troverdig* når hun gjør det. Denne gestikken karakteriseres kanskje ikke som feminin, men det passer godt til den gjeldende talesituasjonen.

Gester må alltid forstås ut fra den situasjonen de utøves i (op.cit.:35). Den hevede neven ville ikke hatt den samme historiske tilknytningen og betydningen i en annen kontekst; for eksempel i en situasjon hvor en fotgjenger reagerer mot en bilist som ikke overholder vikeplikten i det han skal til å gå over veien. For talens

kontekstuelle betingelser kan knyttneven vise til den historiske og ideologiske bakgrunnen som tenkelig gjelder for mange av de gamle Arbeiderparti-medlemmene i salen. Kanskje går taleren nå rett inn i deres sterkt bankende arbeiderhjerter?³² Nettopp derfor er talerens gestikulering interessant: Den fungerer som en markør for hvordan retoren tilpasser seg sine tilhørere. Om ikke annet er talerens engasjement god underholdning. Retoren etablerer en etos som troverdig fordi hun gjør denne tilpasningen på en naturlig og oppriktig måte.

Når talen nå går mot slutten, endres stemningen. Halvorsens gestikk og mimikk blir roligere og mer avslappet. Hun markerer poengene sine ved å legge trykk på de positive ordene både med stemmen og hodet som nikkes fremover. Talen avsluttes med en motiverende appell om videre samarbeid:

Når deres landsmøte er over nå, da har alle vi tre partiene hatt landsmøter. Da har vi gode programmer som ikke er like på alt, men vi har vist at vi klarer å finne *gode* kompromisser. Det skal vi invitere *velgerne* til å være med på, og gjør vi nå en skikkelig *sprudlende* og *iherdig* jobb, så er det *solidaritet* som må prege framtida!

Taleren takker deretter for seg før publikum bryter ut i jubel og stoler skyves unna så tilhørerne kan reise seg til stående applaus. Latteren, jubelen og applausen fra tilhørerne underveis, sammen med retorens brede gestikulering og høye stemmevolum, viser at patosdominansen er gjennomgående for hele talen. Patosvirkningen ville nok ikke lykkes på denne måten hvis det ikke var for at taleren gjennom retoriske strategier etablerer en etos som sterk, men ydmyk; sikker i sin sak, men inviterende; og saklig, men morsom. Taleren tilpasser sine topoi og appeller til den retoriske situasjonen: Hun er på Arbeiderpartiets møte, hun er «på besøk». Uten å svekke sitt eget parti eller sin etos, beholder hun Ap som hovedaktør i talen. Selv om det tematiske fokuset dreier seg rundt regjeringssamarbeidet, lar retoren Ap få størst oppmerksomhet. Samtidig klarer hun å unngå en hierarkisk underkastelse av seg selv, sitt parti og Senterpartiet. Hennes retoriske tilpasninger til den talesituasjonen hun befinner seg i, synes som nevnt å anerkjennes av tilhørerne i salen.

På grunn av de nevnte aspektene kan taleren berømmes for å mestre talesituasjonen som SV-politiker på Ap-territorium. Hun understreker dette i starten med trykk på betegnelsen av Ap-tilhørerne som «kamerater». Kameratbegrepet kan ut fra

---

³² Det er ikke mange arbeidere igjen i AP, men det kan tenkes at det er noen som fremdeles "stemmer på Einar Gerhardsen" i salen, og at det er hos den gamle AP-eren de bankende arbeiderhertene finnes. Det kan også selvsagt tenkes at nye AUF-generasjoner som kommer til, identifiserer seg med arbeiderkulturen og ønsker både å bevare og fornye den.

situasjonskonteksten markere at taleren og tilhørerne ikke er fiender, men heller ikke partifeller. De er samarbeidspartnere. Ut fra et kulturkontekstperspektiv vet vi imidlertid at «kamerat» ble brukt som en fellesbetegnelse for politisk likesinnede. Begrepet knyttes historisk til omtale av og tiltale til kommunistiske og sosialistiske partifeller (*Kamerat* 2013).

Talen inneholder elementene fra det klassiske, retoriske taleskjemaet, som nevnt i teorikapitlet (3.2.1): *docere*, *movere* og *delectare*, som henholdsvis betyr å opplyse, bevege og underholde. Hvert av elementene viser til hvert sitt retoriske bevismiddel: logos, etos og patos. Halvorsens retorikk heller mot en overvekt av de to siste aspektene. Å måle talerens evne til å bevege og underholde, kan gjøres enkelt fordi publikumsresponsen ses og høres tydelig gjennom video som fremstillingsmedium. I løpet av talen på fire og et halvt minutt høres latter og jubel flere ganger – taleren underholder ved å moderere de saklige argumentene med humoristiske innslag som kommer hyppig og kontinuerlig underveis.

Publikum ler isolert i totalt 10 sekunder, og latteren glir stort sett over i jubel og applaus som varer i totalt 48.5 sekunder av talen. 8.7 sekunder med introduserende applaus og 12.2 sekunder stående avslutningsapplaus, er ikke medberegnet i disse tallene. Til sammenlikning kan vi se på talen Senterpartiets leder, Liv Signe Navarsete, holdt på samme landsmøte rett etter Halvorsen, med samme tilhørere. De to talene varer like lenge, 4.25 minutter, og den introduserende applausen de mottar varer i overkant av åtte sekunder hos begge to (Halvorsen 2009; Navarsete 2009).³³ Men det finnes store variasjoner i omfanget av latter og applaus fra publikum gjennom talen. Latteren under Navarsetes tale varer i 6.3 sekunder, og det er stort sett bare *humring* fra salen og tydelig latter fra *taleren selv*. Halvorsen ler ikke en eneste gang av sine egne ytringer. Den gangen publikum ler lengst sammenhengende, 2.2 sekunder, av/med Navarsete, er når hun innledningsvis bruker Halvorsen som referanse og sier at hun heller «aldri hadde trodd at [hun] skulle stå her [på Arbeiderpartiets landsmøte]». Applausen Sp-lederen mottar varer i 19.2 sekunder. Hun mottar betydelig mindre av denne typen respons fra publikum enn Halvorsen, men applausen varer til gjengjeld lenger per gang. Hun får applaus tre ganger, mens Halvorsens poenger møter applaus hele ti ganger i løpet av samme tid.

Samspillet mellom retor, publikum og situasjon har av von der Lippe og Tønnesson (2013:47) blitt betegnet som *retorisk musikalitet*: «visse trekk [...] gjenfinnes gjennom hele talen – overtoner fra én del glir kontinuerlig inn i undertoner i de andre delene – og vice

---

³³ Avsluttende applaus er ikke målbar for Navarsetes tale da videoklippet er kuttet før applausen er avsluttet.

versa». Halvorsens tale kan sies å være retorisk musikalsk og elegant. Kanskje henger dette sammen med at hun har lang erfaring med å snakke fritt ut fra noen stikkord, og ikke ut fra et fastsatt manus (se vedlegg 2). Musikaliteten henger ikke nødvendigvis bare sammen med hvordan talen er strukturert – om den er tydelig delt inn i ulike trinn eller om de flyter over i hverandre – men også hvordan retoren snakker fritt og engasjert, troverdig og selvsikkert.

Taleren oppfyller, som vi har sett, mange av kravene til en vellykket retorisk opptreden. Men hvor kan hun plasseres innenfor de tradisjonelle kjønnede språkarakteristikkene? «Maskulin» tale kjennetegnes ved å være bastant og konstaterende (bl.a. av Jamieson 1988). Halvorsen er ikke redd for å konstatere og slå fast politiske fakta, og hun gjør det med en bestemt tone og bred gestikulering. Men oppleves hennes maskuline kommunikative egenskaper som undertrykkende for hennes kvinnelige identitet? Taleren er bestemt og virker autoritativ – det fremgår av både stemmeleiet, at hun ofte holder bredt rundt bordet foran seg som på en symbolsk måte gjør henne «større», og at hun har en stor påvirkningskraft på tilhørerne i salen. Allikevel klarer hun å opprettholde det «feminine» ansvaret om å danne konsensus, fellesskap og relasjoner gjennom retorikken i talen. Altså, Halvorsen kombinerer de tradisjonelt definert maskuline og feminine språkegenskapene. Disse aspektene ved retorens talestil vitner om at taleren ivaretar en etos som kvinnelig og autoritativ, og igjen – dette kan sies med hold i responsen hun får fra tilhørerne, for det er publikum som bestemmer hvorvidt de retoriske strategiene fungerer.

Videre skal vi til sammenlikning få se hvordan tre andre offentlige aktører håndterer sine talesituasjoner gjennom ulike retoriske strategier, og hvordan særlig kvinnene på mange måter skiller seg fra Kristin Halvorsen. Hun er den eneste kvinnen som har en bred gestikulering og som aktivt bruker humor til sitt retoriske formål.

4.2 Kristin Skogen Lund – manusrytteren

I 2011 og 2012 toppet presidenten i Næringslivets Hovedorganisasjon (heretter NHO), Kristin Skogen Lund (46), *Kapitals* kåring av «Norges mektigste kvinne».³⁴ Lund er en offentlig aktør på et mannsdominert område, i større grad enn Halvorsen i det politiske feltet. Kvinneandelen i mange norske bedriftsstyrer har blitt nokså høy (Holst 2009), men i næringslivet, særlig på ledernivå, er det lite som tyder på en likestilling i bransjen. Andelen er

---

³⁴ Skogen Lund var NHOs president på tidspunktet for talen, men har fra november i 2012 vært administrerende direktør.

ikke i nærheten av hva den er i norsk politikk, som de senere årene blant annet har tatt en overvekt av kvinnelige partiledere på Stortinget. NHO er allikevel et foregangseksempel i næringslivet; ikke bare har organisasjonen en kvinne på toppen, den har også hatt en rekke kvinneinitiativer de siste årene (Holst 2009).³⁵ At Kristin Skogen Lund er en kvinnelig offentlig aktør i en mannsdominert bransje, gjør henne til en interessant kvinne å studere retorisk. Hvordan takler hun en talesituasjon med en sal som tenkelig består av flest menn? Hva har dette å si for hennes retoriske uttrykk og identitet som kvinne? Når fokuset nå rettes mot NHO-lederens retorikk, og søken etter mulige kjønnede kommunikative kvaliteter hos henne, er det hennes nesten sytten minutter lange åpningsforedrag, *Alle gode krefter*, på NHOs årskonferanse den 5. januar 2012 som skal studeres.

Som nevnt er utgangspunktet for Lund og de andre talerne at de er respekterte aktører med høy status på sine felt. Hva sier dette om talernes, og her Lunds, etos? Her er det nødvendig å skille mellom innledende, avledede og avsluttende etos (Kjeldsen 2006:125, se 3.2.1). Retor går inn i talesituasjonen med en etos, den innledende, som direktør for NHO og forventinger knyttet til denne rollen basert på tilhørernes tidligere erfaringer. Fra kapittel 3 vet vi at etos imidlertid ikke er en statisk instans. Den er i stadig bevegelse gjennom talen, og den etos taleren tok med seg inn i talen, er ikke nødvendigvis den samme som hun tar med seg ut av den. Den avledede etos er et produkt som skapes gjennom talen, og et resultat taleren tar med seg videre til sitt endelige etos. Den avledede etos bygges her opp gjennom talerens appellerer til fornuft og at hun demonstrer store kunnskaper – noe som kan vekke tilhørernes tillit når hun stadig viser seg som løsningsorientert for å nå målet om et bedre samfunn når det gjelder økonomi og velferd. Appellene hennes skal vise at det er hennes og NHOs intensjon å bevare velferdsstaten, men stadig forbedre den.

En tales omstendigheter er av vesentlig betydning, og det er derfor hensiktsmessig å presentere et overblikk av den kontekstuelle rammen rundt talen, som videotilgjengeligheten gir innsyn i. Kristin Skogen Lund kommer inn i salen på *Den norske opera og ballet* til stor applaus. I tillegg til medlemmer av NHO og tillitsvalgte, er statsråder, statsministeren og kongelige høyheter til stede i rommet. Taleren ønsker dem velkommen i en kjapp innledning før hun går rett på sak: «Deres kongelige høyheter, statsminister, statsråder. Kjære tillitsvalgte

---

³⁵ Holst (2009:117) peker på utviklingsprogrammet for kvinnelige ledere, *Female First*, som et eksempel på kvinneinitiativ fra NHO. Dette initiativet impliseres samtidig at det er behov for et slikt – at det trengs en utvikling og skoleing av kvinnelige ledere.

og medlemmer i NHO, og kjære alle gjester. Vi er *veldig* glad for å ha alle samlet her i dag, og ønsker dere *hjertelig* velkommen.»

Lund har på seg en burgunderfarget bluse, et svart, knelangt skjørt og pensko med stiletthæl. Hun har et perlekjede i halsen og håret er utslått. Sminken hennes matcher fargen på blusen, og mye tyder på at den kroppslige fremtoningen er godt gjennomtenkt. Men hvorfor er disse interessante aspekter? Har fargevalget til taleren en *retorisk* relevans?

Taleren har valgt å kle seg i burgunder- og lillatoner. Fargevalget kan inngå i talerens retoriske strategi ved å symbolisere at hun legger seg på en politisk nøytral middelvei mellom det røde og blå, selv om antagelsene er mange om næringslivets høyreorienterte interesser. Symbolikken trenger ikke være bevisst fra retorens side, men den underbygger et antrekks retoriske funksjon og selvfølgeligheten om at klær har en viktig retorisk betydning (Foss og Foss 1991:83). En retor kan velge antrekk som viser hvem man *ønsker* å fremstå som, og klærne vil videre påvirke hvordan aktøren blir oppfattet. Som vi skal se, går Lund til angrep på det offentlige mangler som kan rettes opp ved hjelp av NHOs endringstiltak, men fargen på klærne symboliserer at hun «spiller på lag med alle». Det estetiske uttrykket tar altså ikke parti.

Talen omhandler ønskelige omstillinger i offentlig sektor, og retoren setter denne rammen for den retoriske situasjonen i talens innledning, etter velkomsten:

[...] da vi møttes til årskonferanse for et år siden, så var situasjonen i Europa alvorlig. Nå er den dessverre ytterligere forverret. Den forrige krisen handlet om finansmarkedet i fritt fall. Nå er det statsgjelden i flere land som har nådd et kritisk nivå. Og årsaken er ganske enkel: for det er tiår etter tiår med sterk vekst i offentlige utgifter som ikke lenger lar seg finansiere. Landene har levd over evne.

Taleren bruker flittig den konstative språkhandlingen – hun forteller tilhørerne hvordan ting er - og er virker nokså belærende i tonen. Det blir gjentakende ganger presisert at vi er privilegerte som bor i Norge, og gjennom moralske konstateringer om å overholde lover og regler forklarer Lund at det er viktig, også for næringslivet, å bevare velferdsstaten. Men hun mener det trengs endringer fra det offentlige hold; selv om det er godt å bo i Norge nå, kan vi ta lærdom av den økonomiske krisen som herjer flere land i Europa.

[...] heller ikke vi er immune mot de strukturelle utfordringene som Europa er vitne til. Vi er *ikke* truet av en kortsiktig gjeldskrise, men *vi* må ruste oss for de utfordringer som vil komme med en raskt aldrende befolkning og lavere vekst.

Retor antyder at det vil være naivt å tro at ikke Norge også kan rammes av store økonomiske problemer. Skremselsretorikken kommer tidlig og bygger vei for talerens appeller om *endring* som videre preger talen. For at fryktappeller skal være virksomme må det tilhørerne skal

frykte være noe nært fysisk, mentalt og psykisk (Aristoteles 2006, bok II, 1382b), og med finans- og gjeldskrise i store deler av Europa, er det relevant for taleren å fremlegge fryktappeller om en liknende utvikling i Norge. En probatio-argumentasjon for strukturelle og teknologiske endringer er gjennomgående for retorikken i denne talen, og eventuelle motstandere får et lite stikk når retoren sier at «vi er positive til endring inntil det gjelder oss selv». Hun impliserer at det er det offentlige som muligens vil motsette seg endringsforslagene hennes, men fremstår som ydmyk, fremfor angripende, fordi hun sier «vi» og ikke «de».

4.2.1 En godt forberedt opptreden

Lund er den eneste av de fire talerne som beveger seg rundt i rommet mens hun snakker.³⁶ Hennes plassering i rommet synes å være planlagt ut fra innholdet i talen, og det åpner for å dele talen i to. Den første delen omfatter den tid taleren innledningsvis står bak talerpodiet til venstre på scenen med hendene hvilende på bordet mens hun snakker. Her ønsker taleren tilhørerne velkommen og beveger seg mot talens hoveddel. Hun presenterer saksgrunnlaget for talen som i store deler dreier seg om at økonomiske problemer også kan ramme Norge, og at mye av problemet ligger i det offentlige høye forbruk:

[...] offentlig sektor står for rundt halvparten av alle penger som brukes i Norge. [...] Og utgiftene i offentlig sektor vokser raskt., langt raskere enn i våre skandinaviske naboland. Og det er nå flere som får sin inntekt fra det offentlige i en eller annen form enn som jobber i det private. Og denne ubalansen vil gjøre det vanskeligere å opprettholde et godt velferdssamfunn.

Dette uttrykker hun med svært alvorlig mimikk som står i kontrast til den muntre velkomsten hun ga noen sekunder tidligere. Hun rynker øyenbrynene, og i den korte tiden hun taler fra podiet, er hensikten bak retorikken å vekke bekymring og redsel rundt situasjonen i landet og Europa for øvrig gjennom underliggende fryktappeller. Stilen forandrer seg og blir mildere når hun så beveger seg fra podiet og mot midten av scenen. Brorparten av talen holdes fritt på gulvet mens hun går rolig rundt på scenen.

Når taleren beveger seg vekk fra podiet, tar hun i bruk resten av scenen. Her begynner talens andre del, og struktur og stil endres. Hun går fra den ene siden av scenen til den andre mens hun snakker, og bevegelsene blir også brukt aktivt når hun har «innlagte» tenkepauser. I denne andre delen finnes en ytterligere inndeling i tre punkter som finnes i teksten. Talens

---

³⁶ De to andre kvinnene står bak et bord/talerpodium. Jens Stoltenberg er den eneste taleren som ikke står bak et podium i det hele tatt, men han anvender allikevel ikke rommet på samme måte som Lund.

oppbygning, dens *dispositio*, dreier seg hovedsakelig rundt en tematisk trepunktsinndeling: «tre hovedområder for nødvendig omstilling», som taleren selv presenterer i inngangen til talens hovedbolk. Områdene er «konkurranse, det er teknologi og det er kommunesektoren».

Tredelingen er oversiktlig og enkel for tilhørerne å henge med på. Gjennom *actio* synes talen å være nøye planlagt og innøvd, og retor viser at hun har tatt forarbeidsfasen *memoria* seriøst. Hun vet nøyaktig hvilke og i hvilken rekkefølge appellene og demonstrasjonene skal presenteres. Talens strukturerte inndeling angir en annen type retorisk musikalitet enn den vi har sett hos Halvorsen. De ulike delene flyter ikke inn i hverandre på samme måte, men er tydelig delt inn i ulike trinn. Det betyr ikke at strukturen ikke er god og logisk, men at musikaliteten arter på en annen måte enn i den forrige talen. Dette kommer særlig til syne ved at retoren gjennomgående annonserer hvilket trinn talen går inn i. At retoren geleider tilhørerne gjennom talens struktur, er imidlertid ikke noe som spontant oppstår i talesituasjonen, men som fantes i det ferdigskrevne manuset hun forholdt seg til før talen (se vedlegg 4). «Organisert» har blitt trukket frem som en maskulin taleegenskap (Jamieson 1988). I denne talefremføringen fremstår kommunikasjonen fra den kvinnelige retoren som meget organisert.

Talen er såpass planlagt at også tenkepauser og forsøksvise spontane spøker, fremstår som planlagte. Tenkepausene forekommer samtidig som Lund bruker scenen og beveger seg rundt i det, ofte med foldede hender og hodet svakt vendt nedover med øynene igjen. Som tilhører i dette tilfellet vil man kanskje betvile at taleren faktisk tenker på videre formuleringer når hun stopper opp og impliserer pauser ved å lukke øynene. Pausene fremstår ikke som hensiktsmessige for etos når hele talen åpenbart er nøye kalkulert. Når taleren og talen fremstår iscenesatt blir ikke autenticiteten for etos ivaretatt (se 3.2.1). Den manglende spontaniteten vil også ha en innvirkning på humoristisk forsøk, som vi skal se senere. Men, det er selvsagt ikke rart, eller uvanlig, at de retoriske forarbeidsfasene frem mot *actio* ligger til grunn for talen og at det er skrevet et manus på forhånd så retoren kan trene på å holde denne omfattende talen.

De offentlige ansatte i Norge gjør en veldig god jobb. Og reformer betyr ikke at de ansatte skal løpe raskere. Det handler veldig mye om organisering. [...] Vi har nok leger og sykepleiere i Norge, men vi har en lite rasjonell sykehusstruktur. Også har vi mange gode lærere, og er vel det landet som bruker mest penger per elev, men skolen produserer middelmådige resultater. Vi har dyktige ingeniører, men det tar oss ti år, eller noe sånt, å planlegge og bygge en vei. Så vi får rett og slett ikke nok ut av de gode ressursene i kvalitet eller effektivitet som vi kunne forvente. Og årsaken den finnes veldig ofte i dårlig organisering og gammel teknologi.

Argumentasjonen, *logos* i talen, er gjennomgående karakterisert ved at Lund bygger den opp som hun gjør i sitatet over fra tredelingens andre del, om teknologi: Først nevner hun noe som er bra, fungerende og godt, for så å presentere hva som er feil, dårlig og som burde endres. Noe bra følges konsekvent opp av noe dårlig. Taleren roser her det positive ved ansattes innsats, men følger opp med endringsappeller. Hvert samfunnsaspekt og sektor hun snakker om får skryt gjennom epideiktisk ros, før mangelen eller feilen blir påpekt gjennom ris. Dette mønsteret fremstår som typisk retorikk for denne talen; en veksling mellom *probatio*, den positive argumentasjonen (oftest i forbindelse med egne standpunkter), og *refutatio*, som tilbakeviser de positive aspektene hun akkurat har trukket frem (von der Lippe og Tønnesson 2013), og epideiktisk *ris* og *ros*. Lund trekker frem områder som etter NHOs interesse (som fremstilles som samfunnets og folkets interesse) trenger forbedring, men dette gjøres på en måte som ikke forhindrer at *probatio* får plass. Dette forholdet kan virke både belærende og motiverende, samtidig som bildene hun skaper og eksemplene hun gir, lettere åpner for tilhørernes forståelse av situasjonen.

Sitatet viser noen av språkaspektene som Lakoff (1975) har påpekt som tegn på usikkerhet når kvinner bruker dem. Retoren bruker såkalte «hedges» når hun sier at «det tar oss ti år, *eller noe sånt...*» og «... er *vel* det landet som bruker mest penger per elev». Lund fremstår som faglig sterk gjennom hele talen og det er liten grunn til å tro at hun faktisk er usikker på de saksforholdene hun legger frem. Den konstative språkhandlingen som kan fremstå belærende, får hun her til å virke mindre bastant og mer ydmyk. Det saklige, objektive og analytiske ligger i det «mannlige» språket, men retoren viser her at hun blander det maskuline med feminine retoriske egenskaper – for eksempel ved at hun forsøker å etablere konsensus samtidig som hun er klar på hvordan ting er og bør være. Der hun demonstrerer slik kunnskap, gjør hun det på en måte som stort sett er tilgjengelig for tilhørerne og tilpasset deres kunnskapsnivå, noe som viser at taleren er kairosbevisst og at hun kjenner sitt publikum.

Taleren fortsetter med sin argumentasjon om teknologiske endringer i den offentlige sektoren:

Det [personvern] er viktig og det må selvfølgelig håndteres rett. Men det blir jo feil når jeg for eksempel kan trene med GPS i joggeskoene, ikke det at jeg gjør det altfor ofte [legger opp til en latter som ikke kommer], men, mens den samme teknologien, den kan ikke brukes for å forhindre at en av mine gamle, demente slektninger går seg vill og fryser ute i vinterkulda.

Lund sier at personvern er viktig, men indikerer et paradoks når det kommer til bruken og reglementet for GPS og sporingsteknologi. I denne smekken finnes mange retoriske fluer: For det første er det en av få personlige referanser eller poenger hvor taleren bruker pronomen i første person, «jeg» og «mine». «Vi» brukes ellers i talen, og dette «vi-et» refererer enten til det norske folk eller avsenderorganisasjonen NHO. Nå referer hun til seg selv: «ikke det at *jeg* [trener] så altfor ofte». Bruk av personlige eksempler og private referanser, er et trekk som gjerne knyttes til kvinnelig tale (Jamieson 1988:75). I Lunds tale er dette det nærmeste retoren kommer personlige referanser, uten at det bærer preg av å være av en spesielt *privat* art siden eksempelet like gjerne kan være en hypotetisk situasjon så vel som en referanse fra virkeligheten. Dette er ikke bare, som allerede påpekt, et kjønnet aspekt ved retorikken i talen, men også en invitasjon til at publikum kan «bli kjent» med et menneske. Stilen blir mer privat enn den ellers er fordi hun bruker *seg selv*, og joggesko som etostopos, og tilhørerne kan forholde seg til og få komme nærmere talerens *person*. Dette kan bidra til å styrke tilhørernes oppfatning av retorens troverdighet.

Vellykket retorikk er som nevnt i stor grad basert på nettopp troverdighet som ivaretas når publikum oppfatter at taleren «er seg selv» (se 3.2.1). Troverdighetsverdien autentisitet har blitt mer og mer viktig, særlig i politikken. Lund er ikke politiker per se, men hun bedriver politisk arbeid og inngår i høyeste grad i kravet om troverdighet, som er betydningsfullt i all retorikk. I denne talen, synes troverdigheten å variere. Den blir ivaretatt gjennom et enkelt og direkte språk som fremføres på en pedagogisk måte. Og etosetableringen viser en taler som er regnet som kunnskapsrik og seriøs. Men autentisiteten kan svekkes ved at *actio* i stor grad er innøvd og at det taleren vil skal virke spontant, fremstår planlagt.

For det andre finnes det en presupposisjon (se 3.2.1.1) i ytringen: «det blir jo feil når...». Hos Lund kan vi se at presupposisjoner opptrer når hun henviser til holdninger hun tar for gitt at alle har. I denne talen forteller presupposisjonene også noe om hvem som er publikum: At tilhørerne er norske statsborgere, og, fordi de besitter den samme kunnskapen som retor, næringslivsfolk og andre som kjenner tematikken og problematikken på forhånd. Vi kjenner allerede til publikum fordi vi vet at arrangement er NHOs årskonferanse, men også uten den informasjonen forstår vi hvem publikum er fordi det i stor grad blir skapt blant annet gjennom presupposisjonene.

Ordet «jo» blir flittig brukt av retoren gjennom denne talen, og ordet er en åpenbar markør på en presupposisjon som indikerer at det snakkes om noe tilhørerne allerede kjenner til eller holdninger de har. Lunds bruk av denne markøren er et eksempel på avvik mellom

den muntlige fremføringen og det skriftlige manuset. Det vil selvsagt være forskjeller på et muntlig og skriftlig språk, og dette «jo-et» har blitt en vanlig passasjer i den muntlige kommunikasjonen. Det som tas for gitt i en presupposisjon, for eksempel «det er *jo* sånn at», kan virke inkluderende for de som innehar den nødvendige informasjonen, men ekskluderende for de som står utenfor. Lakoff (1975) vil kalle dette «fyllstoff» med negative konnotasjoner, men «jo-et» kan også betraktes som en markør som modifierer utsagn som inneholder kjent informasjon (Svennevig 2009:57). Når publikum inviteres til å betrakte det taleren fremlegger som allerede kjent, blir det også lettere for taleren og publikum å enes om saksforholdene – og da er vi igjen tilbake til konsensusetableringen som ligger i feminin kommunikasjonsstil (Jamieson 1988; Tannen 1991).

Et tredje retorisk aspekt som skal trekkes ut av sitatet over, er at det finnes to patoselementer i teksten. Når Lund poengterer at det ikke er så altfor ofte hun drar ut på løpetur, kan det synes som om hun er redd for å fremstå som skrytete eller opphøye sin egen etos. Hun nevner at hun trener med GPS, men skyter umiddelbart inn at det ikke er ofte det skjer. Men er det ikke en kjent sak at næringslivsfolk er de som er mest opptatt av trening og helse? Det kan tenkes at en mann i samme posisjon ikke ville hatt samme engstelse for å fremstå som en person som er opptatt av helse og sunnhet selv om det kunne virke som skryt. Lund viser et behov for å minimere dette positive selvbildet gjennom sin beskjedenhetstopos, og dette kan antyde en feminin egenskap i hennes retorikk. Retoren forsøker å oppnå denne modifieringen gjennom humor, samt et forsøk på å underholde publikum med selvironi blant alle de ellers saklige og seriøse appellene. Men i motsetning til Halvorsens humoristiske retorikk, har ikke Lunds «vits» noen god virkning. Den *fungerer ikke* for publikum.

Den innøvde fremføringen kan være grunnen til at spøken hennes glir ut i et vakuum og får dårlig mottakelse. Tilhørerne verken ler eller klapper i hendene som vi så hos «humoristen» Halvorsen, og humorforsøket ender med at taleren selv humrer utilpass før hun går videre. Kan det tenkes at det er en særlig utfordring for en kvinne å være morsom foran et mannsdominert publikum? I så fall henger dette sammen med Tannens (1991) antakelse som ble presentert i forrige kapittel. Dette problemet skyldes ikke nødvendigvis at den kvinnelige retoren ikke *er* morsom, men at humor kan være kjønnsbetinget og at latteren sitter lenger inne hos (et mannlig) publikum når det er en kvinne som taler. Eller at mennene rett og slett ikke observerer det humoristiske på grunn av manglende forventninger til humorappeller fra den kvinnelige retoren (ibid.).

Selv om det er viktig å være godt forberedt til en tale, og spesielt en så viktig som denne som holdes i en stor årlig begivenhet med betydningsfulle tilhørere til stede, bidrar de to siste poengene til å svekke talerens autentisitet og autoritet. Det kan også tenkes at det er forskjeller i Halvorsens og Lunds innledende etos som påvirker hvordan vitsene deres fungerer for tilhørerne de står overfor. Halvorsen er en garvet politiker, mens Lund «bare» har vært president i NHO siden 2010. Også kjønns sammensetningen i publikum kan ha en betydning: Halvorsens publikum består av mange kvinner og mange menn, mens Lunds publikum ser ut til å være mannsdominert ut fra det lille øyeblikket opptaket viser menneskene i salen.³⁷

Det andre patoselementet i sitatet er at taleren appellerer til en følelse hos tilhørerne om at situasjonen er håpløs, paradoksal og feil. Hun refererer til gamle, syke mennesker som kan gå seg vill i kulda, og denne patosappellen kan frembringe en følelse av medlidenhet hos tilhørerne. En medlidenhet for de «stakkars, hjelpeløse gamle». Om patosappellen fungerer, er imidlertid vanskelig å fastslå. I Kristin Halvorsens tale var den følelsesmessige virkningen av hennes utsagn lett å vurdere på grunn av den tydelige responsen fra publikum gjennom applaus, jubel og latter. I denne talen har vi med et taust publikum å gjøre – det forekommer aldri noen hørbar respons fra publikum utenom velkomstapplausen.³⁸ Det er imidlertid naturlig å tenke at det finnes en relevant forskjell mellom et politisk landsmøte og en årskonferanse med kongelige til stede som påvirker talernes retorikk i talesituasjonene.³⁹

Et fjerde, og siste, retorisk poeng, er at hun i sitatet over avfeier et mulig motargument før det rekkes å oppstå. I klassisk retorikk kalles dette for *prokatalépsē*, av «på forhånd» og «gripe», og innebærer å komme potensielle motstandere i forkjøpet (Eide 1999:114; von der Lippe og Tønnesson 2013:99). Hun svarer på en tenkt innvending som hun forutser, og garderer seg dermed for denne innvendingen. Taleren ønsker å snakke om teknologisk utvikling og endring, og før hun presenterer sin *probatio* for endringen, har hun allerede avfeid det åpenbare motargumentet om hvor viktig det er å ivareta retten til personvern. Det første hun sier er at «personvern er viktig» (og det er implisitt at alle har det standpunktet), så

---

³⁷ Videoopptaket viser bare publikum som sitter på de fremste radene, bakfra. Det er vanskelig å si noe om kjønns sammensetningen blant Lunds tilhørere. Om det for eksempel er manndominert blir en spekulasjon knyttet til at næringslivsbransjen for øvrig er mannsdominert.

³⁸ Kristin Halvorsen holdt tale på NHOs årskonferanse i 2006. Jeg har ikke lyktes i å finne den talen, og får derfor ikke sett om hun hadde en annen patoseffekt på publikum enn Kristin Skogen Lund.

³⁹ Jens Stoltenberg har også kongelige til stede blant sine tilhørere, og gjennom analysen av hans tale vil det fremgå at det ikke har betydning for hvorvidt humoristiske appeller fungerer.

det trenger ingen andre å fortelle henne. Men hun påpeker videre at det må håndteres på en fornuftig måte, og viser gjennom det hypotetiske eksempelet sitt at det ikke er tilfellet i dag. Eksempelet illustrerer at regelverket ikke burde være så firkantet at man ikke kan benytte GPS på gamle mennesker som kan rote seg bort, fordi det «jo er et trist senario som vi alle burde være enige i», og det gjør hun på en god måte. Mer virkningsfullt ville det allikevel kanskje vært om hun hadde formulert et retorisk spørsmål som «men er det ikke feil når...?» fremfor å benytte seg av den konstative språkhandlingen «det blir jo feil når...», som hun gjør.

4.2.2 Det et manus ikke kan styre

Taleren fortsetter til det tredje punktet på listen sin, og nå er det kommunesektoren som skal få en gjennomgang.

Da har jeg snakket om konkurranse og jeg har snakket om teknologi. Da er vi fremme ved det siste og tredje området som særlig trenger omstilling. Og det er de mange små kommunene som ikke lenger klarer å løse alle de oppgavene de står overfor. Og fra nyttår fikk kommunene et utvidet ansvar for helsetilbudet til sine innbyggere. Og i de senere årene så har bare kommunenes oppgaver blir flere, dyrere og mer kompetansekrevene. Og samtidig så har vi en situasjon der vi har fraflytting fra mange kommuner, med en påfølgende ”forgubbing” av distriktene, og et tilsvarende press på byene.

Sitatet viser en retorisk tendens som jeg var inne på tidligere: Taleren begynner setningene sine med «nå skal jeg snakke litt om...» eller «da har jeg snakket litt om». En slik inngang til nye saksforhold kan virke uelegant og unødvendig fordi talen er godt forberedt og inndelingen nøye planlagt, men samtidig gjør hun det enkelt for både seg selv og tilhørerne å holde fast ved talens trinn. Språket synes generelt å være lett forståelig. Ved første opplevelse av talen virker det også som om hun er svært direkte, men gjennom innsyn i det skriftlige manuset, kan denne antakelsen svekkes. Variasjonene mellom det muntlige og det skriftlige språket er en naturlig del av actio, men kan også vitne om ineffektivt språk hvor veiene til poengene blir lange. Hyppig bruk av fyllord ved å begynne nesten samtlige setninger med «og» og «og samtidig så», som i dette sitatet, bidrar til at taleren forlenger talens varighet med over tre minutter i forhold til den oppgitte tiden i manuset (se vedlegg 3 og 4). Fyllordene viser seg å være unødvendige i den forstand at det semantiske aspektet ville vært det samme uten (Lakoff 1975). Men selv om fyllord gjør talen mindre *tidseffektiv*, har de en også en pragmatisk funksjon og en mellommenneskelig betydning. Fyllordene gjør fremføringen mindre statisk

og mer løsrevet fra manuset, samtidig som de kan få retoren til å fremstå som høflig, dialogisk og ydmyk ved at ytringene modereres (Fishman 1990).

Til tross for enkelte omveier for å nå poengene sine, er det, på grunn av lite ornamentering, mulig å si at Lund kommer relativt raskt frem til dem, og at retorikken er direkte, pedagogisk og logisk i utformingen. Lund har en saklig stil og et enkelt, forståelig språk. Generelt er tonen upersonlig og logikkstyrt, noe som tradisjonelt karakteriseres som maskulin stil (Jamieson 1988). Det er ikke mange år siden kvinner i offentlige posisjoner underkommuniserte «kvinneligheten» sin, og fremsto som såkalte «mannfolk i skjørt» (Krogstad 1999:50), og brukte det som en delvis bevisst strategi for å få respekt som en autoritet. Om det, de gangene retorikken viser til «maskuline» egenskaper i Lunds tale, er en bevisst strategi fra talerens side, vites ikke, men hun har lenge oppholdt seg på et mannsdominert område og nettopp derfor er det ikke utenkelig at det har påvirket hennes retoriske opptreden i taler som denne. Men feminine taleegenskaper, som dialog- og konsensusdannelse finnes. Talestilen hennes balanserer slik sett mellom kjønnede språkegenskaper «begge veier».

Retoren taler videre om omstrukturering i kommunesektoren, og fremlegger probatio-argumentasjon for kommunesammenslåing:

[...] kanskje det viktigste tegnet på at [kommunestrukturen] trenger endring, det er at kommunene ser det så tydelig selv. For det har vært gjentatte undersøkelser som viser at det er flertall for større og sterkere og færre kommuner. [knokkel-knekk]

Retoren taler videre om hvorfor Norge burde se til Sverige og Danmark når det gjelder kommunesammenslåing. Mest interessant er imidlertid hva som skjer med talerens ikke-verbale kommunikasjon til slutt i sitatet. De estetiske uttrykkene som ble påpekt innledningsvis for denne talen, konstruerer en feminin, kvinnelig taler. Men hva med øvrige kroppslige uttrykk? Og hva betyr det at knoklene som knekkes? Så langt har analysen dreiet seg lite om retorens ikke-verbale kommunikasjon, med unntak av antrekket hennes. En åpenbar grunn til å trekke inn talerens gestikk i sammenheng med sitatet over, er at det oppstår et brudd med det ellers feminine kroppsspråket i talen. Taleren folder hendene sammen og beveger hendene utover så fingerknoklene knekker(!). I en kort tenkepause, etter hun har sagt «større, sterkere og færre kommuner», kommer en klar, overraskende lyd av knokler som knekkes, og taleren ser ikke ut til å legge merke til det selv. Det er en spesiell ting å gjøre i den gjeldende situasjonen, uansett om taleren er kvinne eller mann, og er antakelig heller et resultat av gammel vane enn en del av den intenderte kommunikasjonen.

Knokkelknekk kan også betraktes som en fokusforandrende gest (Kendon 2004) siden den, dersom den kunne høres av tilhørerne, nok ville trekke noe av oppmerksomheten bort fra innholdet i det som blir sagt og mot lyden av den overraskende ikke-verbale gestikken.

Talerens gestikk og mimikk kan gi relevante informasjon som må inkluderes i en diskusjon om kjønnede aspekter ved en talers retorikk og kommunikasjon. Lunds ansiktsuttrykk henger alltid sammen med tematikken og innholdet i ordene hennes. Hun veksler hyppig mellom lystig og alvorlig mimikk; alvorlig når hun peker på problemer, og lystig når løsninger og muligheter presenteres. Gestikuleringen derimot, fremstår ikke like kalkulert, og her observeres både maskuline og feminine trekk som har blitt beskrevet i teorikapitlet (se 3.1.3.4). Lund folder hendene når hun snakker, hun gjør det ofte og på ulike måter. Foldingen, og gestikken for øvrig, er nokså feminin fordi den tar lite plass (Hall 1990). Gestikken er totalt motsatt fra den vi så hos Kristin Halvorsen. Det finnes enkelte nervøsitetsbetingede gester (Kendon 2004) i Lunds ikke-verbale kommunikasjon. Hun fikler mye med fingrene og hun holder armbevegelsene konsekvent innenfor skulderbredde, noe som kan tolkes som at retoren er noe beskjeden. Det ser ikke ut til at hun ønsker å ta mye plass. Den «smale», feminine gestikuleringen er gjennomgående for hele talen. Til tross for tegnene på nervøsitet, virker gestikken allikevel stort sett kontrollert, med unntak av knokkelknekk. Bevegelsene er små, i motsetning til Halvorsen som selvsikkert hevet armen i været gjentatte ganger. Quintilian (gjengitt i Gelang 2008:49) mente at gestene skal være mer distinkte når en taler fremlegger fakta. Lunds tale er i stor grad basert på nettopp fakta, men slike appeller ser ikke ut til å endre gestikken som hovedsakelig består i å folde hender og holde armene tett inntil kroppen.

Etter omfattende, kritisk negativ argumentasjon rettet mot det offentlige og nødvendig endringer for konkurranse, teknologi og kommunesektoren, avslutter taleren i en mer positiv tone, som kanskje kan virke oppløftende for tilhørerne:

[...] La oss møte disse utfordringene sammen, slik vi har tradisjon for i Norge. Og for å låne noen nyttårsord fra statsministeren; la oss fortsette å gjøre et lite land stort. Da trenger vi hverandre, og jo flere utfordringer vi får hver og en av oss, jo mer vil vi trenge hverandre i både privat og offentlig sektor.

Retorens bruk av ordet «vi» varierer gjennom hele talen mellom å vise til «vi» i NHO eller i denne salen, eller «vi» det norske samfunnet eller nordmenn. Oftest refererer hun til sistnevnte – 47 ganger mot 18 ganger til NHO. Hun appellerer til en fellesskapspatos, samarbeid og motivasjon. Å styrke denne fellesskapsfølelsen mot slutten av talen, kan være lurt av henne. Dette «vi-et» hun viser til nå, omfatter også den offentlige sektoren som

gradvis, og tidvis implisitt, har blitt trykket ned gjennom hele talen. Nå er sektoren «tilbake» i samarbeidet og tilhørere fra den offentlige sektoren kan føle at det er behov for dem. Taleren avslutter med en likestillingsappell mellom det offentlige og private.

På talerens vei mot denne avslutningen har patosappellene bygget seg opp. Det kan tenkes at appellene hadde blitt opplevd som sterkere dersom talerens engasjement hadde vært mer synlig og hørbart. Dette engasjementet kunne kanskje ventes mot slutten av talen siden taleren gjennomgående har «holdt seg i skinnet» – hun har ikke tatt noen sjanser utover det mislykkede humorforsøket, verken verbalt eller ikke-verbalt. Som gestikken har også toneleiet i stemmen holdt seg til det som må kunne defineres som behersket og lavmælt – diksjonen viser moderate tegn på talerens eget engasjement for sakene hun fremlegger. Det kan være at hun gjør disse beherskede tilpasningene fordi hun befinner seg på en arena som i stor grad er mannsdominert. Dét, i kombinasjon med tradisjonelle normer for offentlig oppførsel og kvinnelig oppførsel, samsvarer ikke med en overivrig kvinne med tilsvarende gestikk. Voldsom gestikk kan sende henne tilbake til tanker om kvinnelig retorikk som grunnleggende emosjonell. Retoren ønsker å etablere en etos som passer til feltet hun er på og den konkrete situasjonskonteksten – hun er kairosbevisst, om enn litt kjedelig, i motsetning til underholderen Halvorsen.

4.3 Hadia Tajik – nykommeren

Hadia Tajik (29) fra Arbeiderpartiet var fra høsten 2012 og frem til det nylige regjeringsskiftet i høst Norges kulturminister. Hun ble med det tidenes yngste statsråd i landet. 7. januar i 2013 holdt hun en tale i forbindelse med mottakelsen av en offentlig utredning fra *Tros- og livssynspolitisk utvalg* i plenumssalen i regjeringskvartalet (Tajik 2013a) – da altså som kulturminister. Taletittelen, *Det livssynsåpne samfunn, en helhetlig tros- og livssynspolitikk*, indikerer målet for virkningen av utredningen. I tillegg til Tajik holdt lederen for utvalget, Sturla Stålsett, og kirkeminister Rigmor Aaserud innlegg på denne dagen, men selv om de er aktører i den totale situasjonskonteksten, er det Tajiks tale som nå står i fokus. Talen ble holdt under en pressekonferanse i anledning av at utvalgslederen overrekker rapporten de har utformet til kulturministeren, og ble senere publisert på regjeringens nettsider (Tajik 2013b). Retoren viser takknemlighet for rapporten som akkurat har blitt fremlagt, og talen fremstår som en politisk takketale med appeller om etterfølgelse av rapportens oppfordringer. Det underliggende temaet er en felles målsetting

om en helhetlig politikk på området for tro og livssyn, og at aktørene motiveres til å handle på en måte som muliggjør dette.

Generelt om retoren kan det sies at hun fremstår som jordnær og folkelig i sin tale som hovedsakelig karakteriseres som politisk, rosende og fremtidsrettet. Innholdet i talen viser til den positive begivenheten ved fremleggelsen av rapporten saken handler om, og de retoriske appellene oppfordrer til handling i tråd med rapportens formål. Sjangermessig er også denne talen deliberativ med epideiktiske elementer.

Retoren er ikledd en rød kjole som er nokså kroppsnær, men på ingen måte utfordrende. Hun har, i likhet med Kristin Skogen Lund, sorte strømper, svarte sko med moderat hæl og løst hår til skuldrene. Når politikere opptrer offentlig, som de jo gjerne gjør, er det ikke uvanlig at fargene på klærne symboliserer aktørenes partitilhørighet - Tajiks antrekk er intet unntak.

Det er flere aspekter ved Tajiks estetiske og kroppslige uttrykk som likner de som ble påpekt hos Lund. Den feminine, «smale» gestikuleringen er kontrollert og gjennomgående i talen. At gestikuleringen er kontrollert synes gjennom at den er tilpasset det som sies og at den er minimal i størrelse. Tajik beholder armene innenfor skulderbreddes avstand og under brysthøyde gjennom hele talen. Når hun ikke beveger armene sine, er de gjerne plassert i hvilende eller foldet posisjon på bordet foran henne. At hun tidvis støtter seg til bordet, ødelegger ikke for hennes rake kroppsholdning som også er gjennomgående for talen.

Gestikken til en god retoriker skal henge sammen med innholdet i det som ytres (Kjeldsen 2006), og dette mestrer Tajik. Gestikken er behersket og tilpasset det som blir sagt og *måten* det blir sagt på. Hun snakker på en rolig måte og stort sett i lavt toneleie, og dette samsvarer med den beherskede gestikuleringen. Større kroppsbevegelser ville passet til de språklige ytringene dersom de også ble sagt på en annen måte, for eksempel med mer aktivt trykk på sentrale ord, som påpekt hos Halvorsen. Selv om Tajiks retorikk oppfyller kravet om en sammenheng mellom uttrykk og innhold, betyr ikke det at sammenhengen ikke fortsatt ville vært der om armbevegelsene hadde vært «voldsommere». Når patosaspektet tidvis fremtrer i talen, kunne retoren understreket viktigheten ved appellene ved å bruke kroppen sin på en tydeligere måte og aktivt bruke stemmen for å understreke poenger, ikke minst for å vise sitt eget engasjement for det hun snakker om som er særdeles viktig for en positiv etosetablering.

Taleren har en aktiv mimikk. Hadia Tajik fremstår ofte som en blid person gjennom sine offentlige opptredener. Hun har en tendens til å avslutte setninger og poenger med et

smil, også i vanskelige debatter, og denne mimikken gjør situasjonene mildere. Også i denne talen er smilet ofte å se, både når hun snakker om det hyggelige ved å motta rapporten fra utvalget, og når hun ser ut til å ufarliggjøre mer alvorlige, politiske appeller. Selv om hun smiler ofte og mye, fremstår hun stadig behersket – hun virker selvsikker og godt forberedt, og hun har kontroll på det hun snakker om. Retorens lystige humør må imidlertid ikke forveksles med humor eller useriøsitet, for Tajik er ikke humoristisk på samme måte som Kristin Halvorsen, men så taler de også i helt ulike situasjoner. De nevnte aspektene etablerer en etos hos retoren som trygg og troverdig, glad og ydmyk. Men at både de retoriske appellene og den ikke-verbale kommunikasjonen i stor grad virker kontrollert og intendert, kan også gi taleren en etos som noe kjedelig og forutsigbar.

Det er en rapport som er viktig og som er nødvendig. Som reiser viktige prinsipielle og praktiske spørsmål – som óg er veldig vanskelige spørsmål. Og det er jo óg hele poenget med å nedsette et sånt utvalg. Man nedsetter jo ikke utvalg når spørsmålene er enkle.

Etter en kort velkomst til de som er til stede i plenumssalen og en takk for utredningen som er gjort av utvalget, presenterer retoren saksgrunnlaget for hennes tale – debattene rapporten inviterer til som sitatet viser. Den første setningen uttrykkes med en alvorlig, men ikke streng, mine som understreker viktigheten av rapporten og spørsmålene den reiser. De neste to setningene sier hun med et smil om munnen. Denne mimikken er typisk for talen; alvorlige poenger uttrykkes med alvorlig ansiktsuttrykk, før det «ufarliggjøres» med ytringer som presenteres av en smilende taler. Som sagt viser smilingen til retorens trygghet rundt det hun snakker om, og smilene fremtrer ikke i forbindelse med humoristiske innslag. Det kan tenkes at Tajik som ung kvinne og fersk statsråd ønsker å knytte sin etos opp mot seriøsitet og faglig dyktighet, og at hun ikke tar sjansen på at humor kan ødelegge for oppfattelsen av henne som en statsråd med tung kompetanse. Dette viser også at hun er kairosbevisst: Hun opptrer på en måte som egner seg på en pressekonferanse. Retorens etos vil diskuteres videre gjennom talens gang.

4.3.1 Kunnskap trumfer en «svak» etos?

Seriøsitet og kunnskap formidles gjennom hele talen. Men hvorfor er taleren så opptatt av å opphøye sin politiske kompetanse? Forsøker hun å overbevise tilhørerne om at hun er «god nok»?

Min forgjenger ba dette utvalget om å identifisere dilemmaer, og berede grunnlaget for nødvendige debatter, og å gi forslag til løsninger. Utvalget har levert en solid utredning

som er etter de bestillingene de har fått og etter de tidsplanene som de har fått. Og resultatet av arbeidet deres er at vi nå er ett skritt nærmere en mer helhetlig og samlet tros- og livssynspolitikk.

Sitatet legger grunnlaget for å diskutere flere retoriske elementer; den retoriske situasjonen for talen, den deliberative sjangeren og retorens etos. Taleren viser at det ikke var hun selv som har bedt om utredningen fra Tros- og livssynspolitisk utvalg, men hennes forgjenger Anniken Huitfeldt. Selv om Tajik presenterer saken som noe hun er personlig engasjert i, vet vi at det ikke var hos henne engasjementet oppsto. Uansett, hun holder denne talen fordi det er hennes plikt som statsråd for Kulturdepartementet og at rapporten som har blitt fremlagt inngår i hennes politiske ansvarsområde, og det er ikke utenkelig at hun har samme interesser rundt dette som partikollegaen sin.

Sitatet beskriver rammen for *den retoriske situasjonen* talen inngår i. Det *påtrengende problemet* er årsaken til at talen finner sted: Behovet for utredningen som er gjort og diskursen rundt denne som motiverer til å endre situasjonen til noe bedre enn hva som er tilfellet i dag. Videre krever situasjonen et publikum som kan påvirkes av det retoriske budskapet og som senere kan fungere som formidlere av forandringene som ønskes. Publikum er på plass. De *tvingende omstendighetene* som skal avhjelpe det påtrengende problemet, er utvalget som har utarbeidet rapporten og politikerne som skal sørge for at retningslinjene den tilbyr etterfølges (Bitzer 1968). Disse elementene uttrykkes både eksplisitt og implisitt gjennom sitatet over. Det antydes at Huitfeldt så behovet for en politisk endring for tros- og livssynssituasjonen i Norge og at «vi» nå skal jobbe videre for en helhetlig politikk på området, siden utredningen bare er «ett skritt» på veien. Tajiks tale begynner å bane seg vei gjennom politiske appeller for fremtidig arbeid i tråd med rapporten.

I sitatet over får vi også et eksempel på retorens tendens til å gjøre veien til poengene sine lengre enn hva som var planlagt i det skriftlige manuset, en tendens som også fantes i Lunds tale. «Utvalget har levert en solid utredning som er etter de bestillingene de har fått og etter de tidsplanene som de har fått», er et eksempel. Både Lund og Tajik har en saklig stil og et enkelt forståelig språk, men det enkle må ikke forveksles med tidseffektivitet. I manuset var nemlig ytringen over planlagt å være mer effektiv: «Utvalget har levert en solid utredning, helt etter alle bestillinger og tidsplaner». Men som tidligere påpekt ligger det viktige dialogiske egenskaper i denne kommunikasjonsstilen. Det gjenstår å se om bruken av «fyllord» arter seg annerledes hos de kvinnelige enn hos den mannlige taleren. Selvsagt vil det muntlige språket avvike fra det skriftlige, og det kan ha mange positive virkninger i tillegg

til den mellommenneskelige funksjonen. For eksempel kan det styrke talerens troverdighet at hun løsriver seg fra manus. Det er tydelig at Tajik taler ut fra et manus og at hun er godt forberedt, men hun er ikke *for* knyttet til det. Det muntlige språket kan også virke modererende, noe som også styrker talerens ydmyke etos.

Tajik holder talen som en politisk aktør, og situasjonen konstituerer talens *deliberative* tilhørighet. Den politiske talesjangeren kjennetegnes ved å være fremtidsrettet (Kjeldsen 2006) og inneholder argumenter for å skape et bedre samfunn og mane til endring. Alle de tre kvinnelige talerne gjør dette tidvis i sine taler, men i Tajiks tale er dette et mer dominerende sjangertrekk. Den rosende epideiktikken fremgår stort sett bare når retoren takker Tros- og livssynsutvalget for en viktig og godt utarbeidet rapport, og ellers er appellene deliberative.

Taleren fremlegger appeller om det beste for samfunnet. Uten å angripe samfunnet eller mangler ved det direkte, peker hun allikevel mot løsninger som skal medføre en bedring. Tilhørerne får ingen forklaringer på hva løsningene er, men får vite at sådanne finnes. Talens deliberasjon og måten saksinnholdet fremlegges på, kan si noe om talerens etos. Som allerede påpekt, kan det synes som at det viktigste for taleren er å fremstå som faglig sterk og fremlegge en kompetanse som styrker hennes troverdighet som kulturminister. Denne etosetableringen skal poengteres ytterligere.

At det var talerens forgjenger som ønsket den omtalte utredningen, forteller oss, hvis vi tenker oss at det ikke tar veldig mange år å gjennomføre den, at Tajik ikke har vært statsråd lenge. Talerens unge alder og korte tid som kulturminister kan ha betydning for etosetableringen, ikke minst på grunn av den *innledende etos* som taleren tar med seg inn i talesituasjonen. Tajik har en respektert posisjon: Hennes status som kulturminister gir henne anerkjennelse som en dyktig politiker med kunnskap innenfor det departement hun leder. Samtidig er hun regjeringens yngste statsråd. Hva har hennes unge alder å si for hennes etos? Må hun (over)bevise mer gjennom talen sin enn Kristin Skogen Lund og Kristin Halvorsen? Hensikten er ikke å undervurdere taleren, men det kan sies at hun går inn i talesituasjonen med et noe svakere etos enn de øvrige talerne. Men det er nettopp dette en talerpresentasjon ofte handler om; å forbedre en svak innledende etos (Mral 2003).

Tajik er ung og har på mange måter blitt «dyttet» opp og frem i sin posisjon etter omrokninger i regjeringen i fjor høst, og har ikke innehatt posisjonen som kulturminister i lang tid før denne talesituasjonen. Hun har lang tid bak seg som aktiv politiker, men som en profilert offentlig aktør er hun allikevel fersk. «Det norske folk» og tilhørerne til talen hun holdt i plenumssalen i januar, «kjenner» ikke taleren så godt ennå og hun må i større grad

gjøre seg selv kjent og etablere etos gjennom denne talen og andre taler hun holder etter denne.⁴⁰ Lund og Halvorsen har lengre fartstid i offentligheten enn Tajik. De har også som oppgave å opprettholde en etos om høy kompetanse og fagkunnskap, men deres spillerom kan tenkes å være større fordi tilhørerne stoler på deres kyndighet etter mange års bekjentskap. Deres innledende etos er sterkere på grunn av mange års profilering i offentligheten, især gjelder dette for Halvorsen. Hennes avslappede og humoristiske opptreden kan vitne om dette. Tajik må kanskje i større grad opparbeide sitt image som autoritativ statsråd som fortjener respekt fordi hun er ung og «ukjent». Talestilen og sjangrene påvirkes av etos, og vice versa. Derfor holder retoren seg konsekvent til det saklige, hun tar ingen sjanser på å gå utenfor den planlagte deliberasjonen, eller den kontrollerte gestikken. Hun styrker kanskje den etos hun ønsker, men det gjør ikke selve talen spesielt engasjerende for tilhørerne. Men, det er ikke nødvendigvis slik at et «sterkere» innledende etos er utelukkende positivt eller at skillet mellom de kvinnelige talerne viser til en svakhet hos Tajik. De mer erfarne talerne, med høy gjenkjennelse og anerkjennelse, må fremdeles opprettholde sin etos, og det er opp til *tilhørerne* å bedømme om det styrkes eller svekkes gjennom talene de holder.

4.3.2 Språkhandlinger antyder talestilens kjønnede egenskaper

Dramaturgien i Tajiks tale er ikke den mest spennende i dette utvalget, men hun holder seg til den saklige stilen som passer for talesituasjonen. Retoren begynner med å forklare viktigheten av debatter og diskusjoner den gjeldende utredningen åpner for, for så å fortsette, og avslutte, med motivasjonsappeller for å ta de diskusjonene. I Lunds tale ble det gjort en todeling ut fra hvor retoren befant seg i rommet og måten hun brukte det på. I Tajiks tale kan *teksten* begrunne den strukturelle inndelingen. Talen kan deles inn i språkhandlingskategorier som igjen bekrefter det vi har sett om talerens etosetablering som saklig og kunnskapsrik. Språkhandlingen kan fortelle noe mer om talerens etos og retorikk, og de kjønnede elementene ved hennes talestil som eventuelt vil finnes der.

Retoren har en aktiv bruk av den konstative språkhandlingen – hun forteller oss hvordan ting er (se 3.2.1.1), og logosargumentasjonen er gjennomgående forankret til fakta. Tajik tar ikke utgangspunkt i at talens tilhørere besitter den samme kunnskapen som henne selv – det er altså få presupposisjoner. Tilhørerne blir blant annet informert om at «tros- og

---

⁴⁰ Her forsterker jeg på mange måter etosbetydningen hos Hadia Tajik, men det innebærer ikke en konsekvens av at betydningen av de andre talernes etos marginaliseres. Det er ingen sammenheng annet enn at talerne har ulike utgangspunkt og står overfor ulike utfordringer.

livssynsmangfoldet angår alle i Norge», at «[...] 80 prosent av befolkningen er medlemmer av Den norske kirke» og at «[...] antallet tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke øker» parallelt med «antallet mennesker som tilhører disse tros- og livssynssamfunnene». Konstativene fungerer som en slags tidsanvisning: relevansen tidfestes til nåtid og det moderne samfunnet, og innholdet får en implisitt historisk forankring. Innholdet i talen og utredningen blir betydningsfullt fordi det markeres som nødvendig for det norske samfunnet *i dag*. Mangfoldet har blitt rikere og enkelte tros- og livssynsretninger har kommet til eller utvidet seg i Norge i senere tid. Uten en slik utvikling ville det ikke vært like stort behov for den fremlagte rapporten. Sistnevnte aspekt er også en del av Bitzers (1968) begrep om den retoriske situasjonen og det påtrengende problem.

«Bredde har vi alltid hatt i landet vårt. Men det er ingen tvil om at hverdagen har blitt mer sammensatt enn før», er enda et eksempel på den konstative språkhandlingen som også angir den historiske forankringen. Her har taleren endret ytringen fra å bruke «Norge» som sto i manuset, til «landet vårt». Ordvalget gir tilhørerne en eierskapsfølelse til det taleren snakker om, og denne fellesskapsretorikken går igjen flere steder. Det er *vi* som trenger debatter, det er *vi* som ønsker de beste løsningene, det er *vi* som ikke starter med blanke ark, og politikken angår *oss alle*. «Vi» refererer ikke bare til de ansvarlige politikerne, men oftest til «det norske folk» og samfunnet for øvrig. At retorikken er inkluderende og forsøker å bygge relasjoner, er typisk for den feminine talestil (Jamieson 1988; Tannen 1991). Dette aspektet er et eksempel på konvensjonelt definerte *kvinnelige*, språklige egenskaper som finnes i denne talen.

I tillegg til den eksplisitte fellesskapsretorikken, finnes en usagt likestillingsretorikk som også tyder på en kvinnelig, inkluderende stil. Hun danner for eksempel ikke noe hierarkisk bilde av de ulike trossamfunnene selv om hun snakker om et mangfold. Retorikken påpeker at *vi alle* skal jobbe *sammen* for å nå et *felles* mål. Det er smart av taleren å ikke gå inn i noen diskusjon om ulike religiøse grupper - hun holder fast på likestillingsretorikken og rapportens formål om å bidra til en helhetlig politikk på området for tro og livssyn. Det motsatte ville svekket hennes etos som inkluderende kulturminister, noe som antakelig er et mål for henne som representant for sosialdemokratiet. Skiller mellom oss/dem eller vi/de, ville også skadet talerens etos. Et annet kvinnelig element, med utgangspunkt i at menn drives mer av konkurranse (Jamieson 1988), er at hun unngår konflikt og åpenbare innvendinger. Det er tenkelig at andre politiske partier, særlig til høyre for Høyre, kan ha motstridende interesser vis à vis Tajik, Arbeiderpartiet og utvalget som har fremlagt rapporten, men taleren viser ikke noe behov for å trekke frem andre politikere som kanskje ikke ønsker de samme

godene som henne selv. Når ingen er navngitt, er heller ingen direkte pålagt kritikk eller skyld for at en endring er nødvendig. Hun fokuserer mye på Norges kristne kulturarv selv om hun snakker om mangfold. Med tanke på disse potensielle motstanderne kan det være et smart trekk, kanskje også fordi talerens muslimske bakgrunn inngår i hennes innledende etos. Tilhørerne kjenner uansett til at hun er muslim og hvilken likestillingspolitikk Tajik og hennes parti står for – hun trenger ikke å eksplisere dette ytterligere selv.

Gestikuleringen som observeres hos taleren har blitt karakterisert som smal. Det er stort sett gjennomgående, med unntak av en pekefinger som opptrer én gang og som løftes over brysthøyden. Tajik sier at «[...] det er viktig å huske: [...] vi starter ikke med blanke ark» og når hun sier dette, retter hun fingeren mot taket. Pekefingeren, eller «indikasjonsfingeren» direkte oversatt fra engelsk, brukes oftest når hensikten er å peke *på* eller *mot* noe, det kan være et objekt, sted eller en retning. Peking etablerer et nødvendig bånd mellom det som blir sagt og omgivelsene, og refererer til innholdet i ytringen (Kendon 2004). Bruken gir ingen mening uten kontekst – sammen med konteksten bidrar gestikken til å forstå ytringen. Men er det en sammenheng mellom peking og kjønn? Høyst sannsynlig er også dette aspektet situasjons- og bruksbetinget. Men *måten* pekefingeren brukes på kan være feminin eller maskulin. Et eksempel kan være i en debatt eller samtale med to uenige aktører, hvor den ene retter pekefingeren mot den andre i sammenheng med argumenter om at den personen tar feil. Fingeren brukes da på en måte som virker konfliktsøkende og kampretorisk, og i tradisjonell forståelse av språk og kjønn inngår pekefingeren her i karakteristikken av en mannlig talestil. Så, hva med Tajiks peking? Den refererer til innholdet i ytringen, men peker ikke på noe konkret. Den brukes som et nota bene-merke; «husk dette, og glem det ikke». Bruken er kontant, men ikke aggressiv, og bærer ikke preg av å virke verken maskulin eller feminin.

At arkene ikke er blanke, gir en referanse til norsk tradisjons- og kulturarv:

Norge [har] en kristen-humanistisk arv. Den blir gjenspeilet i små og store sammenhenger. I juletradisjoner. I tekstene til store diktere som Peter Dass og Thomas Kingo. Og den kristen-humanistiske arven, den bærer vi óg med oss videre.

Ytringen er enda én som inngår i den konstative språkhandlingskategorien, og denne gang legges den frem med en patosappell til den norske folkesjela. Referansen kan som nevnt være et retorisk sjakktrekk. Taleren viser til norsk tradisjons-, kultur- og litteraturhistorie. Referansene er nok et eksempel på at en etos som kunnskapsrik og

faglig sterk statsråd, er den som etableres gjennom talen. Det er uvisst om hun faktisk har lest verkene til de nevnte dikterne, men det er heller ikke avgjørende. Hun fremstår som belest, noe som styrker hennes kompetanse og kunnskap om norsk kulturarv, og dermed hennes etos som verdig kulturminister. Referansen styrker også oppfattelsen av retors allsidige kompetanse med tanke på hennes muslimske bakgrunn. Som tidligere påpekt: Hun vektlegger viktigheten av Norges kristne kulturarv, men fremlegger også mange probatioargumenter for et trosmangfoldig samfunn gjennom denne talen.

Når talen nærmer seg en avslutning går Tajik etter hvert over til den direktive språkhandlingen som oppfordrer tilhørerne til handling (se 3.2.1.1).

Snakk frimodig om tro, tvil og ikke-tro. Snakk frimodig om de dilemmaene og de problemstillingene som tros- og livssynsmangfoldet reiser. Snakk frimodig om mulighetene som et sånt mangfold måtte gi.

Av alle talerne er hun den eneste som kommer med direkte handlingsappeller til tilhørerne sine. Hun er også den eneste som selv tar på seg et handlingsansvar som skal sørge for at utredningens foraninger skal settes til verks i politikken:

Det er óg sånn at det er et flertall av departementene som er berørt av de forslagene til tiltak som utredningen legger opptil. Og jeg vil sørge for skikkelig forankring i hvert enkelt av disse departementene. Det er viktig at fagdepartementene óg vurderer forslagene på sine felt.

Dette er det siste Tajik sier før hun introduserer neste taler, Rigmor Aasrud. Ytringen inngår i den kommissive språkhandlingskategorien som innebærer talerens forpliktelse til selv å gjøre noe, i motsetning til den direktive språkhandlingen. Dette er den eneste gangen taleren refererer til seg selv. Den tradisjonelle oppfatningen av at kvinner har en tendens til å trekke frem hendelser fra eget liv for å eksemplifisere poenger, er ikke et retorisk aspekt ved Tajiks talestil. Det er ingen synlige personlige referanser og eksempler fra retorens privatliv – altså en «maskulin» retorisk stil. Hun holder seg, som nevnt, til fakta og den fremtidsrettede politiske appellen. Eksempelet viser at retorikken og bruken av «jeg» ikke viser til talerens *kvinnelige* etos, men at hun snarere opphøyer sitt *politiske* etos ved å understreke sitt politiske ansvarsområde og at hun tar sin oppgave som kulturminister på alvor.

Mangelen på personlige referanser kan for øvrig ses i sammenheng med hennes vanlige, offentlige fremstilling av seg selv: Hun svarer helst på politiske spørsmål, og holder det private privat. «[...] jeg deler generelt ikke privatlivet mitt, og kommer ikke til å gjøre mer av det i fremtiden heller», har Tajik sagt i en uttalelse til *Dagbladet* (1.12.12). Hun ble privat da hun bekreftet rykter om kjærlighetsforholdet sitt til Høyre-mannen Stefan

Heggelund, men hun gjorde det av *politiske* hensyn: «Når det er en reell mulighet for at de kan sitte på Stortinget for hvert sitt parti, er ikke forholdet bare en privatsak. Det er relevante opplysninger for velgerne» og «derfor er det ryddigst å fortelle det selv», mente Tajik (ibid.).

Hennes prioriteringer rundt egen profilering i mediene, henger også sammen med den gjennomgående etosetableringen gjennom denne talens sterke, saklige logosargumentasjon. Den *politiske* aktøren er synlig og den fremstilles i stor grad gjennom en mannlig, saklig stil. De kvinnelige elementene, som vurdert ut fra den tradisjonelle forståelsen, synes best gjennom talerens gestikk og mimikk, men også at hun avstår fra konklusjoner. Kanskje er hun redd for å fremstå som konstaterende og bastant, og søker derfor å danne et blide av seg selv som ydmyk.

4.4 Jens Stoltenberg - mannen

Det er fristende å gi tidligere statsminister Jens Stoltenberg (53) det uoriginale kallenavnet «Pikenes Jens» i forbindelse med talen blikket nå rettes mot.⁴¹ Sjelden har uttrykket passet bedre. Dog, uttrykket brukes ikke her i tråd med dets opprinnelige betydning: Selv om enkelte kvinnelige tilhørere kanskje lar seg sjarmere av den engasjerte, patosfylte festtalen, er det ikke snakk om en typisk forføringskunst i Stoltenbergs tale. Den siste talen i analyseutvalget er en hyllest til kvinner og året 2013 – året for hundreårsmarkeringen av kvinners stemmerett. Stoltenberg bidrar til denne markeringen gjennom sin tale *Hvordan kvinnene forandret Norge* i Kilden kulturhus i Kristiansand på selveste kvinnedagen, 8.mars i 2013.

Talen ble holdt som ett av flere bidrag i samme forestilling hvor Ingrid Bjørnov og Kari Slaatsveen blant annet humoristisk introduserte en ny tidsforståelse: anno Gro, år 1982, og før og etter Gr. (NRK TV 2013), med referanse til den mer etablerte før og etter Kristus. Forestillingens og konsertens mange bidrag hedrer kvinnen og kvinnehistoriens utvikling de siste hundre årene, og store deler av æren får nettopp tidligere statsminister Gro Harlem Brundtland. Stoltenberg er ingen dårlig kandidat til å utføre epideiktiske hyllingsappeller i denne sammenheng, i hvert fall ikke om han kan få si det selv.⁴²

Statsministeren er ikledd en mørk dress, sorte pensko og et rødt slips, som er hans partis politiske symbolfarge. Han holder en epideiktisk tale med deliberative elementer.

---

⁴¹ Når jeg videre kaller Stoltenberg for statsminister er det med utgangspunkt i posisjonen han hadde på tidspunktet for talen.

⁴² Sitat om dette presenteres i avsnitt 4.4.1

Denne sjangerbalansen har vi så langt også sett i varierende grad hos de tre kvinnelige talerne. Men situasjonskonteksten rundt denne talen er den eneste som er en klar og tydelig definert festsituasjon. Allikevel er det ikke bare den epideiktiske sjangeren som utspiller seg her. I begynnelsen bekrefter retorikken den festlige begivenheten, men etter hvert går den over til å bli mer deliberativ gjennom sine politiske og moralske appeller. Ytringene går fra å se tilbake på historien til å peke fremover i tid – begge tidsanvisningene vitner om sjangertilhørighet til henholdsvis den epideiktiske og den deliberative (se 3.2.4). Som statsminister, og politisk aktør som taleren hovedsakelig er, er det riktig av Stoltenberg å være tro mot sin rolle og posisjon ved å inkludere de politiske appellene i denne, i utgangspunktet, festlige talen. Hans innledende etos bærer med seg forventninger om at han skal ta et politisk ansvar i enhver situasjon.

Sjanger og actio, og deri talerens talestil, kan sies å påvirke retorens etosetablering gjennom talen. Som regel opptrer Stoltenberg i talesituasjoner som bærer preg av å være politiske og på en tydeligere måte deliberative, enn hva denne talen gjør. Det kan virke forfriskende for et norsk publikum å se landets statsminister i nye situasjoner og at han er morsom, som publikum bekrefter at han er gjennom ivrig respons. Det kan styrke hans etos fordi tilhørerne blir kjent med nye menneskelige sider ved ham. På den annen side kan hans politiske etos svekkes dersom enkelte tilhørere anser talen som statsministerens forsøk på å være en «show man», og at de dermed reagerer på at han svikter sitt politiske ansvar. Det poenget er allikevel satt på spissen – hans status som autoritativ politiker kan ikke sies å drukne i de epideiktiske elementene. Retorens positive etos er en positiv konsekvens av *sjangerbalansen* taleren praktiserer. Sjangersamspillet og retorikken fungerer i denne konteksten fordi publikum bekrefter talerens appeller, enten de er politiske eller humoristiske, gjennom kontinuerlig anerkjennende tilbakemeldinger i form av applaus, latter og jubel – ikke ulikt det vi så i Kristin Halvorsens tale.

Talens struktur kan deles i to av et skille mellom den epideiktiske og den deliberative sjangeren: Den første delen er dominerende epideiktisk, den andre delen overveiende deliberativ. Den samme todelingen bekreftes ytterligere gjennom actios oppbygging. Talerens mimikk synes også å være knyttet til taledelenes sjangertilhørighet: I den første delen smiler han mye, i den andre er mimikken mer alvorlig. Gjennom hele talen står Stoltenberg fritt på gulvet uten et bord eller liknende foran seg, i motsetning til de tre andre talerne.

I den første delen, den epideiktiske, er fremføringen løsrevet fra manus. Dette er den delen av talen hvor retoren ubegrenset hyller kvinner, både i et historisk og et samtidig

perspektiv. Her fremstår taleren trygg på sitt budskap, noe som illustreres ved at han taler fritt og troverdig, kun med få blikk ned mot notatene han holder i hendene sine. I den andre delen, den deliberative, rettes blikket fremover i tid, og det finnes en patos- og logosdominans. Her kan det synes som at taleren er redd for å glemme noe, og sørger derfor for at alle appellene kommer frem ved at han i større grad binder seg til manuskriptet. Med dette i bakhodet reiser et relevant spørsmål seg: Hvordan påvirkes retorens talestil av tilknytningen til sjanger og manus?

4.4.1 Nøkkelen til den norske suksessen

Den epideiktiske første delen av talen innledes med en saksopplysning som forteller tilhørerne hvorfor de alle er samlet i kulturhuset: «Vi skal feire dobbelt. Vi skal feire den internasjonale kvinnedagen. Og vi skal feire hundreårsjubileet for at alle fikk stemmerett i Norge».

Stoltenberg presenterer grunnlaget for talen; at kvinnedagen og den historiske stemmerettsmarkeringen skal feires. Taleren bygger med dette grunnmuren for den retoriske situasjonen, både med Vatz' og Bitzers forståelse av den.

Sitatet er et eksempel på to retoriske aspekter som er gjennomgående for hele talen: talerens gestikk, i likhet med den «smale» hos Kristin Skogen Lund og Hadia Tajik, og muntlige avvik fra talemanuset. Når Stoltenberg går inn i talesituasjonen, er kroppsspråket hans som mange tilhørere kjenner det fra før: Hodet «rister» i små bevegelser eller kastes forover eller bakover, tidvis med overkroppen i samme retning. Gestikuleringen med armene kjennetegnes ved at hånden strekkes ut og at håndflaten vender inn mot kroppen mens armen er like utenfor midjen til taleren. Retoren har manusnotater med seg på scenen som han stort sett holder fast i med begge hender samlet foran kroppen. Det er tenkelig at notatene begrenser gestikken til en viss grad. Mange kjenner til Thorvald Stoltenberg, Jens Stoltenbergs far, og vil kanskje gjenkjenne gestikken fra ham. Det kan være at talerens gestikulering er et resultat av farsarv, men det utelukker selvsagt ikke at kroppsspråket hans har en retorisk betydning og virkning. Kendon (2004:15) påpeker, som vi har sett, at gester oppfattes som kontrollert av taleren, men de er ikke nødvendigvis bevisste av den grunn. Kendon trekker frem umotivert nikking med hodet som et eksempel på ubevisste, nervøsitetsbetingede gester, men hevder videre at slike ofte er en del av retorens gamle vaner. Stoltenberg har vært i offentligheten i såpass mange år at vi har blitt godt kjent med hans sedvanlige hodegestikk. Dette, i tillegg til hans lange erfaring som offentlig taler, gjør at hans

hyppige, små hodebevegelser kanskje heller kan vurderes som gammel vane enn som tegn på nervøsitet.

Ytringen eksemplifiserer retorens minimale bruk av unødvendige bindeord og småord, i motsetning til hva som ble påpekt hos de to nevnte kvinnene. «Og» blir i denne sammenheng brukt til å utføre oppgaven om å knytte de to sakselementene sammen. Dette skiller seg fra hvordan Lund og Tajik bruker ordet. Stoltenbergs retorikk er mer direkte og han kommer forttere frem til poengene sine, og kommuniserer med dette i tråd med «maskulin» effektivitet (Jamieson 1988). Det gitte eksempelet gjelder for brorparten av ytringene i talen.

Det er ikke et totalt fravær av «fyllord», som de kalles her, men tendensen er betydelig svakere hos den mannlige taleren. Stort sett blir ordene brukt der det er plassert på grammatisk korrekt sted. Men det finnes unntak hvor han begynner setninger med «og» eller erstatter det med andre ord som «for» og «så». En grunn til å påpeke disse ordvalgene hos disse tre talerne, er at de er resultater av *actio*. Det skriftlige manuset talerne forholdt seg til i forkant av talefremføringene, viser at fyllordene kommer av muntlige tilpasninger og at det ikke var planlagt. Det interessante er at bruken varierer mellom kjønnene, og at det medfølger en oppfatning av det kvinnelige språket som mindre effektivt siden tendensen er sterkere hos kvinnene. Her er det imidlertid snakk om effektivitet i *tid*. Kommunikasjonsmessig, hvor målet burde være å etablere en god kontakt mellom taler og tilhørere, er ikke nødvendigvis et direkte, saklig og tidseffektivt språk det mest virksomme.

Stoltenberg er mer «dialogisk smart» når han gir publikum en rød tråd å forholde seg til ved tidvis å fortelle hva som skal bli sagt før det faktisk blir sagt. Han mener selv at han er riktig mann for talesituasjonen:

Og så skal jeg fortelle dere at sjelden har jeg følt meg mer kvalifisert og berettiget til å være med på en ordentlig jentekveld [latter og applaus]. [...] fordi jeg har tross alt en oppvekst og en bakgrunn preget av to veldig sterke og veldig likestilte kvinner...: *Moren min* hjemme og *Gro Harlem Brundtland* på jobben [latter og applaus]. Så slik sett føler jeg meg som et ektefødt barn og produkt av den norske likestillingspolitikken. Og det er jeg stolt av!

Den mannlige taleren er den eneste som opphøyer sin egen etos, men han gjør det ikke på en måte som får tilhørerne til å reagere negativt og å se på ham som en usympatisk politiker. Taleren bruker en personlig referanse og kan med det begrunne poengene sine ved hjelp av ting han har opplevd selv. Han gir et bilde av hvorfor han holder denne talen og han er stolt av oppveksten sin med sterke, likestilte kvinner. Publikum synes å sette pris på det han sier – de ler og applauderer, og viser med det at de anerkjenner retorens uttalelse. I likhet med

Halvorsen mottar han applaus og latter med over sju sekunders varighet flere ganger. Stoltenberg lar tilhørerne vente litt i spenning før de får vite hvem de to kvinnene er. Selv om fasiten antakelig ikke kom som et sjokk, spiller det manglende overraskelsesmomentet ingen rolle – tilhørerne ler og retoren lykkes i å frembringe ønskede følelser hos dem. Hans stolthet og referanse til eget liv øker troverdigheten og oppfatningen av at han er glad for å få bruke kvelden på å hylle kvinner, og at han derfor mener det han sier. Samtidig opphører han ikke bare sin egen legitimitet for å holde denne talen, men han gir implisitt sitt eget parti, via Gro og Karin Stoltenberg, æren for det som er godt ved norsk likestillingspolitikk.

[...] Jeg er også stolt av å få lov til å skryte av norske kvinner. Og jeg skal fortelle at når jeg møter regjerings- og statssjefer fra andre land, så spør de nesten alltid om to ting: De spør om oljen. Og så spør de om de norske kvinnene. For de lurer alltid på hva hemmeligheten er bak den norske suksessen. Da svarer jeg som sant er, KVINNENE! [latter, jubel, applaus]

Stoltenberg gir kvinner nærmest all ære for det norske velferdssamfunnet. Sjangeren i denne delen av talen er utvilsomt epideiktisk – det fremlegges kun hyllest og probatio-argumenter. Videre taler han om den norske likestillingen, også her går rosen til kvinner som har «forandret Norge, samfunnslivet, arbeidslivet, privatlivet og familielivet». Man kan begynne å lure: Hva har egentlig menn bidratt med? Videre får kvinner nemlig også æren for positive egenskaper ved den moderne mannen:

Streng tatt har dere også forandret oss menn [humring fra salen]. [...] Norske menn har jo tradisjonelt vært veldig for likestilling. Bare kvinnene ikke blandet mennene bort i det [latter]. Nå tar vi pappaperm med glede. Også det skal vi takke kvinnene for.

Igjen, de rosende appellene er grenseløse. Publikum applauderer og ler omtrent ved hver mulighet de får, og det er tross alt tilhørerne som best kan bestemme om retoren lykkes med sin utforming av etos, logos og patos. Men den kritiske leser som ikke deltar direkte i talesituasjonen, kan vurdere det annerledes. Når så mye ros fremlegges, kan det være troverdig? Eller tar de humoristiske patosappellene så stor plass at all logikk forsvinner? Kan kvinner få æren for alle disse tingene? Taleren tilpasser seg situasjonen, han vet han skal holde en festtale til markering for kvinners stemmerett på kvinndagen. Kairos, om å si de riktige tingene til rett anledning, begrunner at retor tar kloke retoriske valg i denne talesituasjonen. Det hadde kanskje ikke egnet seg med ris, uansett hvem det var rettet mot. Talerens standpunkter presenteres gjennom konstativer og presupposisjoner, og han tar for gitt at andre er enige med ham. Han tar allikevel et lite forbehold etter å ha fastslått at norske menn «tradisjonelt har vært for likestilling», ved å følge opp med at «kvinnene ikke måtte blande mennene bort i det». Men nå «er det slik» at menn allikevel må takke kvinner for at de

selv ønsker å ta pappaperm. Det er relevant å tenke at omfattende politiske prosesser har ført til dagens verdier omkring disse tingene, hos både kvinner og menn, men slike politiske fakta og logos vies ikke stor oppmerksomhet i denne epideiktiske delen av talen.

Ytringen markerer slutten av den delen av talen som kan karakteriseres som frittalende kvinnehyllest. Og om de politiske appellene har vært få så langt, retter taleren opp i den mangelen i siste del av talen. Retoren går over til politiske og moralske appeller som mer eller mindre leses fra manus. Dette sjangerskiftet endrer stemningen i talen. Etosetableringen og patos endres til det deliberativt moralske og saklige.

4.4.2 Ikke glem de moralske appellene!

I sjangerovergangen fra den epideiktiske til den deliberative, går taleren fra å snakke mer eller mindre frigjort fra manus, til å knytte seg mer til det og fokusere mer på det politiske innholdet. Når Stoltenberg i større grad binder actio til manuskriptet, kan det synes som om han gjør det fordi han nødig vil risikere å glemme de viktige, planlagte appellene. Ved inngangen til talens andre del, etablerer retor en ny stemning. Han beveger seg fra det lystige og humoristiske til det seriøse og politiske. I tillegg til den endrede tonen, blir også gestikuleringen mer begrenset i denne delen og mimikken går fra smil til alvor. Her må alt være riktig og det gjelder å spille på andre følelser hos tilhørerne. Tilknytningen til manus gir retoren en annen type troverdighet enn i første del av talen. Selv om actio er bundet til manus svekker ikke dette opplevelsen av taleren som trygg og selvsikker. Det skyldes at manuspresentasjonen ikke forsøker å være noe annet enn nettopp det den er. Taleren markerer dette ved å endre diksjonen til å minne mer om høyttlesning, og slik opprettholder han sin troverdige etos.

Vi skal ikke finne oss i at kvinner blir undertrykt i navnet på en Gud, en religion eller en tradisjon. Og vi skal ikke tro at vi er i mål, at alt er i orden. I uformelle og formelle rom er makten fortsatt skjevt fordelt. Vi skal også vokte oss, slik at våre døtre ikke en dag våkner til et kaldere og mindre likestilt Norge.

De retoriske appellene innebærer nå nostalgi, en frykt for at barn av fremtiden skal oppleve en verre samfunnssituasjon enn dagens, og en motivasjon for å opprettholde det likestilte samfunnet, men stadig jobbe for en ytterligere positiv utvikling.

Fryktappellene er ikke direkte «skumle», men han tar opp en aktuell problemstilling når han indikerer at kvinners undertrykking i navnet på en Gud *kan* forekomme. Det kan tenkes at han implisitt refererer til det moderne, sammensatte samfunnet og innvandringspolitikk, og for eksempel til hijabdebattene som stadig dukker opp. Denne

aktualiseringen gjør appellen hans mer virksom fordi han snakker om noe nært, og det er i tråd med Aristoteles' (2006, bok II, 1382b) tanker om når slike appeller fungerer.

Appellene om at «vi ikke er i mål» og at vi derfor skal jobbe videre begrunnes av retoren: «100 år har lært oss at vi når lengst når kvinner og menn deler på arbeid, ansvar og ære. Da har vi kraft til å bryte grenser. Gi flere en bedre hverdag. Tenne nye drømmer.» Dette «vi» som taleren snakker om, er «det norske folk». Han maner opp til en selvtillit hos tilhørerne og en følelse av at vi alle har noe å bidra med for å opprettholde og oppnå et ytterligere likestilt norsk samfunn. I talen har han gått fra å opphøye sin egen etos og relevans for talesituasjonen, til «hemningsløst» å hylle kvinnene og fremstille dem som roten til alt godt, for så å opphøye «folkets kraft». Han appellerer til nordmenns fellesskapsfølelse og stolthet for hva *vi sammen* har utredet og oppnådd. «La dette være ånden som preger feiringen her i kveld og hele året som skal markere stemmerettsjubileet», er det siste taleren sier før han erklærer stemmerettsjubileet for åpnet og mottar en stor applaus fra publikum.

Patosdominans er gjennomgående for hele talen, men den arter seg på ulike måter i de to delene. I talens første del virker patos gjennom humor, mens den i andre del spiller på nostalgi, frykt og motivasjonsappeller for handling. Patos' virkning varierer, ikke bare på grunn av appellenes ulike form, men også på grunn av talerens tilknytning til manuskriptet sitt – en tilknytning som er betydelig sterkere i del to enn i del én. Stoltenberg gløtter på manuskriptet også i talens første del, men talen oppleves der som fri og spontan. Også fordi den første delen er betydelig lenger enn den andre, er det inntrykket av den morsomme Jens, med rause komplimenter og god moral som huskes best.

Det er få ting ved Stoltenbergs retorikk som etablerer noe markant skille mellom det mannlige og det kvinnelige. Han veksler mellom personlige referanser og fellesskapsappeller, og opphøying av sin egen posisjon og konstaterende ytringer om samfunnet – en veksling mellom det konvensjonelt feminine og maskuline i offentlig tale. I begge av talens to deler, fremstår retoren som bestemt, han vegrer seg ikke for å bruke ordet «skal». Taleren bruker mange konstativer, men *måten* han bruker denne språkhandlingskategorien på, skiller seg for eksempel fra Tajiks ved å være mer bastante. Det synes ikke som om Stoltenberg har noen frykt for å fremstå på den måten, han stoler på sin egen legitimitet til å ta moralske vurderinger og trekke politiske beslutninger.

4.5 Oppsummering av analysene

Etter analysene skal det nå være mulig trekke noen slutninger om hvordan de teoretiske beskrivelsene av «kvinnelige» og «mannlige» språkkvaliteter kan overføres til dette utvalget offentlige taler. Jeg gjentar poenget om at generelle antakelser på dette området er problematisk fordi det alltid vil finnes store individuelle variasjoner, selv om teoriene til dels fremstår generaliserende. Og allerede her kan konklusjonen trekkes om at store individuelle variasjoner også gjelder for analyse materialet i denne oppgaven.

Før jeg i neste kapittel går videre med de konkluderende betraktningene, skal jeg som forespeilet avslutte dette kapitlet med en tematisk oppsummering som sammenfatter analysene av alle talenes actio.

4.5.1 Sjanger

De fire talerne står overfor ulike talesituasjoner, som vi nå kjenner til: Hadia Tajik mottar en rapport fra Tros- og livssynsutvalget, og holder deretter et innlegg på en pressekonferanse i forbindelse med dette; Kristin Skogen Lund holder et åpningsforedrag på NHOs årlige konferanse; Jens Stoltenberg holder en tale på stemmerettsjubileet i Kristiansand; Kristin Halvorsen holder et innlegg på Arbeiderpartiets landsmøte.

I alle talene finnes en balanse mellom den deliberative og den epideiktiske talesjangeren. Balanseforholdet varierer imidlertid noe og åpner for at talene kan deles i to: Tajik og Lunds taler er deliberative med epideiktiske elementer, mens Halvorsen og Stoltenbergs taler er epideiktiske med deliberative elementer. De epideiktiske appellene som fremlegges av de fire retorene inneholder stort sett ros – det er bare Lund som tidvis riser, og da hovedsakelig i form av å påpeke ting som ikke fungerer i den offentlige sektoren.

Sjangertilhørighet påvirker retorenes talestil gjennom deres kairosbevissthet – at hva som er riktig å si, og på hvilken måte, varierer ut fra talesituasjonen. Dette innebærer en vesentlig forskjell i hvilke appeller som er passende i de deliberative versus de epideiktiske delene av talene. For eksempel oppstår da en forskjell mellom Tajiks tale som inneholder mest deliberasjon og den epideiktiske delen av Stoltenbergs tale.

4.5.2 Talestil

Retorenes talestil har blitt vurdert ut fra karakteristikkene som er gitt av kjønsspesifikk språkatferd i oppgavens teoridel. Det er interessant å vurdere om Stoltenberg holder seg til

mannlig effektivitet, objektivitet og fornuft; om hans tale er faktabasert, analytisk og organisert. Og om subjektivitet, følelser, personlige referanser, nervøsitet, forsoning og samarbeid preger kvinnenens retorikk (se 3.1.3).

Svaret er at både de mannlige og kvinnelige karakteristikkene finnes hos alle talerne. Halvorsen er morsom, subjektiv og analytisk; Lunds tale er basert på fakta og den er organisert, analytisk, dialogisk og rasjonell; Tajik er den mest upersonlige av alle og hun er ryddig, forsonende og analytisk; Stoltenberg er effektiv og både subjektiv og objektiv.

Lund og Tajik baserer seg i størst grad på logikk og fakta, og dette henger altså sammen med hva som er passende for talens sjanger og situasjon. Halvorsen og Stoltenbergs taler er også faktabaserte og rasjonelle, men deres taler inneholder mange rosende appeller. Dermed kan en todeling gjøres: Tajik og Lund opplyse tilhørerne ved å demonstrere kunnskap. De etablerer etos som kunnskapsrike og kompetente aktører på sine felt. Halvorsen og Stoltenbergs *hovedoppgaver* synes å være å bevege og underholde.

Et fellestrekk ved alle talerne er at de forsøker å oppnå konsensus med tilhørerne sine. Alle forsøker til en viss grad å etablere en felles forståelse for saksforholdene som presenteres og språkhandlingene som forteller hvordan ting er. De saklige, politiske appellene som fremlegges i talene, søker fellesskap gjennom inkluderende retorikk og invitasjon til videre arbeid som «alle» skal samarbeide om og som vil være til det beste for alle – enten det gjelder regjeringssamarbeidet Halvorsen snakker om eller «det beste for det norske samfunnet» som de tre andre overordnet snakker om. Dette har blitt beskrevet som typisk for en kvinnelig kommunikasjonsstil, men er altså noe som også betegner den mannlige retorens tale og som delvis ligger i den deliberative sjangeren.

Selvtillit rundt appellene som fremlegges, politiske og epideiktiske, kommer til syne gjennom bruk av den konstative språkhandlingen. Stoltenbergs konstativer er av en mer bastant art enn dem hos særlig Lund og Tajik, og minner om karakteristikken av det maskuline språket. Den mannlige taleren er ikke redd for å konkludere eller legge frem påstander som at «norske menn tradisjonelt har vært for likestilling» og «nå tar vi pappapermisjon med glede». Lund og Tajiks konstativer arter seg noe annerledes: De beskriver hvordan ting er og burde være, men modererer ytringer som kan fremstå bastante eller belørende. Dette fremstiller en mer ydmyk etos og kommunikasjonsstilen virker dialogisk og inviterende. Tajiks konstativer innebærer ikke nødvendigvis konklusjoner, men hun viser selvtillit når hun presenterer hva slags debatter, «frimodige og fryktløse», som trengs om tros- og livssynspolitik. Når Lund påpeker mangler ved offentlig sektor,

modererer hun angrepene ved å si «vi» i stedet for «dem» og legge til garderinger som «eller noe sånt» eller «det er vel».

Talernes retorikk preges i liten grad av emosjonsstyrte appeller og personlige referanser. Men enkelte referanser med utgangspunkt i personlige erfaringer finnes, med unntak av Tajik. Stoltenberg er den mest subjektive taleren: Når han snakker ut fra egen erfaring, trekker han inn sin mor og forteller hvordan han besvarer spørsmål han møter fra statsledere i andre land. Kristin Halvorsen innleder sin tale med en personlig referanse om hvordan hun ble sosialisert i politikken gjennom Hanna Kvanmos skole. Lund har én subjektiv beskjedenhetsstopos om hvor ofte hun jogger, men denne er av en mindre privat art enn Halvorsens og Stoltenberg personlige referanser. Altså er det to kvinnelige talere som har den mest objektive talestilen – noe som henger sammen med talesjangeren, som påpekt.

Nordenstam (1998) har trukket frem det å hevde sin egen posisjon i samvær med andre som typisk for maskulin atferd. I så fall, er det kjønnet atferd å opphøye sin egen etos? Tajik forplikter seg til å følge opp arbeidet tros- og livssynsutvalget legger opp til i alle departementer og uttrykker at hun håper problemstillingene utvalget reiser vil bli diskutert. Å ta på seg ansvar og myndighet til å følge med på andres arbeid («og jeg vil sørge for skikkelig forankring i hvert enkelt av disse departementene»), kan vurderes som en måte å opphøye egen etos på. Men den mannlige taleren er den eneste taleren som *eksplisitt* opphøyer egen etos: Han presenterer seg selv som et «ektefødt barn av norsk likestillingspolitikk» og at han sjeldent har følt seg «så kvalifisert og berettiget til å være med på en skikkelig jentekveld». Indirekte forteller han at han er spesielt egnet for talesituasjonen. I den grad de kvinnelige talerne opphøyer egen etos, synes det å være implisitt gjennom å demonstrere kunnskap.

4.5.3 Humor

Humor som retorisk virkemiddel fremstår som et viktig aspekt ved retorikken i talene til Halvorsen og Stoltenberg – et virkemiddel som styrker deres positive etos og påvirker tilhørerne følelsesmessig. Humoristiske appeller synes å være viktig for disse retorenes evne til å vinne publikum.

Det humoristiske må ses i sammenheng med talens sjanger: Det er ikke rart at morsomheter er tydeligst i talene med flest epideiktisk rosende appeller, mens de er færre i talene som innebærer ris og overvekt av deliberasjon. Allikevel kan humor også ses i sammenheng med innledende etos: Gjennom analysene har Halvorsens og Stoltenbergs

innledende etos blitt vurdert som noe sterkere enn Tajik og Lunds, hovedsakelig fordi de har hatt lenger fartstid i offentligheten enn de to andre slik at tilhørerne dermed kjenner dem bedre. Retorens «ansiennitet» i offentligheten synes å påvirke talestilen, i samspill med talens situasjonskontekst og sjangertilhørighet. At Halvorsen er morsom, oppleves som en bevisst intensjon fra hennes side. Talens mange epideiktiske elementer og at hun er gjest på Arbeiderpartiets landsmøte, åpner for at hun kan opptre som en underholder. Tajik forsøker ikke å være morsom i sin tale, hun har alt fokus på det saklige, og det kan forstås i relasjon til talerens korte fartstid i offentligheten. Lund forsøker seg på en spøk én gang, men uten respons fra publikum. Halvorsen og Stoltenbergs humoristiske appeller fremlegges på en måte som *fungerer* for publikum – de mottar respons, og patoseffekten synliggjøres.

4.5.4 Publikum og patos

De fire retorene taler for ulike tilhørergrupper som inngår i talenes situasjonskontekst. Det finnes lite informasjon om Lunds publikum – videoklippet viser bare noen bakhoder når taleren kommer på scenen. Tajik taler for et pressekorps bestående av både kvinner og menn, men som ikke filmes mye under talen. Tilhørerne til Halvorsen og Stoltenberg derimot, dem rettes kameraet mot rett som det er, og også her er kjønns sammensetningen i publikum blandet.

Alle talerne mottar applaus når de har avsluttet talene sine. Dét sier imidlertid lite om patoseffekten talerne har på sine tilhørere, da det er det minste å forvente av publikums høflighetsnivå. Med unntak av avslutningsresponsen, kan talene deles i to: Lund og Tajik står begge overfor et stillferdig publikum - det finnes ingen målbar applaus, humring, latter eller annen tilbakemelding. Halvorsen og Stoltenberg taler for tilhørere som tydelig viser sin begeistring. Patoseffekten og retorens generelle suksess er imidlertid lettest å vurdere for Halvorsens tale, da de avgir mer lyd og filmes oftere enn tilhørerne til de andre talene.

De talene som i størst grad binder seg til den epideiktiske sjangeren gjennom rosende appeller, oppnår den største responsen fra publikum. Det betyr imidlertid ikke at patos ikke også har sin plass i den deliberative sjangeren og gjennom de politiske, moralske og skremmende appellene. Men Lund og Tajik, som holder de mest deliberative talene, har en svakere bruk av patos enn de to andre, og effekten måles ikke. Patos finnes allikevel i tekstene, og har blitt vist gjennom appeller som rører ved frykt, nostalgi eller fellesskap hos tilhørerne.

4.5.5 Iscenesettelse

Troverdighetsverdien «autentisitet» ivaretas best når taleren viser sitt personlige engasjement og ikke fremstår som iscenesatt (se 3.2.1). I hvilken grad retorene etablerer en etos som iscenesatt kan vurderes ut fra hvordan de tilsynelatende knytter actio til talenes manustekster og forarbeidsfasen memoria, og om de gir inntrykk av å mene det de sier. Talerne fremstår mindre troverdig jo mer innøvd fremføringen fremstår, noe som ikke er hensiktsmessig for å avlede en positiv etos.

Analysene har vist at Lunds actio synes å være det mest innøvde, mens Halvorsens fremføring fremstår mest spontan. Stoltenbergs actio innebærer én del som oppleves spontan og én del som minner om høytlesning. Han varierer tilknytningen til manus og spontanitetsgraden ut fra hvilke sjangre som forhandler gjennom talen. Vi har sett at den tilsynelatende spontane fremføringen foregår i talens første del, den epideiktiske, mens han knytter seg mer til manusskriptet i den andre, deliberative delen. Tajik har også forberedt seg godt, og hun og Lund holder seg til det som tilsynelatende er planlagt og har en mer statisk fremføring enn Halvorsen og Stoltenberg. De to sistnevnte viser tydelig engasjement gjennom variert stemmebruk, diksjon og gestikk. Variert gestikk gjelder spesielt for Halvorsen.

Analysene har trukket frem likheter mellom Tajik og Lunds actio, men selv om både Tajik og Lund fremstår noe iscenesatte, finnes en distinksjon: Tajik oppleves som godt forberedt, mens Lunds actio oppleves innøvd. Lund later til å presentere planlagte deler av talen som spontane, for eksempel gjennom «innlagte» tenkepauser, noe som kan etablere en lite troverdig etos. Stoltenbergs troverdighet svekkes ikke på samme måte når han knytter actio til manus fordi han endrer diksjonen til å minne om høytlesning, heller enn å presentere en falsk spontanitet.

Det skal imidlertid sies at det er stor forskjell på en jubileumsfest, et foredrag på en konferanse og en pressekonferanse. De deliberative appellene er kanskje viktigere i de to siste situasjonene. Slik sett hadde det kanskje vært verre om talene til Halvorsen og Stoltenberg, som har en overvekt av epideiktiske appeller, hadde virket innøvd og manusbundet i samme grad som de to andre. Det er ikke vanskelig å se for seg at en festtale som leses monotont, fort kunne blitt en *festbremstale* i stedet. Det er viktig for retoren å tilpasse engasjementet til talesituasjonen og tilhørerne de står overfor, og således gjør Lund kanskje et klokt valg ved å holde seg til saklige appeller uten «kvinnelige» emosjonelle referanser, uorganisert talestruktur og voldsom gestikk.

Både Tajik og Lund begynner mange av setningene sine med «og», ofte uten at setningen er knyttet til den foregående, og bindeordet fremstår som noe unødvendig. I Stoltenbergs retorikk er bruken av slike ord mindre utbredt, men ikke totalt fraværende. Tidvis ser vi at den mannlige taleren velger andre typer fyllord enn de nevnte kvinnelige talerne gjør. «Og» byttes ofte ut med «for», og hans bruk av begge ordene indikerer en naturlig sammenheng mellom to adskilte ytringer. I Tajik og Lunds tale vises også en tendens til å formulere inngangen til argumenter ved å si «og det som er, er at det er...». Denne og liknende formuleringer kunne vært erstattet med mer effektive og konkrete «rett-på-sak»-formuleringer, som altså kjennetegner en «mannlig» kommunikajsonstil.

Selv om bruken av fyllord gjør talene mindre tidseffektive, er de viktige for talenes dialogiske og troverdige uttrykk. Til tross for at Tajik og Lunds talefremføringer virker noe iscenesatte, finner noen elementer i deres retorikk som modererer dette inntrykket. De bruker fyllord og garderinger som forlenger veiene til poengene deres og bidrar til å løsrive et ellers innøvd actio og moderere de to talefremføringene som virker mest iscenesatte. Robin Lakoff (1975) har hevdet at disse aspektene preger kvinners språk og at de vitner om usikkerhet. I denne sammenheng kan de imidlertid heller betraktes som nødvendige for å redde en iscenesatt etos og fremstille talerne som dialogiske, høflige og ydmyke.

4.5.6 Kroppsspråk

Gjennom analysene har aspekter ved talernes antrekk, mimikk, gester og posisjonering blitt vurdert. Retorenes troverdige etos beror ikke bare på hva og hvordan ting blir sagt, men også på hva og hvordan ting uttrykkes ikke-verbalt. Et vellykket, positivt omdømme bygges opp gjennom de ulike ikke-verbale gestene, ifølge Gelang (2011).

Retorenes antrekk er lite kontroversielle – kvinnene kler seg i plagg som tradisjonelt betraktes som feminine og mannens antrekk er maskulint: Lund har på seg skjørt og bluse, Tajik har på seg kjole, Halvorsen har på seg skjørt og Stoltenberg har på seg dress. Halvorsen har imidlertid også på seg en blazer som tradisjonelt er et maskulint plagg. Men blazeren har med en mer «kvinnetilpasset» skreddersyddhet blitt en vanlig del av et formelt kvinneantrekk, og gir i så måte lite grunnlag for å påstå at Halvorsen kler seg maskulint.

Alle talerne har uttrykksfulle ansikter: De tilpasser ansiktsuttrykkene sine den grad av alvor eller humor som preger appellene de fremlegger. Av alle talerne smiler Lund for øvrig litt mindre og Tajik litt mer. Dette henger sammen med retorenes øvrige talestil: Tajiks smil

synes å moderere eller ufarliggjøre enkelte av de seriøse, politiske appellene i talen – noe som styrker hennes ydmyke etos. Lund holder en tale med flere risende enn rosende appeller, og det er derfor naturlig at hun ikke smiler i hytt og vær. Hennes mimikk og kroppslige uttrykk synes alltid å være tilpasset innholdet i det som blir sagt: Hun smiler når hun ønsker velkommen og har et mer alvorlig ansiktsuttrykk ved å rynke på brynene når hun fremlegger fryktappeller.

Hall (1990) har beskrevet et skille mellom mannlige og kvinnelige bevegelser og posisjoneringer som ekspansivt versus lukket og lite i omfang (se 3.1.3.4). Talernes gestikk har blitt karakterisert som «smal» og «bred». Den eneste ekspansive, og altså maskuline, ikke-verbale kommunikasjonen finnes i Halvorsens retorikk. Et unntak er kanskje Lunds plutselige knokkelknekk, som nok ikke betraktes som særlig «lady like», men det er heller ikke en del av hennes generelle kroppsspråk. Analysene har påpekt flere likheter mellom Lund og Tajiks kroppsspråk: De har begge smal gestikk og holder stort sett hendene samlet foran kroppen og innenfor skulderbredde. Noen forskjeller finnes imidlertid ved den nevnte knokkelknekken og at Lund oftere veksler på måten hun folder hender og fingre - som videre *kan* betraktes som nervøsitetsbetingende gester (Kendon 2004, se 3.2.2). Stoltenberg har nokså lik gestikk som Tajik og Lund: Den er smal med armene innenfor skulderbredde og holdt lavt ut fra midjen.

Halvorsens ikke-verbale kommunikasjon skiller seg fra de andre talerne. Gestikken er bred, ekspansiv, og hun markerer med dette revir og etablerer en mektig etos. Hun holder et bredt grep rundt bordet hun har foran seg gjennom hele talen – bortsett fra når hun hytter med neven høyt i været. Stemmen hennes er sterkere enn de andre talernes, noe som uttrykker energi og stort engasjement. Hennes rolle i talesituasjonen er å underholde og bevege, og disse oppgavene er den ikke-verbale kommunikasjonen med på å utføre.

5 Konklusjon og avslutning

Denne oppgaven ble innledet med et sitat av biskop Johan Christian Heuch, og det ble antydning at sitatet kunne leses som en illustrasjon på oppgavens tema: distinksjoner mellom kjønnene i offentligheten og i språket. Gjennom avhandlingen har jeg forsøkt å utføre to oppgaver som skulle belyse oppgavens problemstillinger: For å finne ut hva tidligere forskning forteller om en eventuell kjønnretorikk, har jeg i det teoretiske kapitlet sonnet et stort terreng og sammenfattet og diskutert forskning som sier noe om den historiske og samtidige «kjønnede offentlighet», samt teoretiske perspektiver på hva som karakteriserer «mannlig» og «kvinnelig» tale – bestanddelene i en eventuell kjønnretorikk. For å finne ut om kjønn- og språkforskningen, i sammenheng med retorisk teori, er egnet for empiriske undersøkelser av taler i dagens offentlighet, har jeg foretatt retoriske analyser av fire offentlige taler. Med analysene ønsket jeg også å tilby en mulig innfallsvinkel til hvordan kjønn og retorikk kan kobles sammen og studeres.

For analysearbeidet ble også spørsmålet om etos', sjangerens og situasjonens betydning for den ikke-verbale kommunikasjonen, og sammenheng med eventuelle kjønnede trekk i talene, stilt. Analysene har blitt oppsummert og sammenfattet ved å presentere observasjonene som er gjort i de fire ulike talene. I dette avslutningskapitlet ønsker jeg å se funnene mer overordnet i sammenheng med teoriene – for å konkretisere svaret på problemstillingene og presentere eventuelle teoretiske implikasjoner.

5.1 Empiriske funn: kjønnede elementer og retoriske faktorer

Materialet i denne oppgaven representerer like mye en variasjon i sjangre⁴³ som en variasjon i kjønn, og i tillegg er materialet lite. Til gjengjeld har dette tillatt meg å gå i dybden og jeg har fått utforsket et relativt bredt spekter av talesituasjoner.

Det finnes enkelte kjønnede kvaliteter ved retorikken i de fire talene, men det fremgår allikevel av analysene at det er problematisk å snakke om en «kjønnretorikk» ut fra dette materialet. Dette fordi det finnes elementer av både kvinnelige og mannlige kommunikasjonstrekk hos alle talerne. Denne balansen kommer frem gjennom både den verbale og den ikke-verbale kommunikasjonen, og en «kjønnretorikk» etableres ved at de

---

⁴³ Her refererer jeg ikke til sjanger som ellers i oppgaven – epideiktisk og deliberativ – men i betydningen pressetale i forbindelse med en offentlig utredning, næringslivsårsmøte, politisk landsmøte og jubileumsarrangement.

kvinnelige talerne behandler fakta og er objektive i sine fremstillinger av dem, og at den mannlige taleren er personlig og forsonende. Talerne bruker imidlertid ulike retoriske virkemidler for å etablere etos som kunnskapsrike og kompetente aktører på sine felt og egnethet for de konkrete talesituasjonene.

For talene som holdes av Halvorsen, Lund, Tajik og Stoltenberg, synes altså ikke objektivitet og saklighet å være en særskilt «maskulin» egenskap, eller konsensus og invitasjon til samarbeid å være særskilt «feminint», men snarere en del av den offentlige, politiske talesjangeren. Om de kvinnelige talerne tilpasser seg denne stilen som råder i offentlig diskurs, hvor (kvinnelig) føleri for øvrig ikke hører hjemme, eller om det ligger naturlig for dem etter flere år som offentlige aktører, er imidlertid vanskelig å anslå. Men at de tre kvinnene behersker det offentlige språket, hersker det liten tvil om.

Selv om verbalspråket til talerne ikke ser ut til å være kjønnnet i seg selv, ivaretas riktignok en kjønnnet etos på særlig et punkt: Talernes vilje til å fremstå som kvinne eller mann kommer til syne gjennom antrekkene de har på seg. Her er det altså ingen som tar Judith Butlers (2006) oppfordring om å utfordre kjønnskonsvensjonene til etterretning.

Innledende etos – når den baseres på publikums kjennskap til retoren og talerens selvsikre karakter – ser ut til å være avgjørende for om retoren «slår seg løs». Halvorsens tale innebærer den samme sjangerbalansen som de andre talene – både epideiktiske og deliberative elementer. Og selv om mange likheter har blitt trukket frem mellom Stoltenberg og Halvorsen, er det, med unntak av Stoltenbergs opphøying av egen etos, bare Halvorsen som markerer en mektig etos gjennom talen. Det er særlig hennes ikke-verbale kommunikasjon som begrunner dette argumentet. Hennes gestikk og kroppslige posisjonering på talerpodiet er den eneste som ligger tett opp til beskrivelsene Hall (1990) og Tannen (1991) gir av et typisk maskulint kroppsspråk (se 3.1.3.4). Hun forsøker ikke å unngå å være rå i sine bevegelser, som kvinner gjerne gjør, men gestikulerer ekspansivt og tar plass. Antakelsen om at kvinners bevegelser nesten alltid er mindre i omfang enn menns, stemmer imidlertid når det gjelder Tajik og Lund. Men det er ikke bare Halvorsens kroppsspråk som avviker fra karakteriseringen av kjønnenes ikke-verbale kommunikasjon, men også Stoltenbergs. Hans gestikk er smal på samme måte som Lund og Tajiks, og bortsett fra subjektiviteten som finnes i hans retorikk, er det kroppsspråket hans som kan knyttes nærmest til det feminine. De mest påfallende funnene ligger altså i talernes ikke-verbale kommunikasjon, hvor to av talerens actio oppleves som rake motsetninger til de teoretiske påstandene og generaliseringene.

Ved en forenkling av likhets- og forskjellsfeminisme som skillet mellom kvinners likhet med menn eller å dyrke forskjellenes verdi, kan Halvorsens gestikk plasseres innenfor en likhetsfeministisk tankegang, mens de tre andre talerne kan knyttes til forskjellsfeminisme. I Stoltenbergs tilfelle innebærer dette da en forskjell fra det som tradisjonelt betraktes som maskulint, mens Tajik og Lund som har den mest feminine gestikuleringen tilfører den offentlige diskursen kvinnelige ikke-verbale elementer. Det kan tenkes at Butler (2006) ville applaudert Stoltenberg og Halvorsen for å gjøre kjønn på den måten de gjør fordi de bryter med antakelsene om kjønnenes kroppslige kommunikasjon.

Til tross for at kjønnete forskjeller har blitt vist i oppsummeringen av analysene, er ikke det overordnede bildet like kjønnnet som forskningen tildels indikerer. Funnene i denne oppgaven viser derimot, som Mral (2011:12) var inne på, at mannen og kvinnene kommuniserer på nokså lik måte når de opptrer på samme arena. De variasjonene som finnes mellom talerne synes å være sjanger- og situasjonsbetingede, heller enn kjønnsbetingede. Retorenes talestil – hva de sier, hvordan de gjør det og hvordan de beveger kroppen i tilknytning til ytringene – tilpasses talenes sjangertilhørighet og talesituasjonen. De er alle kairosbevisste. På dette grunnlaget kan det dermed konkluderes med at de største forskjellene ikke er mellom kjønnene, men mellom sjanger, situasjon og (innledende) etos. De nevnte retoriske aspektene synes altså i større grad å være konstituerende faktorer for offentlig *actio* enn variabelen biologisk kjønn.

5.2 I hvilken grad var teoriene egnet for undersøkelsene i denne oppgaven?

Det teoretiske grunnlaget for denne oppgaven hadde i utgangspunktet flere mangler: Selv om noen teorier sier noe om kjønnnet talestil, andre sier noe om offentlig diskurs og atter andre sier noe om kjønnnet kroppsspråk, er det lite som favner alle elementene i denne oppgavens undersøkelser: *offentlig kjønnnet retorikk*, og da særlig det *ikke-verbale* aspektet oppgaven tar for seg. Forrige delkapittel viser imidlertid at retorisk teori har vært nyttig for å forstå hva som påvirker talernes kommunikasjonsstil.

Jeg annonserte innledningsvis at det særlig var tre teoretiske standpunkter, jeg kommer straks til dem, som skulle ses i sammenheng med mitt analysemateriale. I tillegg til de tre ønsker jeg også å kommentere forskningsbidragene om «kjønnnet» ikke-verbal kommunikasjon.

Kathleen H. Jamieson (1988) har beskrevet menns tale som saklig, analytisk, organisert og objektiv, mens kvinners tale er subjektiv, uorganisert, overdrevent dekorativ og

drevet av følelser. Hun skriver at individuelle variasjoner vil forekomme, men generaliserer allikevel og sier at menn og kvinner oftest taler i samsvar med disse karakteristikkene.

Oppsummeringen av analysene og foregående delkapittel har vist at de nevnte karakteristikkene finnes i retorikken til alle talerne, men ikke nødvendigvis i tråd med retorenes kjønn. Her har sjanger, epideiktisk eller deliberativ, vist seg å være betingende for talestilen. Den innledende hypotesen om at etos og talesituasjonen overtrumfer variabelen biologisk kjønn, bekreftes.

Robin Lakoff (1975) har hevdet at kvinners språkbruk vitner om usikkerhet, både med hensyn til det de sier og talesituasjonen de befinner seg i. Denne usikkerheten vises gjennom den kvinnelige bruken av garderinger, fyllord og tilleggsspørsmål. På den ene siden viser analysefunnene at det finnes en kjønnset forskjell mellom disse fire talerne når det gjelder valg av fyllord og fyllordenes funksjon, i tillegg har garderinger blitt påvist i Lunds tale. På den annen side: Fra et retorisk og kommunikasjonsteoretisk ståsted, leses ikke disse elementene nødvendigvis som tegn på usikkerhet. Garderinger og fyllord ser snarere ut til å redde den etos som avledes gjennom Lund og Tajiks taler. Lunds tale inneholder en del appeller som kan fremstå bastante og belærende, men gjennom garderinger og fyllord modererer hun disse og etablerer etos som dialogisk, høflig og ydmyk. Det samme gjelder for Tajik: At hun ikke presenterer en fasit i sine appeller om videre politisk arbeid, i tillegg til bruk av fyllord, modererer den konstative språkhandlingen, og retoren fremstår dialogisk og ydmyk. De språklige «usikkerhetsmomentene», som også kan forstås som løsrivelse fra manus, bidrar også til at retorenes actio og etos ikke fremstår totalt iscenesatt. Og uansett om det skulle ligge usikkerhet til grunn for at disse kvinnelige talerne garderer seg og ikke konkluderer for meget, kan det også betraktes som positivt for å etablere dialog med tilhørerne, jamfør Foss og Griffins (1995) «invitational rhetoric».

Anne Krogstads (1994) konklusjon om en talers status som betydelig påvirkningsfaktor for taleres kommunikasjonsstil, får delvis støtte i analysene som er gjort. Teorien problematiseres imidlertid ikke av Krogstad for offentlige, enkeltstående taler, som denne oppgaven tar for seg. Støtte får påstanden allikevel ved at innledende etos, som status kan leses inn i, ser ut til å ha mye å si for hvor avslappet retorene fremstår i talesituasjonene. De kvinnelige talerne i denne oppgaven kan alle sies å ha høy status, og for «slike» kvinner hevder Krogstad at deres kommunikasjonsstil ligger nært tradisjonelt maskulint maktspråk. Til dette fremgår det av analysene at både den mannlige taleren og de kvinnelige talerne tilpasser seg talesituasjonen og sjangeren, og følger den saklige stilen som hører hjemme der.

I tillegg finnes også såkalt «kvinnelige» trekk i både verbalspråket og den ikke-verbale kommunikasjonen. Status har således *noe* å si for *actio*, men det alene resulterer ikke nødvendigvis i en mannlig talestil. For Tajiks talestil har for eksempel det motsatte av Krogstads konklusjon vist seg: Lav status skal angivelig medføre en «kvinnelig» stil. Tajiks innledende etos har blitt vurdert som noe svak med tanke på at hun er betydelig ferskere som offentlig aktør enn de øvrige talerne, og at tilhørerne derfor ikke har like god kjennskap til henne i forkant av talesituasjonen. Tajik er godt forberedt og holder seg til det saklige og planlagte – og hennes verbalspråk er kanskje det mest «maskuline» – og det har blitt antydning at dette kan ha en sammenheng med at det er enda viktigere for henne, som fersk statsråd, enn for de andre talerne å vise seg egnet talesituasjonen og posisjonen sin. I så måte finnes en sammenheng mellom «svak» innledende etos og en maskulin talestil.

Når det gjelder overførbarheten for Halls (1990) og Tannens (1991) resonnement om kjønnet kroppsspråk, er det også snakk om delvis medhold: Som allerede påpekt er den ikke-verbale kommunikasjonen til Tajik og Lund helt i tråd med beskrivelsene av kvinnelig kroppsspråk, kanskje med unntak av Lunds knokkelnekk i den grad den kan betraktes som maskulin. Deres bevegelser og gestikk er små i omfang og de har en «lady like» kroppsholdning. Men teoriene er ikke overførbare når det gjelder Stoltenberg og Halvorsen. Hall påpeker også at voksne kvinner uttrykker flere følelser gjennom mimikk enn voksne menn, og at smiling og uttrykksfulle ansikter kjennetegner kvinners ikke-verbale kommunikasjon. I analysene har det blitt hevdet at Tajik jo smiler litt mer enn de andre talerne, men at talerne ellers har like uttrykksfull mimikk: Alle talerne smiler ved presentasjon av epideiktisk ros, og har mer alvorlige ansiktsuttrykk når de for eksempel fremlegger fryktappeller.

5.3 Avsluttende bemerkninger

Avslutningsvis vil jeg komme med noen kritiske innvendinger mot «kvinneforskning». På 1970-tallet begynte forskningen om, for og av kvinner for alvor å iverksettes i academia og tradisjonell forskning ble avdekket som kjønnsdiskriminerende (Kjørup 2008:116). Kvinneforskning (av og om kvinner) om språk og kjønn har siden 70-tallet forsøkt å avdekke marginalisering av kvinnen med en intensjon om på sikt kunne bedre hennes vilkår som en offentlig aktør likestilt med mannen. Intensjonen er god, men er kjønnsdiskrimineringen ute av bildet?

Kvinnefokuset kan problematiseres: Gjennom feministisk teori om språk, kjønn og offentlighet som har blitt presentert i denne oppgaven, har det fremgått at forskere søker å forklare kvinnens språk og at mannens posisjon, i språket og offentligheten, ikke trenger mer inngående forklaring fordi samfunnet og det offentlige språket historisk sett er preget av mannsdominans. Coates (2004) har kritisert språkforskningen for å mangle fokus på mannens språk (se 3.1.3.1), og som jeg har antydnet tidligere i oppgaven (se 1.3 og 3.1.1): Kan det ikke tenkes at noe har skjedd med mannen og den maskuline normen i en mer kjønns sammensatt offentlighet? Det kan være interessant å studere kjønnretorikk med større vekt på mannen og i sammenheng med en maskulinitet i endring. De antifeministiske tendensene uttrykt gjennom netthets og frykt for vaginalisering, og mannfolkdiskurser (se 3.1), viser at menn kan oppleve at deres maskulinitet trues av kvinners posisjon både i hjemmet og i offentlige rom. Kanskje tilsier dette at enkelte menn har et behov for å «utøve» mannligheten sin på andre måter i dag? Det er ikke utenkelig at den offentlige diskursen som også preges av kvinnelige aktører, kan ha en påvirkning på mannens kommunikasjonsstil – at det som tradisjonelt har blitt betraktet som maskulint kanskje ikke defineres på samme måte lenger, eller at diskursen som har blitt konstituert av den historiske mannsdominansen kanskje ikke lenger preger offentligheten i samme grad. Altså, dette er en oppfordring til å studere ikke bare kvinnen, men også mannen fra et kjønnsretorisk perspektiv.

Butlers (2006) teorier (se 3.1.1 og 3.2.2.1) kan også supplere slik forskning for å se om måten kjønn gjøres på kanskje endrer seg etter hvert som nye egenskaper ilegges kvinnelighet og mannlighet, og at hva vi anser som feminint og maskulint kanskje endrer seg i tråd med øvrig samfunnsutvikling. Hvordan gjøres kjønn, gjennom verbal og ikke-verbal kommunikasjon, i henhold til hvilken utvikling maskulinitet og femininitet har hatt fra 70- og 80-tallet til dagens offentlighet? Hva har en eventuell endring i maskulinitet og femininitet å si for det performative kjønnretorikk?

En annen innvending mot kvinneforskningen er synet kvinnen har på seg selv og hvordan kvinnen presenteres gjennom forskningen. Kanskje vil det være mer effektivt i kampen om kvinnen som «den andre» om kvinner slutter å se på seg selv som «ofre» og avviker som må forklares? Det er ikke nødvendigvis mannen, mediene eller språket som stadig undertrykker, diskriminerer og marginaliserer kvinnens posisjon og spillerom, men også kvinnen selv. De teoretiske bidragene som har blitt brukt i denne oppgaven, er stort sett utarbeidet av kvinnelige forskere som tar utgangspunkt i kvinnens underlegenhet i et kjønns hierarki – med noen unntak, som Jamiesons (1988) poeng om at kvinners evne til å

formidle følelser er en fordel i digitale sjangre. Også her kan Butler brukes for å styrke argumentet: Hennes oppfordring er at kjønn burde gjøres på en måte som bryter med de tradisjonelle forventningene til hennes oppførsel for å bryte med den etablerte kjønnsdikotomien. Kanskje kan kvinner, både innenfor og utenfor akademien, bryte med sin egen marginaliserte posisjon nettopp ved å endre fremstillingen av seg selv?

Når Robin Lakoff (1975), som et eksempel på disse «kvinneforskerne», kontroversielt antyder at kvinners språkbruk vitner om lav selvtillit rundt egne standpunkter og usikkerhet overfor mange talesituasjoner, kan dette betraktes som nedverdiggende heller enn motiverende for den talende kvinnen. Her synes retorikk og kommunikasjonsteori å tilby et annet perspektiv til kjønn- og språkforskningen, som jeg mener er nyttig for fremtidige studier av kjønns spesifikk språkatferd. De «kvinnelige» forbehold, tilleggsspørsmål, angst for å ta for mye plass og generelle usikkerhet, som Lakoff snakker om, blir ikke betraktet på samme måte i dagens kommunikasjonsteori og retoriske teori, blant annet gjennom innsikt ervervet gjennom samtaleanalyse (CA) og fokuset på språkets mellommenneskelige funksjon (Svennevig 2009). De såkalt kvinnelige språkegenskapene gis kraft ved sin pragmatiske, dialogiske og inviterende funksjon. Dette perspektivet på de såkalt «kvinnelige» språkegenskapene viser at retorikken burde ta denne typen forskning videre og tilføre språk- og kjønnsforskningen disse dimensjonene – de marginaliserer ikke det som av språkforskningen beskrives som kvinnelig talestil.

Denne oppgaven har vist at mye tyder på at samfunnet vårt stadig preges av tradisjonelle forestillinger om kjønn. Forskningen etablerer et generelt skille mellom et mannlig og kvinnelig språk, selv om den empiriske undersøkelsen i denne oppgaven antyder at det er problematisk å snakke om en «kjønnet retorikk». Til slutt kan det passe med en kommuntar til oppgavens innledende sitat: Om en kvinnes fanatisme og iver skulle få innpass i offentligheten, ville Heuch (1890) «fløyet i Rædsel» fra Stortingssalen. Det er tvilsomt at de som bevitnet talene holdt av Lund, Tajik og Halvorsens tale satt med samme følelse. Og Johan Christian Heuch, i kvinnenens tale var det var ingen «stakkels Fistelstemme» å spore.

Litteratur

- Alphen, van, Ingrid 1987: "Learning From Your Peers: The Acquisition of Gender-specific Speech Styles". I: Brouwer, Dédé og Haan, de, Dorian (red.): *Women's Language, Socialization and Self-image*. Dordrecht: Foris Publications, s.58-72.
- Andersen, Øivind 1995: *I retorikkens hage*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aristoteles 2006: *Retorikk*. Oslo: Vidarforlaget.
- Asdal, Kristin m.fl. 2008: *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Austin, John L. [1962] 1976: *How to do things with words*. 2. utgave. Oxford: Oxford University Press.
- Bitzer, Lloyd F. 1968: "Den retoriske situation". I *Rhetorica Scandinavica* nr. 3/1997.
- Brekweg, Lia 1987: "Hesitancy in Female and Male Speech". I Brouwer, Dédé og Haan, de, Dorian (red.): *Womens's Language, Socialization and Self-image*. Dordrecht: Foris Publications, s. 176-187.
- Butler, Judith 1999: "Preface" i *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (2006). New York: Routledge.
- Butler, Judith 2006: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge
- Campbell, Karlyn Kohrs 1973: "Kvinnorörelsens retorik: en oxymoron". I *Rhetorica Scandinavica*, nr.27/2003, s.18-32.
- Cederschiöld, Gustaf 1900: *Om kvinnospråk och andra ämnen*. C.W.K. Lund: Gleerups Förlag.
- Coates, Jennifer 2004: *Women, Men and Language. A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language*. 3.utgave. Harlow: Pearson Education Limited.
- Dagbladet*, 1.12.12, s.20-21: "Ja, vi er sammen".
- Edlund, Ann-Catrine mfl. 2007: *Språk och kön*. Falun: Norstedts Akademiska Förlag.
- Eide, Elisabeth 2000: "Mannsoverskudd og kvinneunderskudd". I Lippe, von der, Berit og Nordhaug, Odd (red.): *Medier, påvirkning og samfunn*. 2.utgave. Oslo: Cappelen, s.50-79.
- Eide, Tormod 1999: *Retorisk leksikon*. Oslo: Spartacus forlag.

- Fishman, Pamela 1990: "Conversational insecurity". I Cameron, Deborah (red.): *The Feminist Critique of Language. A reader*. London og New York: Routledge, s. 234-241.
- Foss, Karen A. og Foss, Sonja K. 1991: *Women Speak. The Eloquence of Women's Lives*. Illinois: Waveland Press.
- Foss, Sonja K. og Griffin, Cindy L. 1995: "Beyond persuasion: A proposal for an invitational rhetoric". I *Communication Monographs*, volume 62, mars 1995.
- Gelang, Marie 2008: *Actiokapitalet. Retorikens ickeverbale resurser*. Retorikforlaget. hasund
- Hagemann, Gro og Krogstad, Anne 1994: "Kvinner som vil". I Hagemann, Gro og Krogstad, Anne (red.): *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*. Oslo: Notam Gyldendal, s.11-29.
- Hall, Judith A. 1990: *Nonverbal Sex Differences. Accuracy of Communication & Expressive Style*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Halliday, Michael A. K. 1998: "Språk, kontekst og tekst. Aspekter ved språk i et sosialemiotisk perspektiv". I: Berge, Kjell Lars m.fl.: *Å skape mening med språk*. Cappelen Akademisk Forlag, s. 67-80.
- Hasund, Ingrid K. 2006: *Ungdomsspråk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Holst, Cathrine 2007: "Balansefeminismens begrensninger". I *Tidsskrift for kjønnsforskning*, nr. 2/07.
- Holst, Cathrine 2009: *Hva er feminisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jamieson, Kathleen H. 1988: *Eloquence in an electronic age. The Transformation of Political Speechmaking*. New York: Oxford University Press.
- Johansen, Anders 2002: *Talerens troverdighet. Tekniske og kulturelle betingelser for politisk retorikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kendon, Adam 2004: *Gesture. Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kjeldsen, Jens E. 2006: *Retorikk i vår tid*. 2.utgave. Oslo: Spartacus forlag.
- Kjeldsen, Jens E. 2009: "Retorisk genreanalyse". I Roer, H. og Klujeff M.L (red.): *Retorikkens aktualitet. Grunnbok i retorisk kritikk*, 2. utgave. København: Hans Reitzels Forlag
- Kjørup, Søren 2008: *Menneskevidenskaberne. Humanioras historie og grundproblemer*. 1. bind, 2. utgave. Roskilde Universitetsforlag.
- Krogstad, Anne 1994: "Kampen om ordet – kvinner og menn i politisk valgkamp". I

- Hagemann, Gro. og Krogstad, Anne. (red.): *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*. Oslo: Notam Gyldendal, s.163-203.
- Krogstad, Anne 1999: *Image i politikken. Visuelle og retoriske virkemidler*. Oslo: Pax.
- Lakoff, Robin 1975: *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
- Lindgren, Lena 2013: "Kjønn i bevegelse". I *Morgenbladet* 18.-24.januar, s.4-5.
- Lippe, von der, Berit 1999: *Metaforens potens*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Lippe, von der, Berit og Tønnesson, Johan 2013: *Retorikken i kampen om kvinnestemmeretten*. Oslo: Vidarforlaget.
- McCroskey, James C. 2006 [1968]: *An Introduction to Rhetorical Communication. A Western Rhetorical perspective*. 9.utgave. Pearson Education, Inc.
- Miller, Carolyn R. 1984: "Genre as Social Action". I *Quarterly Journal of Speech* 70 (mai 1984), s.151–167.
- Moi, Toril 2005: *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Oslo: Gyldendal.
- Mral, Brigitte 2003: "Motståndets retorik. Om kvinnors argumentativa strategier". I *Rhetorica Scandinavica* Nr 27/2003, s. 34-50.
- Mral, Brigitte 2011: *Talande kvinnor. Kvinnliga retoriker från Aspasia till Ellen Key*. Retorikförlaget.
- Nordenstam, Kerstin 1998: *Skvaller. Om samtalsstrategier hos kvinnor och män*. Uppsala: Hallgren & Fallgren Studieförlag.
- Ohlsson, Maria 1998: "Kvinnor, män og humor – resultat från en enkätundersökning". I Pedersen, Inge Lise og Jann Scheuer (red.): *Sprog, køn – og kommunikation. Rapport fra 3. Nordiske Konference om Sprog og Køn*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Parry-Giles, Shawn J. og Parry-Giles, Trevor 1996: "Gendered Politics and Presidential Image Construction: A Reassessment of the 'Feminine Style'". I *Communication Monographs*, nr.63, s. 337-353.
- Pettersen, Tove 2011: *Filosofiens annet kjønn*. Oslo: Pax forlag.
- Poster, Carol 1998: "(Re)positioning Pedagogy: A Feminist Historiography of Aristotle's *Rhetorica*". I Freeland, Cynthia A. (red.): *Feminist Interpretations of Aristotle*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, s.327-344
- Roer, H. og Klugeff M.L., 2009: "Retorisk kritik – en oversikt". I *Retorikkens aktualitet. Grunnbok i retorisk kritikk*, 2. utgave. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ryen, Else (red.) 1976: *Språk og kjønn*. Oslo: Novus, s. 9-19; 71-80.

- Searle, John R. 1976: *Speech Acts*. London: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1979: *Expression and meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silverman, David 2011: *Interpreting Qualitative Data. A Guide to the Principles of Qualitative Research*. 4.utgave. Los Angeles: Sage Publications.
- Speer, Susan 2005: *Gender Talk: Feminism, discourse and conversation analysis*. London og New York: Routledge.
- Svennevig, Jan 2009: *Språklig samhandling. Innføring i kommunikasjonsteori og diskursanalyse*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Søhlhusvik, Lilla 2012: *Kristin Halvorsen. Gjennomslag*. Cappelen Damm.
- Tannen, Deborah 1991: *You just don't understand. Women and Men in Conversation*. London: Virago Press.
- Thagaard, Tove 1998: *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Thelander, Kerstin 1986: *Politikerspråk i könsperspektiv*. Malmö: Liber Förlag.
- Tønnesson, Johan 2008: *Hva er sakprosa*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vatz, Richard 1973: "The Myth of the Rhetorical Situation". I *Philosophy and Rhetoric*, nr.6, s.154-161.
- Ås, Berit 2008: *Kvinner i alle land. Håndbok i frigjøring*. Oslo: Aschehoug.

Elektroniske kilder (URL)

- Eia, Harald mfl. 2013: Feminine menn i verdens lykkeligste land. URL: <http://www.dagbladet.no/2013/02/15/kultur/debatt/debattinnlegg/feminisme/25783407/> [Sist besøkt: 15.02.2013]
- Halvorsen, Kristin 2009: URL: <http://www.youtube.com/watch?v=jsxo2d9Zlw4> [Sist besøkt: 20.10.2013]
- Heuch, Johan C. 1890: Undtagen fra Offentligheden. Virksomme ord. URL: <http://virksommeord.uib.no/personer?id=10> [Sist besøkt: 17.10.2013]
- Kamerat 2013: URL: <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=Kamerat&ordbok=begge> [Sist besøkt: 13.04.13]

- Knyttneve* 2013: URL: http://no.wikipedia.org/wiki/Hevet_knyttneve
[Sist besøkt 08.04.2013]
- Lund, Kristin S. 2012: Alle gode krefter. URL: <http://video.nho.no/video/2582>
[Sist besøkt: 20.10.2013]
- Malm, Ole Olsen 1907: *Nationalt selvmord*. URL: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=2762>
[Sist besøkt: 11.10.2013]
- Navarsete, Liv Signe 2009: URL: <http://www.youtube.com/watch?v=CCzTRPP3tPI>
[Sist besøkt: 13.04.2013]
- NRK2 2013: Menn som netthater kvinner, sendt 06.03.2013
URL: <http://tv.nrk.no/program/koid30000013/menn-som-netthater-kvinner>
[Sist besøkt: 25.03.2013]
- NRK TV 2013: Stemmerettsjubileet fra Kilden i Kristiansand, sendt 08.03.2013
URL: <http://tv.nrk.no/serie/stemmerettsjubileet/mkmf60000113/08-03-2013>
[Sist besøkt: 20.03.2013]
- Stoltenberg, Jens 2013a: Hvordan kvinnene forandret Norge,
Skriftlig: URL: : <http://virksommeord.uib.no/taler?id=7281>
[Sist besøkt: 20.03.2013]
- Stoltenberg, Jens 2013b: Video: URL:
<http://tv.nrk.no/serie/stemmerettsjubileet/mkmf60000113/08-03-2013>
[Sendt: 08.03.2013. Sist besøkt: 20.10.2013]
- SV, mer utholdende enn andre* 2012: URL: <http://sv.no/Siste-nytt/Takk-for-15-ar-Kristin>
[Sist besøkt: 09.04.2013]
- Tajik, Hadia 2013a: En helhetlig tros- og livssynspolitikk.
Skriftlig: URL: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=6763> [Sist besøkt: 11.02.2013]
- Tajik, Hadia 2013b: En helhetlig tros- og livssynspolitikk.
Video: URL: http://www.regjeringen.no/nb/dep/kud/lyd_bilde/nett-tv/nett-tv-kulturministeren-mottar-nou-2013.html?id=710908 [Sist besøkt: 20.10.2013]

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Vedlegg: Transkriberte taler og manustekster

Selv om fremføring har blitt vektlagt i dette prosjektet, er det viktig at leseren får et grundigere innblikk i talene som har blitt studert. Vedlagt følger alle talene i transkriberte versjoner, samt skriftlig manus der et slikt var tilgjengelig. Gester er ikke detaljert markert i transkripsjonene, da enkelte av samtaleanalysens strenge krav har blitt sløyfet på grunn av tidsmangel og at gestikk som hoderisting hos Stoltenberg og folding av hender hos Lund er gjennomgående for nærmest samtlige av intonasjonsenhetene, og at CA ikke er hovedmetoden for oppgaven. De skriftlige manusene må alltid vurderes opp mot fremføringen, og variasjoner fra det skriftlige til det muntlige finnes i alle eksemplene. Enkelte av variasjonene har blitt kommentert, og derfor legges begge fremstillingene ved her. Vedleggene er plassert i samme rekkefølge som analysene.

Vedlegg 1: Transkripsjon av Kristin Halvorsens tale under Aps landsmøte i 2009.

Lengde: 4.35 minutter.

(applaus og jubel, 8,7)

Ja kjære [kamerater]

[applaus og latter]

Her hadde jeg ALDRI trodd jeg skulle stå.

(applaus og jubel)

Jeg hadde aldri trodd jeg skulle stå her og jeg hadde aldri trodd at dere [skulle klappe].

[latter, 4.0]

Før jeg sier noe mer så har jeg lyst til å gratulere Gro Harlem Brundtland med dagen.

(1.2)

For da jeg kom inn i rikspolitikken (..)

da var det tøft å være Gro,

(1.1)

og det var tøft være en markant kvinnelig politiker med styringsevne og styringsmulighet.

(1.0)

Og jeg vokste opp i Hanna Kvanmos skole,

(...)

og i den skolen (..) så lærte vi

at vi alltid tok damer som var i storm i forsvar.

(1.7)

Og jeg er evig takknemlig for alle de dørene som Gro åpnet (..)

og den generasjonen av damer har åpna for oss som kom etterpå,

(1.5)

for det er veldig lett for oss å glemme(..)

hvor tøft det har vært å stå i de frontene,

(...)

og vi som har bare gått rett igjennom de åpne dørene,

(..)vi må tenke på det i innimellom.

(applaus, 10.1)

Da jeg-

(applaus, 1.9)

da jeg (..) ble Norges første kvinnelige finansminister var det ingen som lea på et øyelokk over at jeg var dame.

(1.4)

Det var riktig noe-

riktignok noen som lea på et øyelokk fordi jeg var sosialist.

(latter, 1.4)

Men nå som markedsliberalismen har dumma seg så loddrett ut i løpet av de åra vi har sitti så har jo det blitt en hedersbetegnelse.

(latter og applaus, 3.6)

[og nå s-]

[applaus, 1.9]

Nå står kapitalister verden rundt og skra:per på statens dører,

(...)

og vi har muligheten til å klype dem litt skikkelig for å få det til.

(latter og applaus, 4.9)

Vi må ut (applaus, 1.5)

av finanskrisa med bedre løsninger for den store krisa som ikke kommer til å være over i løpet av noen få år, (..)

nemlig klimakrisa med bedre løsninger for å bekjempe klimaproblemene enn da finanskrisa starta (..)og vi er på god vei for å få til det.

(...)

(applaus, 5.6)

Nå har vi (..)samarbeida i (..) snart fire år.

(1.9)

Og det er sånn at på vårt beste

(1.0)

så er Arbeiderpartiet, SV og Senterpartiet bedre en summen av oss.

(humring, 2.5)

På vårt beste så er det sånn at når vi får bryna oss, diskutert politikk, når Arbeiderpartiet tar med seg all sin styringserfaring, industrireiseing, kontakt med fagbevegelsen

(noen ler)blanda med en god porsjon av SVs utålmodighet og sterke miljøengasjement,

og Senterpartiets 8..)jordnære kontakt med distriktene (noen ler), da er vi bedre enn summen av oss sjøl.

(jubel og applaus, 7.8)

Og fordi vi har god erfaring i å samarbeide

(1.1)

så vet vi at vi--

og vi har et godt felles verdigrunnlag,

(1.5)

og fordi vi vet at de fire åra vi har foran oss blir mer krevende enn de fire åra vi har bak oss,

(...)

så vet velgerne at dette kan vi få til.

(..)De vet det,

(..) nå er utfordringen vår

at Arbeiderpartiet gjør et så godt valg de kan,

(..)at SV gjør et så godt valg de kan,

(..)at Senterpartiet gjør et så godt valg de kan (..)

og summen av det er (..) solidaritet og peke veien inn i framtida.

(applaus, 11.2)

Og vi har bare en plan vi(..)

plan A vi trenger ingen flere bokstaver i alfabetet,

(1.1)

men det er ikke gjort av seg sjøl.

(...)

For når deres landsmøte er over nå da har alle vi tre partiene hatt landsmøter,

(..)da har vi gode programmer som ikke er like på alt,

men vi har vist at vi klarer å finne gode kompromisser.

(..)Det skal vi invitere velgerne (..)til å være med på,

(..)og gjør vi nå en skikkelig spru:dlende og iherdig jobb

så er det solidaritet som må prege framtida.

(..)Takk skal dere ha og lykke til med resten av ↓landsmøtet

(stående applaus (hører stoler som skyves unna)og jubel, 12.2)

Vedlegg 2: Bilde av e-post fra Kristin Halvorsens politiske rådgiver

VS: Talemanus

Innboks x

Gramnæs Katrine <Katrine.Gramnas@kd.dep.no>

4. apr. ☆

til meg, Skyttermoen ▾

Hei,

Kristin Halvorsen bruker sjelden manus som er ferdig utskrevet på forhånd, men opererer mer med stikkord og snakker ganske fritt ut fra det. De som har skrevet den opprinnelige skissen til tale jobber ikke her lenger, men jeg tror uansett talen slik den ble holdt var ganske annerledes enn det som var skrevet ned på forhånd. Så jeg tror dessverre du blir nødt til å bruke filmopptaket.

Mvh,

Katrine Gramnæs
Politisk rådgiver for statsråd Kristin Halvorsen
Kunnskapsdepartementet
Mobil [REDACTED]

----- Videresendt e-post -----

Fra: **Hege Berg Løkken** <h.loekken@gmail.com>

Dato: 13:16 20. mars 2013

Emne: Talemanus

Til: post@sv.no

Hei,

Jeg skriver master i retorikk og språklig kommunikasjon på Universitetet i Oslo. Kristin Halvorsen inngår i oppgaven jeg skriver om offentlige kvinners retorikk i et bestemt utvalg taler.

Jeg lurer på om det foreligger noe manus til talen Halvorsen holdt på Arbeiderpartiets landsmøte i 2009 (<http://www.youtube.com/watch?v=jsxo2d9Zlw4>). Og om det er mulig å få dette tilsendt?

Vedlegg 3: Transkripsjon av Kristin Skogen Lunds tale på NHOs årskonferanse i 2012

Lengde: 16.45 minutter.

(applaus (3.2))

(1.5)

Deres kongelige høyheter, statsminister, statsråder.

(1.1)

Kjære tillitsvalgte og medlemmer i NHO,

og kjære alle gjester.

Vi er veldig glad for å ha alle samlet her i dag,

og ønsker dere hjertelig velkommen.

(1.8)

Og da vi møttes til årskonferanse for ett år siden, (..)

så var situasjonen i Europa alvorlig,

nå er den dessverre ytterligere forverret.

(..)Den forrige krisen handlet om finansmarkeder (..)i fritt fall.

Nå er det statsgjelden i flere land som har nådd et kritisk nivå.

(1.3)

Og årsaken er ganske enkel,

for det er tiår etter tiår

med sterk vekst i offentlige utgifter som ikke lenger lar seg

finansiere.

(1.9)

Landene har levd over evne.

Og dette forsterkes ytterligere av at de fleste industriland står

overfor langsiktige utfordringer,

(..)med en raskt aldrende befolkning som vil gi færre i arbeid(..) bak

hver pensjonist.

(2.0)

Og her hjemme er vi jo særdeles privilegert til sammenlikning.

Vi har en levestandard som få andre kan måle seg med.

Eh: (2.8)

Det at vi har en velfungerende offentlig sektor,

er en viktig forskjell fra kriselandene.

Vi har åpenhet,

vi har rettssikkerhet,

og ikke minst så har vi høy tillit fra befolkningen.

(1.9)

Men heller ikke vi er immune mot de strukturelle utfordringene som Europa er vitne til.

Vi er ikke truet av en kortsiktig gjeldskrise,

men vi må ruste oss for de utfordringer som vil komme med en raskt aldrende befolkning og lavere vekst.

(1.7)

Og offentlig sektor står for rundt halvparten av alle penger som brukes i Norge.

(1.7)

Men i motsetning til næringslivet(..)

så blir ikke offentlig sektor utkonkurrert eller går konkurs ved manglende omstilling.

(1.2)

Og utgiftene i offentlig sektor (..)de vokser rask,

langt raskere enn i våre skandinaviske: naboland.
Og det er nå flere som får sin inntekt fra det offentlige,
i en eller annen form,
enn som jobber i det private.

(1.3)

Og denne ubalansen vil gjøre det vanskeligere å opprettholde et godt velferdssamfunn.

Så da må vi gjøre (...) som næringslivet har vært nødt til,
utvikle og endre
for å klare å stadig produsere mer med mindre.

(2.4)

Og (...),

det er mot dette bakteppet (...)

at vi har valgt offentlig sektor som tema for årets konferanse.

Offentlig sektor og samspillet med næringslivet.

Vi spør oss hvordan alle gode krefter

kan spille sammen for å gjøre både offentlig sektor og det private bedre.

(1.2)

Og næringslivet ønsker jo å bidra til å opprettholde: det gode velferdssamfunnet.

(1.3)

Men vi har også en egeninteresse.

For som bedrifter så er vi helt avhengig av gode tjenester fra det offentlige.

Vi trenger (...) godt utdannet arbeidskraft.

Vi trenger infrastruktur, særlig samferdsel.

Vi trenger også gode helsetjenester, og vi trenger stabile rammebetingelser.

(1.6)

Men det er jo ikke til å legge skjul på at det offentlige er også et veldig viktig marked for våre varer og tjenester,
med innkjøp på over 400 milliarder kroner i året.

Og vi tror at det ligger et stort potensia:l

for ny næringsvirksomhet og eksport (...) i dette grense:landet mellom privat og offentlig tjenesteyting.

(2.2)

Også har jeg (kremt)lyst til å trekke frem tre ho:vedområder for nødvendig omstilling.

Det er konkurranse(...),

det er teknologi(...)

og det er kommunesektoren.

(1.4)

La oss starte med konkurranse.

(1.2)

Og med å si

(1.3)

at alle innbyggere skal ha lik rett

til viktige velferdstjenester uavhengig av inntekt.

Det er et viktig likehetsprinsipp som NHO helhjertet støtter.

(1.5)

Men vi mener at det offentlige trenger større innslag av konkurranse.

(1.5)

Vi tror tjenestene blir bedre: når man må konkurrere

og den beste får levere dem.

(1.7)

Og vi tror også

at det er riktig for det offentlige å fokusere på sine hovedoppgaver og så kan private utføre oppgaver som de er best på.

(2.4)

Brukerundersøkelser viser at tilfredsheten med tjenester utført av det private er minst like god som det offentlige.

Så da bør spørsmålet være (..)

Hvordan vi best kan levere gode tjenester til innbyggerne, og ikke så mye hvem som gjør det.

(1.6)

Og da må vi tørre å slippe flere aktører til som får lov til å konkurrere.

Også må vi sørge for at den konkurransen skjer på like vilkår.

(2.1)

Og da må jeg si noe: om dette med profitt.

For ordet profitt

det blir ofte i debatten brukt som et skjellsord.

(1.7)

Det er liksom skitne penger,

som grådige, private aktører garantert sløser bort (..),

på unødig luksus, og gjerne da i utlandet.

(1.6)

Men profitt eller fortjeneste (..)

det er faktisk sunt og nødvendig

fordi det oppnås når noen har klart (..) å produsere noe bedre og billigere.

(1.6)

Så dette er en krone--

det er ikke en krone tapt(..),

det er en krone tjent.

(1.9)

Gitt vel og merke: at lover og regler følges.

Og det skal de.

(2.1)

Den største gevinsten tilfaller uansett brukeren som får bedre tjenester.

Og staten får også mange av overskuddskronene tilbake i form av skatteinntekter.

Også er det faktisk sånn at de fleste penger tjent i næringslivet, de pløyes rett tilbake i bedriften (..) i form av videre investeringer og utvikling.

(1.7)

Og konkurranse på alle nivåer gjør jo at vi strekker oss (..).

Vi ser til og lærer av de som er best. (..)

Vi tenker nytt. (..)

Vi tenker smartere. (..)

Og disse prosessene: har jo gjennom århundrer, skapt bedre varer og tjenester fra et næringsliv som konstant har vært i omstilling.

Og det er enorme muligheter også i det offentlige hvis vi bare tør å slippe markedet og private aktører til.

(2.1)

Da skal jeg snakke litt om den andre hovedutfordringen (..) som er teknologi og bedre organisering, vil jeg kalle det.

(1.9)

De offentlig ansatte i Norge gjør en veldig god jobb.

Og reformer betyr ikke at de ansatte skal løpe raskere. (..)

Det handler veldig mye om organisering.

For vi har--

vi har nok

leger og sykepleiere i ↑Norge,

men vi har en lite rasjonell sykehusstruktur.

(1.7)

Også har vi mange gode lærere.(..)

Og er vel det landet som bruker mest penger per elev.(..)

Men skolen produserer middelmådige ↓resultater.

Vi har dyktige ingeniører,

men det tar oss ti år

eller noe sånn,

å planlegge å bygge en ↓vei.(..)

Så vi får rett og slett ikke nok ut av de gode ressursene

i kvalitet eller effektivitet som vi kunne forvente.

Og årsaken den finnes veldig ofte i dårlig organisering og gammel teknologi.

(1.8)

I København så har de digitalisert seks hundre: tjenester, med stor suksess.

Kommunen sparer penger

og innbyggerne spares for frustrasjon.

(1.9)

Her hjemme så er skatte↑etaten

og Brønnøysund↑registrene,

de er veldig gode foragangseksempler.

Men kommunene henger ↓etter.

Veldig mange søknader

må prosesseres manuelt og man må møte opp både to og tre steder,

(..)fordi ting ikke kan sendes elektronisk.

(1.6)

Og i helsesektoren så er det vel faktisk sånn at det er lettere for en lege å finne ut hva jeg tjener enn hvilken blodtype jeg ↓har.

Men (ehe) (2.5)

Vi-

vi har de beste forutsetninger for å bli gode på bruk av teknologi i Norge.

For vi har en befolkning av veldig avanserte brukere.

Og vi har jo en sektor med kompetente ↓medarbeidere.

Så det handler veldig mye om bedre strukturer.

(1.5)

Og jeg har hørt en-

en lege si en gang at når man innfører ny teknologi i en bedrift så endrer man gjerne hele organiseringen.(..)

Men når teknologi skal innføres i sykehussektoren

da må teknologien tilpasses

en ofte gammel organisasjonsgammel organisasjonsstruktur.

Og det er dette vi må bort fra.

Men da må noen tørre å bestemme

(1.5)

For da må vi bestemme standarder som sørger for at vi har IT-systemer som fungerer og snakker sammen.

(1.9)

For prøv å se for dere en bedrift(..)

der hver filial holder seg med sitt eget selvutviklede IT-system, som ikke kommuniserer.

(2.0)
 Nei det er-
 ikke sant,
 det er helt utenkelig.(..)
 Men hvorfor skal det da være sånn i deler av offentlig sektor
 som for eksempel helseforetakene?
 (1.7)
 Nei,
 men da møter vi ofte en litt hardnakket myte dette med at
 kald teknologi vil erstatte varme $\downarrow$ hender.
 (1.8)
 Men teknologi frigjør tid.(..)
 Det frigjør tid for de ansatte til å gi mer omsorg og menneskelig
 kontakt.
 (2.1)
 En annen hindring som vi ofte hører er dette med personvern.
 (1.7)
 Det er viktig og det må selvfølgelig håndteres $\uparrow$ rett.
 Men det blir jo feil når jeg for eksempel kan trene: med GPS i
 joggeskoene,
 ikke det at jeg gjør det så altfor ofte,
 men,
 mens den samme teknologien den kan ikke brukes for å forhindre: at en
 av mine gamle demente slektninger går seg vill og fryser ute i
 vinterkulda.
 (2.0)
 Men teknologi det kommer ikke helt av seg selv.
 (1.3)
 Det krever et veldig tett samspill mellom brukere og levrاندør.(..)
 Og da må det offentlige være gode og kompetente bestillere fra
 næringslivet.
 (1.5)
 Og for å hjelpe til med dette så har NHO sammen med KS,
 laget et program som skal hjelpe med å stimulere innovative, offentlige
 anskaffelser.
 (2.2)
 Da har jeg snakket om konkurranse og jeg har snakket om teknologi,
 da er vi fremme ved den det tredje området som særlig trenger
 omstilling.(..)
 Og det er de mange små kommunene som ikke lenger klarer å løse alle de
 oppgavene de står overfor.
 (1.3)
 Og fra nyttår (..)så fikk kommunene et utvidet ansvar for helsetilbudet
 til sine innbyggere.
 Og (2.5)
 I de senere årene så har bare kommunens oppgaver blitt flere, dyrere og
 mer $\downarrow$ kompetansekrevene.
 (1.4)
 Og samtidig så har vi en situasjon der vi har fraflytting fra mange
 kommuner
 med en påfølgende forgubbing av distriktene og et tilsvarende press på
 byene.
 (1.4)
 Og i denne krevende situa $\downarrow$ sjonen så velger vi å tviholde
 (1.2)
 på en struktur og organisering som knapt har forandret seg på femti år.
 (2.0)

I Sverige har de halvert antall kommuner
 (1.4)
 I Danmark er to av tre kommuner borte.
 (1.6)
 Men i Norge,
 (1.0)
 her har vi 429 kommuner,
 (1.1)
 og det er mer enn i Sverige og Danmark til sammen
 enda de er tre ganger så mange mennesker som oss.
 (1.3)
 Og de mange små kommunene,
 det de sliter med, det er å klare å ha tilstrekkelig store
 kompetansmiljøer (...) som kan tiltrekke seg unge og høyt utdannede mennesker som de vil være
 avhengige av.
 (2.2)
 Og kanskje det viktigste tegnet på at dette trenger endring, (...) det er at kommunene ser det så tydelig selv.
 (1.7)
 For det har vært gjentatte undersøkelser som viser at det er (...) flertall
 (1.2)
 for større
 (1.2)
 og sterkere
 (1.5)
 og færre kommuner. (knekker knokler)
 (1.6)
 Og større digital tilgjengelighet vil jo også underlette slike
 ↓sammenslåinger.
 Men (2.3)
 vi er jo for innstilling inntil- omstilling inntil- inntil- æ:h mm inntil
 det gjelder oss selv.
 (1.5)
 Så derfor så tror vi at hvis dette skal bare baseres på frivillighet
 (1.0)
 Og lokale folkeavstemninger
 (...) da skjer det ingen verdens ting.
 (1.4)
 Så regjering og storting (...) må
 (...) og bør ta et ansvar og sørge for at vi får en hensiktsmessig
 (...) kommunestruktur som sørger for at den dekker de behovene som innbyggerne og bedriftene
 har i dag og ikke det vi hadde for femti år siden.
 (2.0)
 Så oppsummert
veldig mye er bra,
 men vi har noen ↓utfordringer.
 (1.3)
 Vi ser inn i en fremtid med lavere vekst,
 med mangel på arbeidskraft og en aldrende befolkning kombinert med
 stadig høyere velferdskrav.
 (1.8)

Også har vi: dyktige ansatte i alle lag av offentlig sektor,
men de er ofte organisert (..) etter gamle strukturer.
Også gjør vi for mange ting manuelt vi har ikke klart å ta i bruk
alle de mulighetene som ligger i digitalisering og ny teknologi.

(2.0)

Så la oss møte disse utfordringene: sammen slik vi har tradisjon for i
Norge.

(1.5)

Og for å låne noen nyttårsord fra statsministeren (..
la oss fortsette å gjøre et lite land stort.

(2.6)

Da trenger vi hverandre.

Og (2.4)

jo flere utfordringer vi får hver og en av oss (..) jo mer vil vi
trenge hverandre både i privat og offentlig sektor.

(2.1)

Og da er det (..) kult å vite at NHO (..) har aldri stått sterkere og
bedre rustet til å gjøre vår del av den jobben.

(1.7)

Vi har nå 21000 medlemsbedrifter og representerer 520000 årsverk.

(1.5)

Så løsningene: de finnes i å mobilisere alle gode krefter.

Og det er det denne dagen skal handle om.

Og jeg håper vi får en fin konferanse.

(applaus)

Vedlegg 4: Manus tilsendt fra NHOs informasjonssjef Øyvind Lind-Fossen

Kristin Skogen Lund, NHOs Årskonferanse 2012, 13 minutter

”Alle gode krefter”

Deres kongelige høyheter, statsminister, statsråder, kjære tillitsvalgte og medlemmer i NHO og kjære alle gjester.

Vi er veldig glade for å ha dere her og ønsker dere hjertelig velkommen.

Bakteppe

Da vi møttes til årskonferanse for et år siden, var situasjonen alvorlig i Europa. I dag er den dessverre ytterligere forverret. Forrige krise handlet om å stabilisere finansmarkeder i fritt fall. Nå handler det om offentlige finanser som mangler nødvendig tillit. Statsgjelden har nådd et kritisk nivå for flere land. Og årsaken er enkel: Tiår etter tiår med sterk vekst i offentlige utgifter lar seg ikke lenger finansiere. Landene har levd over evne. Dette blir enda mer alvorlig når nesten alle industriland også har formidable, langsiktige utfordringer, med en raskt aldrende befolkning, hvor det blir færre i arbeid bak hver pensjonist.

Her hjemme er vi til sammenligning svært privilegerte. Vi har en levestandard få andre land er i nærheten av. En viktig forskjell fra kriselandene er at vi har en mer velfungerende offentlig sektor, preget av åpenhet og gjennomsiktighet, rettssikkerhet og ikke minst høy tillit fra befolkningen. Men heller ikke vi er immune mot de strukturelle utfordringene Europa er vitne til. Vi er *ikke* truet av kortsiktig gjeldskrise, men også *vi* må ruste oss for å møte de langsiktige utfordringene med lav vekst og aldrende befolkning.

Offentlig sektor står for rundt halvparten av alle penger som brukes i fastlands- Norge. I motsetning til næringslivet, blir ikke offentlig sektor utkonkurrert eller går konkurs ved manglende omstilling. Utgiftene i offentlig sektor vokser raskt, ja langt raskere enn i våre skandinaviske naboland. Det er nå flere som får sin inntekt fra det offentlige enn som jobber i

det private. Uten endring, vil det bli mer krevende å bevare et godt velferdssamfunn. Vi må gjøre som i næringslivet; vi må endre og utvikle for å produsere mer med mindre.

Det er mot dette bakteppet NHO har valgt offentlig sektor og samspillet med næringslivet som tema for årets konferanse. Vi spør oss hvordan alle gode krefter kan trekke sammen for å gjøre både privat og offentlig sektor bedre.

Næringslivet ønsker å bidra til at vi bevarer et bærekraftig velferdssamfunn. Vi har også en klar egeninteresse i dette; som bedrifter er vi avhengige av best mulig kvalitet fra det offentlige – vi trenger godt utdannet arbeidskraft, god infrastruktur, stabile rammebetingelser og gode helsetjenester. Og sist, men ikke minst – offentlig sektor er et viktig marked for våre varer og tjenester med innkjøp for over 400 milliarder kroner årlig. Vi i NHO mener det er et stort potensial for ny næringsvirksomhet og fremtidig eksport i grenselandet mellom privat og offentlig tjenesteyting.

Hovedbolk

Jeg vil trekke frem tre hovedområder for nødvendig omstilling; konkurranse, teknologi og kommunestruktur.

La oss starte med **konkurranse** og med å si at alle skal ha lik tilgang på viktige velferdstjenester uavhengig av inntekt. Dette er et viktig likhetsprinsipp som NHO helhjertet støtter.

Men vi mener at det offentlige behøver større innslag av konkurranse. Tjenestene blir bedre når man må konkurrere og den beste får levere dem. Vi mener også at det er viktig for det offentlige å fokusere på sine hovedoppgaver, så kan private utføre tjenester som *de* er best på.

Brukerundersøkelser viser at tilfredsheten med private tjenester er minst like god som de offentlige. Spørsmålet bør derfor være *hvordan* vi kan gi innbyggerne et best mulig tilbud, ikke *hvem* som utfører det. Da må vi tørre å la flere få slippe til og konkurrere om å være best, og vi må ha et regelverk som sørger for konkurranse på like vilkår.

Så dette med profitt.

I den tabloide, politiske debatten i Norge brukes ordet profitt til tider som et skjellsord. Det er liksom skitne penger som en privat aktør garantert sløser bort på unødig luksus.

Profitt eller fortjeneste er faktisk sunt og nødvendig fordi det oppnås når man har levert noe bedre og billigere enn andre. Det er ikke en krone tapt, det er en krone tjent. Gitt selvsagt at lover og regler følges, og det skal de. Brukeren får bedre tjenester, og Staten får en god del av hver overskuddskrone tilbake som skatteinntekter. I tillegg er det også slik at de fleste penger tjent i næringslivet faktisk pløyes rett tilbake i bedriften til videre investeringer.

Konkurransen gjør at vi alle strekker oss. Vi måler oss mot og lærer av de beste. Vi tenker nytt og smartere. Disse prosessene har gjennom århundrer gitt stadig bedre varer og tjenester i et næringsliv i konstant omstilling. Mulighetene er enorme hvis det offentlige i større grad slipper markedet og private aktører til.

Teknologi.

Så til den andre hovedutfordringen - hva vi kan få til med ny teknologi og smartere organisering.

De ansatte i det offentlige gjør en stor innsats. Reformen betyr ikke at ansatte skal løpe fortere. Løsningen ligger i stor grad i bedre organisering, bruk av markedet og bruk av ny **teknologi**. Vi har dyktige leger og sykepleiere i Norge, men vi har en lite rasjonell sykehusstruktur. Vi har mange gode lærere, og er blant de land som bruker mest penger per elev, men skolen leverer middelmådige resultater. Vi har gode ingeniører, men vi bruker nesten 10 år på å planlegge og bygge en vei. Vi får rett og slett ikke den kvaliteten og den effektiviteten ut av ressursene våre som vi burde kunne forvente. Årsaken er ofte dårlig organisering med gammel teknologi.

I København har de på få år digitalisert 600 forskjellige, kommunale tjenester. Det har spart kommunen for store utgifter og brukerne for mye irritasjon. Skatteetaten og Brønnøysundsregistrene er foregangseksempler i Norge, men kommunene henger etter. Mange steder må du sende søknader manuelt per brev eller møte både to og tre steder bare fordi noe ikke kan sendes elektronisk. I helsesektoren er systemene slik at det er vel faktisk lettere for en lege å finne ut hvor mye du tjener enn hvilken blodtype du har.

Vi har de beste forutsetninger for å bli gode på bruk av teknologi også i offentlig sektor i Norge – vi har en befolkning av avanserte brukere og en sektor med kompetente medarbeidere. Det er strukturene som må bli bedre. Doktor Erik Fosse har sagt at når det innføres ny teknologi i bedriftene, endres ofte hele organisasjonen. Når man tar i bruk ny teknologi i sykehussektoren, må derimot teknologien tilpasse seg en gammeldags organisasjon. Det er dette vi må bort fra. Og da må noen tørre å bestemme. Vi må beslutte standarder slik at IT-systemene fungerer og snakker sammen.

Kan dere forestille dere en bedrift der hver filial har sitt eget selvutviklede IT system?

Løsninger som ikke kommuniserer – Nei, det er helt utenkelig. Men hvorfor skal det da være sånn i deler av offentlig sektor, for eksempel i Helseforetakene?

Vi møter ofte en gjenstridig myte - at ”kald teknologi” skal erstatte ”varme hender”. Tvert i mot vil teknologien frigjøre tid for de ansatte til å gi mer menneskelig kontakt og mer omsorg.

Personvern er en annen hindring og selvsagt noe man må håndtere rett. Men det blir misforstått når jeg kan trene med GPS i joggeskoene, mens samme teknologi ikke kan brukes for å hindre at en eldre, dement slektning forviller seg ut i vinterkulda.

Dog; ny teknologi kommer ikke av seg selv. Det krever et tettere samarbeid mellom brukere og leverandører. Offentlig sektor må ha nødvendig kompetanse til å være gode bestillere fra næringslivet. Som et bidrag til dette har NHO og KS etablert et eget program for å fremme slike innovative, offentlige anskaffelser.

Kommuner

Når har jeg snakket om konkurranse og om bedre organisering og ny teknologi.

Da er vi fremme ved den tredje utfordringen som krever nye løsninger - de mange små kommunene som ikke lenger kan håndtere alle oppgavene de står overfor. På søndag fikk kommunene enda større ansvar for helsetilbudet for sine innbyggere. De siste ti årene har kommunenes oppgaver blitt flere, dyrere, og mer kompetansekrevene. Samtidig fortsetter fraflyttingen fra mange kommuner, med en tilhørende ”forgubbing” av distriktene, og press på byene.

I denne krevende situasjonen tviholder vi på en struktur og organisering som knapt har endret seg på femti år. Sverige har halvert antall kommuner. I Danmark ble to av tre kommuner fjernet. I Norge har vi fortsatt 429 kommuner, flere enn Danmark og Sverige til sammen, selv om de er tre ganger flere mennesker enn oss. De mange småkommunene i Norge sliter med å få sterke, attraktive fagmiljøer som kan trekke til seg unge, høyt utdannede mennesker.

Det kanskje viktigste tegnet på reformbehovet er at kommunene så tydelig ser dette selv. Gjentatte undersøkelser viser flertall for færre, større og sterkere kommuner. Større digital tilgjengelighet vil også gjøre sammenslåinger enklere. Men vi er jo for omstilling inntil det gjelder oss selv. Hvis grunnlaget for enhver endring skal være lokal folkeavstemning, da skjer det ingenting.

Regjering og Storting bør gjøre sin plikt og sørge for at vi får en kommunestruktur som kan fylle de behovene innbyggere og bedrifter har i dag, ikke det de trengte på 1960-tallet.

Så oppsummert: Mye er bra, men vi har noen utfordringer.

- Vi står foran en kombinasjon av lavere vekst, mangel på arbeidskraft, flere alderspensjonister og høyere velferdskrav.
- Vi har dyktige ansatte i alle lag av offentlig sektor, men ofte organisert etter gamle strukturer.
- Vi utfører fortsatt en rekke oppgaver manuelt. Vi har ikke klart å ta i bruk de enorme mulighetene som ligger i digitalisering og ny teknologi.

La oss løse disse utfordringene i fellesskap, slik vi har tradisjon for i Norge. For å låne Statsministerens nyttårsord; la oss fortsette å gjøre et lite land stort.

Og det er kult å stå her og vite at NHO aldri har stått sterkere. Vi har over 21 000 medlemmer og representerer 520 000 årsverk.

Vi trenger hverandre i dette landet, og med større fremtidige utfordringer på hver og en av oss vil vi trenge hverandre enda mer både i privat og offentlig sektor. Og vi i NHO skal gjøre vår del av jobben.

Løsningen på utfordringene er å mobilisere alle gode krefter. Det er det denne dagen skal handle om.

Vedlegg 5: Transkripsjon av Hadia Tajiks tale på pressekonferanse i 2013

Lengde: 7.30 minutter.

Ja.

(1.6)

Kjære alle sammen.

Kjære Sturla Stålsett og kjære utvalg.(..)

Hjertelig takk for denne presentasjonen og for denne rapporten.(..)

Det er en rapport som er viktig og som er nødvendig.(..)

Som reiser viktige,

prinsipielle og praktiske spørsmål som og er veldig vanskelige spørsmål.(..)

Og det er jo og hele poenget med å nedsette et sånt utvalg

(..) man nedsetter jo ikke utvalg når spørsmålene er enkle.

(1.2)

Min forgjenger ba dette utvalget om å identifisere dilemmaer (..)

og berede grunnlaget for nødvendige ↑debatter,

(1.2)

og å gi forslag til løsninger

(1.1)

Utvalget har levert en solid utredning som (..) er etter de bestillingene de har fått og etter de tidsplanene som de har fått.

(..) Og resultatet av arbeidet deres er at vi nå: er ett skritt nærmere en mer helhetlig og samlet tros- og ↓livssynspolitikk.

(..) Og utvalget har gitt departementet og regjeringen grundige analyser og mye fakta (..)

og de har kommet med en rekke forslag til konkrete justeringer av politikken.

Og jeg er sikker på at mange av de problemstillingene som utvalget har reist (..)

vil skape engasjerte diskusjoner i tiden som kommer.

Og det er akkurat det vi trenger.

(..) Vi trenger åpne,

konstruktive: og nyanserte debatter på dette feltet.

(3.1)

Vi trenger de åpne og frimodige: debattene om tros- og livssynspolitikk.

(..)Det er bare sånn vi kan få de beste løsningene.

(1.8)

Noen ganger så blir det sagt at tro er en privatsak.

(1.2)

Det er ikke riktig.

(1.6)

Det vil si tro er selvfølgelig en privatsak, (..)

men det er jo og i aller høyeste grad et offentlig ↓anliggende.

(..)Når tros- og livssynssamfunn får midler fra det offentlige, (..)

så er ikke tro bare en privatsak.

(..)Og når enkeltmedlemmer trenger storsamfunnet sin støtte (..) for å kunne utøve,

(1.1)

kritisere, (..)

eller frafalle tro,

(...)

så er tro ikke bare en privatsak.

(1.0)
Og når samfunnet vårt er blitt mer sammensatt og vi trenger klare, felles spilleregler for det offentlige rommet, (...) da er tro ikke bare en privatsak.

(1.7)
Tros- og livssynsmangfoldet angår alle i Norge.

(1.0)
Og som Stålsett og var inne på: når han skisserte bakteppet så er det jo sånn at omtrent en 80 prosent av befolkningen er medlemmer av statskirka.

(1.2)
Eh (...)
men antallet tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke ↑øker (...)
og det gjør og antaller mennesker som tilhører disse tros- og ↓livssynssamfunnene.
(...) Og samtidig så er det en ti prosent av befolkningen som ikke er medlem av noe tros- eller livssynssamfunn i det hele tatt.

(1.7)
Tros- og livssynsmangfold er ikke noe nytt i Norge.

(1.2)
I den forstand (...) at de fleste vil være enig i at det er ganske stor bredde (...) i fra læstadianere til haugianere, (...) fra Den norske kirke til frikirkene, (...) fra humanetikerne til tvilende agnostikere og til ateister.

(2.0)
Bredde har vi alltid hatt i landet vårt.
(...) Men det er ingen tvil om at hverdagen har blitt me:r sammensatt enn før.

(1.4)
Og fordi dette angår alle (...) så håper jeg og at flest mulig vil være med på de diskusjonene som utvalget her reiser.

(...)
Og målet er jo at de løsningene vi da faller ned på til slutt etter en grundig høring, at de skal kunne stå seg over lengre tid.

(1.6)
Men det er viktig å huske ((peker oppover))

(1.4)
at vi starter ikke med blanke ark.

(1.2)
For det første så har Norge en kristin-humanistisk arv.

(1.0)
Den blir gjenspeilet i små og store sammenhenger.

(...)
I juletradisjoner, (...) i tekstene til store diktere som Peter Dass og Thomas ↑Kingo,

(1.1)
og den kristen-humanistiske arven den bærer vi og med oss videre.

(1.3)
For det andre(...) så handler vår tros- og livssynspolitik ikke om Gud

(1.3)
Vi må nesten forutsette at Gud klarer seg selv.

(1.7)
Vår tros- og livssynspolitik handler om menneskene.

(1.6)

Ingen tros- eller livssynssamfunn er fri:tatt demokratiets spilleregler.

(1.2)

Trosfrihet er ikke et trumfkort som avsetter andre friheter eller rettigheter.

(...)

Trosfrihet og ytringsfrihet går hånd i hånd.

(1.1)

Trosfrihet og individets frihet (..)går hånd i hånd.

(2.8)

For det tredje,

(1.3)

så er vi positive til mangfold,

(...)

men vi mener at det er mulig å ha to tanker i hodet samtidig.

(1.3)

Det må være mulig å være ↓positiv uten å være ↑naiv.

(1.1)

og da trenger vi og de frimodige og fryktløse debattene.

(1.0)

Det gir kunnskap, (..)

det avdekker utfordringer,

Og det bidrar til løsninger.

(1.1)

Og det at det er veldig mange dilemmaer her, (..)

det viser jo og rapporten som utvalget har laget (..)

og de problemstillingene som de har reist der.

(1.0)

Snart skal denne rapporten ut på en bred høring til alle relevante aktører.

(...)

Og i den forbindelse så er min oppfordring

(1.2)

Snakk frimodig om tro, (..)

tvil og ikke-tro.

(...)

Snakk frimodig om de dilemmaene

og de problemstillingene som tros- og livssynsmangfoldet reiser.

(...)

Snakk frimodig om mulighetene som et sånt mangfold måtte ↓gi.

(1.9)

Det er og sånn at det er et flertall av departementene: som er berørt av (..)

eh (..)

de forslagene til tiltak som utredningen legger opp til.

(..)Og jeg vil sørge ↑for en skikkelig forankring i hvert enkelt av disse departementene.

Det er viktig at fagdepartementene og vurderer forslagene (..) på sine felt.

(1.6)

Den norske kirke(..)

har (1.3)

en sentral og naturlig plass (..)

i diskusjonene som kommer.

(1.0)

Og det er og grunnen til at jeg har invitert

kirkeministeren til å være med oss nå,
og å dele noen av sine refleksjoner med oss.
(..) Rigmor Aasrud, ordet er ditt.
(2.1)
(Applaus, 5.3)

Vedlegg 6: Manus for Hadia Tajiks tale

URL: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=6763> [Nedlastingsdato 11.02.2013]

Hadia Tajik

En helhetlig tros- og livssynspolitikk

Tale ved overrekkelsen av NOU om tros- og livssynspolitikken

Plenumssalen i Regjeringskvartalet, 7. januar 2013

Kilde: www.regjeringen.no

Kjære alle sammen,

Kjære Sturla Stålsett, og kjære utvalg: takk for presentasjonen og for denne utredningen.

Denne rapporten er en viktig og nødvendig utredning.

Den reiser viktige prinsipielle og praktiske spørsmål - som også er vanskelige.

Det er hele poenget med å nedsette et slikt utvalg.

Vi nedsetter ikke utvalg når spørsmålene er enkle.

Min forgjenger ba dem identifisere dilemmaer, berede grunnlaget for nødvendige debatter og gi forslag til løsninger.

Utvalget har levert en solid utredning, helt etter alle bestillinger og tidsplaner.

Resultatet av arbeidet deres er at vi nå er et stort skritt nærmere en helhetlig tros- og livssynspolitikk.

Utvalget har gitt departementet og regjeringen et godt grunnlag med grundige analyser og mye fakta.

De har kommet med en rekke forslag til konkrete justeringer av politikken.

Og jeg er sikker på at problemstillingene som utvalget har reist, vil skape engasjerte diskusjoner i tiden som kommer.

Og det er akkurat det vi trenger:

en åpen, konstruktiv og nyansert debatt på feltet.

Vi trenger åpne og frimodige debatter om tros- og livssynspolitik.

Det er slik vi kan få de beste løsningene.

Av og til blir det sagt at tro er en privatsak.

Det er ikke riktig.

Det vil si: Det er en privatsak.

Men det er også i høyeste grad et offentlig anliggende.

Når tros- og livssynssamfunn får midler fra det offentlige, så er ikke tro bare en privatsak.

Når enkeltmedlemmer trenger storsamfunnets støtte for å utøve, kritisere eller frafalle tro, så er tro ikke bare en privatsak.

Når samfunnet vårt er blitt mer sammensatt, og vi trenger klare, felles spilleregler for det offentlige rommet, da er tro ikke bare en privatsak.

Tros- og livssynsmangfoldet angår alle i Norge.

Som Stålsett også var inne på: 80 prosent av befolkningen er medlemmer av Den norske kirke.

Men antall tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke øker.

Det gjør også antall mennesker som tilhører disse samfunnene.

Samtidig er det 10 prosent av befolkningen ikke medlem av noe tros- eller livssynssamfunn i det hele tatt.

Tros- og livssynsmangfold er ikke noe nytt i Norge.

I den forstand at de fleste vil være enige i at det er stor bredde fra læstadianere - til haugianere, fra Den norske kirke - til frikirkene, fra humanetikere til tvilende agnostikere, eller ateister.

Bredde har vi alltid hatt i Norge.

Men det er ingen tvil om hverdagen har blitt mer sammensatt enn før.

Og fordi dette angår alle, håper jeg at flest mulig vil være med på de diskusjonene utvalget reiser.

Målet er at de løsningene vi faller ned på til slutt, etter en grundig høring, skal kunne stå seg over lengre tid.

Men det er viktig å huske:

Vi starter ikke med blanke ark.

For det første har Norge en kristen-humanistisk arv.

Den blir gjenspeilt i små og store sammenhenger.

I juletradisjoner.

I tekstene til store diktere som Peter Dass og Thomas Kingo.

Og den kristen-humanistiske arven bærer vi også med oss videre.

For det andre så handler vår tros- og livssynspolitikk ikke om Gud.

Vi må nesten forutsette at Gud klarer seg selv.

Vår tros- og livssynspolitikk handler om menneskene.

Ingen tros- eller livssynssamfunn er fritatt demokratiets spilleregler.

Trosfrihet er ikke et trumfkort som avsetter andre friheter eller rettigheter.

Trosfrihet og ytringsfrihet, går hånd i hånd.

Trosfrihet og individets frihet, går hånd i hånd.

For det tredje så er vi positive til mangfold.

Men vi mener at det er mulig å ha to tanker i hodet samtidig.

Det må være mulig å være positiv uten å være naiv.

Da trenger vi også de frimodige og fryktløse debattene.

Det gir kunnskap, det avdekker utfordringer og det bidrar til løsninger.

Og at det er mange dilemmaer her - det viser også rapporten som utvalget har jobbet frem og problemstillingene de har reist der.

Snart skal denne rapporten skal nå på en bred høring til alle relevante aktører.

Og i den forbindelse er min oppfordring:

Snakk frimodig om tro, tvil og ikke-tro.

Snakk frimodig om de dilemmaene og de problemstillingene tros- og livssynsmangfoldet reiser.

Snakk frimodig om mulighetene et slikt mangfold måtte gi.

Det er også slik at et flertall av departementene er berørt av forslag til tiltak i utredningen.

Jeg vil sørge for skikkelig forankring i hvert enkelt av disse departementene.

Det er viktig at fagdepartementene vurderer forslagene på sine felt.

Den norske kirke har en sentral og naturlig plass i diskusjonene som kommer.

Det er også grunnen til at jeg har invitert kirkeministeren til å komme hit i dag og dele noen refleksjoner med oss.

Rigmor Aasrud, ordet er ditt.

Vedlegg 7: Transkripsjon av Jens Stoltenbergs tale på Stemmerettsjubileet i Kristiansand i 2013.

Lengde: 5.30 minutter.

(applaus, 20.0)
Deres majestet,
deres kongelige høyhet,
kjære alle sammen.
Gratulerer med dagen,
gratulerer med jubileet.(..)
Sjelden har vi hatt større grunn til å feire enn i dag.
Vi skal

(...)
feire dobbelt,(..)
vi skal feire den internasjonale kvinnetdagen og vi skal (..)feire
hundreårsjubileet for at alle: fikk stemmerett i Norge.
(...)
Så i dag har vi virkelig grunn til å samlet til fest.
(1.1)
Og så skal jeg fortelle at sjelden har jeg følt meg mer kvalifisert.
(latter, 1.2)
ja,
og berettiget
(1.0)
til å være med på en ordentlig jente::kveld.
(latter og applaus, 7.7)
For--
fordi jeg har tross alt en oppvekst
(1.4)
og en (..) bakgrunn
(1.2)
preget av to
(1.0)
veldig sterke og veldig likestilte kvinner.
(1.7)
Moren min
(1.2)
hjemme,
(1.4)
og Gro Harlem Brundtland på jobben.
(latter og applaus, 8.9)
Så slik sett så føler jeg meg som et ektefødt barn og produkt(..)
av den norske ↓likestillingspolitikken.
(1.1)
Og det er jeg stolt av,
og jeg er også stolt av å få lov til å skryte av norske kvinner.
(...)
Og jeg skal fortelle dere at når jeg møter (..) regjeringssjefer,
statssjefer fra andre land,
så spør de nesten alltid
om to ting.
(1.0)
De spør om oljen,

(humring, 1.5)
også spør de om de norske kvinnene.
(latter, 1.0)
For de lurar på hva er hemmeligheten bak den norske suksessen,
(...)
og da svarer jeg som sant er
KVINNENE!
(latter, jubel, applaus, 7.7)
Fordi når historien om
(...)
dette århundre skal skrives,
(1.2)
så er ett av de flotteste,
sterkeste,
viktigste kapitlene,
det er det kapitlet som handler om hvordan norske kvinner forandret
Norge.
(1.4)
De forandret
(1.0)
Samfunnslivet,
de forandret arbeidslivet,
(1.6)
de forandret også privatlivet og familielivet.
(1.6)
For første gang i historien
(1.1)
bestemmer kvinner selv
(1.3)
om og hvor mange barn
(1.1)
de skal få.
(1.0)
De bestemmer hvem de skal gifte seg med.
(1.3)
Og de bestemmer hva slags utdanning de vil ta.
(1.0)
Det har gjort Norge til et av verdens mest likestilte samfunn,
(...)
og det er nøkkelen bak den norske suksessen.
(3.7)
Strengt tatt så har dere også forandret
(...)
oss menn.
(humring, 2.7)
Ja—
ja altså jeg-- (latter)
jeg ble jo da utnevnt av Gro Harlem Brundtland til å lede
manns(X)utvalget,
(1.3)
eh og-- (1.2)
så dere har forandret og nå--
(...)
oss menn og og norske menn har jo tradisjonelt vært veldig for
likestilling, (...))
bare ikke kvinnene blandet mennene bort i det.
(latter, 1.5)

Nå tar vi pappapermisjon med glede: også det skal vi takke kvinnene
 ↓for.
 (1.6)
 Så
 i kveld så skal vi markere og vi skal feire.
 (1.0)
 Vi skal hylle kvinnene som sprengte urettens lenker i 1913,
 (...)
 de viste vei i sin tid.
 (...)
 Vi skal se uretten i vår tid.
 (1.3)
 Vi skal ikke finne oss i
 at kvinner blir undertrykt i navnet på en Gud,
 (1.0)
 en religion (...) eller en tradisjon.
 (1.3)
 Og vi skal ikke tro at vi er i mål at, alt er i orden.
 (1.3)
 I uformelle og formelle rom er makten fortsatt skjevt ↓fordelt.
 (1.3)
 Vi skal også vokte (...) oss slik at våre døtre ikke en dag våkner til
 et kaldere og mindre likestilt ↓Norge.
 (1.9)
 Hundre år har lært ↑oss
 (1.1)
 at vi når lengst når kvinner og menn deler på arbeid, ansvar og ære.
 (1.9)
 Da har vi kraft til å bryte grenser,
 (1.1)
 gi flere en bedre hverdag, (...)
 tenne nye drømmer.
 (2.0)
 La det (...)
 være ånden som preger feiringen her i kveld, (...)
 og hele året som skal markere ↓stemmerettsjubileet.
 (1.7)
 Og herved erklærer jeg stemmerettsjubileet for offisielt ↓åpnet.
 (applaus, 16.1)

Vedlegg 8: Manus for Jens Stoltenbergs tale

URL: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=7281> [Nedlastingsdato 20.03.2013]

Jens Stoltenberg

Hvordan kvinnene forandret Norge

Åpning av Stemmerettsjubileet

Kilden kulturhus, Kristiansand, 8. mars 2013

Kilde: www.regjeringen.no

Deres Majestet,

Deres Kongelige Høyhet,

Kjære alle sammen,

Gratulerer med dagen!

Gratulerer med jubileet!

Sjeldent har vi hatt større grunn til å feire enn i dag.

Vi skal feire dobbelt. Vi skal feire den internasjonale kvinnedagen.

Og vi skal feire 100 års jubileet for at alle fikk stemmerett i Norge.

Så i dag har vi virkelig grunn til å være samlet til fest.

Sjelden har jeg følt meg så kvalifisert til å være med på en ordentlig jentekveld.

Jeg har tross alt en oppvekst og en bakgrunn preget av to veldig sterke og veldig likestilte kvinner:

Moren min og Gro Harlem Brundtland.

Slik sett føler jeg meg som et ektefødt barn og produkt av den norske likestillingspolitikken.

Det er jeg stolt av!

#

Jeg er også stolt av å skryte av norske kvinner.

Når jeg møter regjerings- og statssjefer fra andre land, spør de nesten alltid om to ting:

De spør om oljen.

Og så spør de om de norske kvinnene.

De lurte på hva er hemmeligheten bak den norske suksessen.

Da svarer jeg alltid, som sant er, kvinnene.

Når historien om dette århundre skal skrives, er et av de flotteste, sterkeste og viktigste kapitlene det som handler om hvordan kvinnene forandret Norge.

De forandret samfunnslivet.

De forandret arbeidslivet.

De forandret også privatlivet og familielivet.

For første gang i historien bestemmer kvinner selv om og hvor mange barn de skal få.

De bestemmer hvem de skal gifte seg med.

Og de bestemmer hvilken utdanning de skal ha.

Det har gjort Norge til et av verdens mest likestilte samfunn.

Det er nøkkelen bak den norske suksessen.

Strengt tatt har dere også forandret oss menn.

Norske menn har tradisjonelt vært veldig for likestilling.

Bare ikke kvinnene blandet mennene bort i det.

Nå tar vi pappapermisjon med glede.

Også det skal vi takke kvinnene for.

#

I kveld skal vi markere og vi skal feire.

Vi skal hylle kvinnene som sprengte urettens lenker i 1913.

De viste vei i sin tid.

Vi skal se uretten i vår tid.

Vi skal ikke finne oss i at kvinner blir undertrykt i navnet på en Gud, en religion eller en tradisjon.

Og vi skal ikke tro at vi er i mål, at alt er i orden.

I formelle og uformelle rom er makten fortsatt skjevt fordelt.

Vi skal vokte oss, slik at våre døtre ikke en dag våkner til et kaldere og mindre likestilt Norge.

100 år har lært oss at vi når lengst når kvinner og menn deler på arbeid, ansvar og ære.

Da har vi kraft til å bryte grenser.

Gi flere en bedre hverdag.

Tenne nye drømmer.

La det være ånden som preger feiringen i kveld og i året som skal markere
stemmerettsjubileet!

#

Herved erklærer jeg Stemmerettsjubileet for offisielt åpnet!